TARTU ÜLIKOOLI VILJANDI KULTUURIAKADEEMIA

Pärandtehnoloogia magistriõppekava

Kadri Kuusk

HIIUMAA PÕRANDAKATTED KUI KOHALIKE SOTSIAAL-MAJANDUSLIKE PROTSESSIDE PEEGELDUS

Magistritöö

Juhendajad: Helgi Põllo, MA

Ave Matsin, MA

Viljandi 2023

SISUKORD

SISSEJUHATUS ... 3

1. HIIUMAA VAIBAKULTUURI MÕJUTANUD SOTSIAAL-MAJANDUSLIKKE JOONI PERIOODIL 1870–2022 ... 9

1.1. 1870–1920 ... 9

1.2. 1920–1950 ... 15

1.3. 1950–1990 ... 19

1.4. 1990–2022 ... 23

2. PAELAD, KÖIED JA TEISED TAIMSED MATERJALID ... 28

3. KALEV ... 34

4. LÕNG ... 38

5. KARUSNAHK ... 42

6. VÕRGULINA ... 45

7. KILE ... 49

8. HEINAPALLINÖÖR ... 51

9. KALTS ... 53

10. TEKSTIILITÖÖSTUSTE JÄÄGID ... 59

UURIMUSTULEMUSED ... 61

KOKKUVÕTE ... 63

KASUTATUD ALLIKAD ... 65

LISA 1 Erinevaid ajaloo perioode iseloomustavad fotod ... 73

LISA 2 Fotod – paeltest, köitest ja teistest taimsetest materjalidest põrandakatted ... 77

LISA 3 Fotod – kalevist põrandakatted ... 81

LISA 4 Fotod – lõngast põrandakatted ... 86

LISA 5 Fotod – karusnahast põrandakatted ... 92

LISA 6 Fotod – võrgulinast põrandakatted ... 95

LISA 7 Fotod – kilest põrandakatted ... 99

LISA 8 Fotod – heinapallinöörist põrandakatted ... 105

LISA 9 Fotod – kaltsust põrandakatted ... 108

LISA 10 Fotod – tööstusjääkidest põrandakatted ... 118

LISA 11 Hiiumaa põrandakatete esindatus Eesti muuseumites ... 121

LISA 12 Hiiumaa põrandakatete juures kasutatud materjalide voog kümnendite lõikes ... 127

LISA 13 Välitööde poolstruktureeritud küsimuskava ... 128

SUMMARY ... 129

SISSEJUHATUS

Põrandakattele on ajaloos omistatud muinasjutulisi lennuvõimeid, samuti on kõrgklassi esindajad pidanud luksuslikke sõlmtehnikas põrandavaipu staatuse näitajaks juba sajandeid tagasi (Shayestehfar 2010). Eesti talukultuuris on põranda katmine tekstiilidega üsna uus nähtus; eeskätt tingis selle asjaolu, et rehielamutesse hakati laudpõrandaid ja korstnaid ehitama alles 19. sajandi teisel poolel. Eluruumides peeti kohati isegi loomi, seega oli vaiba kasutus põrandariidena mõeldamatu ja ebaotstarbekas.

Magistritöö uurimispiirkonnaks on Läänemere idaosas asuv saar – **Hiiumaa**. Pinnamoelt on Hiiumaa rannavallidest liigestatud tasandik, mis on loonud ebasobivad tingimused intensiivseks põllumajanduseks. Seega on hiidlased läbi aegade pidanud otsima toitu ja teenistust merelt ning väljastpoolt saart. Paljud kultuuriantropoloogid (Hviding 1998, McCall 2009) on saarelisuse efekti käsitlenud suisa kultuurilise fenomenina. Helgi Põllo on Hiiumaa omakultuuri lähtekohti kirjeldades sõnanud*: Linnainimene teab, kuidas linnas olla ja astuda, külainimene tunnetab maakoha olemust, saarerahvas tajub alatist mere lähedal olekut* (Põllo 1995, lk 86).

Hiiumaa on haldusjaotuslikult olnud enamasti Läänemaa osa. Seetõttu on paljud saare eripärad jäänud Läänemaa külge kuulumise tõttu tihti uurijatel märkamata või Hiiumaa väiksusest tingituna ei ole see neile huvi pakkunud. Hiiumaa aga eristub mitmes mõttes kogu ülejäänud Lääne maakonnast. Sellest annab tunnistust kasvõi asjaolu, et juba alates 1844. aastast hakkas Hiiu- Kärdla kalevivabriku juhtkond korraldama töölistele eramajade ehitamist, mis tegi Hiiumaast 19. sajandi lõpuks ühe korstnaterohkeima maapiirkonna Eestis. Eluruumid said laudpõrandad, hakati ehitama suuremaid aknaid ning kambrid said aastaringselt köetavaks – selline elamukultuuri muutus võimaldas varasemast erinevat tekstiilikasutust.

Lisaks sellele tegutsesid Hiiumaal mitmed ettevõtted, mis mõjutasid kohalikku elu ja kultuuri väga suurel määral. See kajastub ka otseselt või kaudselt põrandakatetes kasutatud materjalides (Hiiu-Kärdla kalevivabriku kaleviribad, Hiiu Kaluri võrgulina, Emmaste

piimatööstuse pakendid jms). Kirjeldatava perioodi kestel toimus materjalide tootmises tohutu murrang. Peamiseteks tekstiilikiududeks olid sajandeid lambavill ja lina; süntees- ja tehiskiudude kasutusele tulekuga 20. sajandi eseimesel poolel tekkis suur hulk uusi materjale, mille areng ja tootmismahud on olnud ülikiired. Kuna põrandakatted on kootud valdavalt jääkmaterjalidest, on tööstustoodangul ja selle kättesaadavusel tuntav mõju kodutööndustlikult valminud põrandakatete juures.

Minu huvi Hiiumaa põrandakatete vastu sai alguse üle kümne aasta tagasi, kui puutusin Hiiumaa Muuseumis kokku kaleviribadest põimitud põrandavaipadega. Arusaamine, et tegu on Eesti kontekstis ainult Hiiumaal valmistatud vaiba liigiga, innustas mind ka hiljem märkama seoseid kohamõju ja materjalikasutuse vahel. Hiiumaal valmistatud põrandakatted on läbi ajaloo valdavalt valmistatud jääkmaterjalidest, seega on vaipade ajalugu olnud otseses seoses erinevate kohalike (ja mandri) tööstusharude arenguga. Hiiumaa põrandakate, kui tehnoloogiliselt ja kunstiliselt vormistatud (tööstus)jääkide tulem, sümboliseerib minu jaoks ajastu väärtushinnanguid.

Kultuuriantropoloog Arjun Appadurai (1986), kes on uurinud esemete sotsiaalset elu, on arvanud, et eseme konkreetse ajaloolise elukäigu selgitamiseks tuleb uurida esemeid endid, kuna nende tähendused on kirjutatud nende vormidesse, kasutustesse, trajektooridesse. Mina pärandtehnoloogi ja muuseumitöötajana leian, et lisaks eseme eluloole on väga oluline teada kultuurilist ja sotsiaalset konteksti, millesse ese valmistatakse. On suur vahe, kas vaip on tehtud randa uhutud puuvillaniidist, Hiiu Kaluri kapronvõrkudest või sõjaväelase sinelist. Kõik see, mis põrandakatete sisse on pandud, jutustab laiemat lugu, mille kaudu joonistuvad alltekstina välja hiidlase elujärg, ajastu trendid ja tarbimisühiskonna probleemid.

Eseme väärtustamisest annab tunnistust eseme kestev tarbimine, järjepidev valmistamisoskus ning kvantitatiivne rohkus. Hiiumaa põrandakatete puhul võime rääkida kohandumisvõimelisest kodutekstiilist, mis elava pärimusena on jõudnud tänasesse päeva. Siiski tuleb tõdeda, et viimase saja viiekümne aasta jooksul toimunud ajaloolised, kultuurilised ja sotsiaalsed muutused on tekitanud olukorra, kus tänapäeva inimestel puudub esmane tarbevajadus käsitööd teha. On tekkinud teatud kultuuriline vaesumine, mis kajastub ka Hiiumaa käsitöökauplustes ja laatadel pakutavates põrandakatetes. Enamasti täidavad turgu labases või toimses koes triibulised kaltsuvaibad. Ometi on alates 19. sajandi teisest poolest rohkelt näiteid Hiiumaalt, kus põrandakatete juures on näha oskuslikku jääkmaterjalide ära

kasutamist ning tehnoloogilist mitmekesisust. Mahlakas ja variatiivses võtmes valmistatakse kaasajal põrandakatteid ainult isiklikuks otstarbeks ja seda pigem vanemaealiste hulgas.

Antud **magistritöö eesmärgiks** on välja selgitada, millised kultuurilised, sotsiaalsed ja majanduslikud olud ja mil viisil on mõjutanud põrandavaipade väljakujunemist ja valmistamist Hiiumaal.

Kitsamalt näen **uurimisprobleemi** püstitust: Millisel määral on ajastus domineeriv suurtööstus või tootmine mõjutanud käsitööndusliке põrandakatete valmistamist Hiiumaal?

Eesmärgist lähtuvalt on püstitatud järgnevad **uurimisküsimused**:

1. Milliseid tehnoloogiaid ja materjale on Hiiumaa käsitööndusliкes põrandakatetes kasutatud?

2. Kas põrandakatetes kasutatud materjalid on otseselt seotud mõne Hiiumaa tootmisettevõtte toodanguga?

3. Millised ajaloolis-poliitilised ja kultuurilised murdepunktid on võimendanud või vähendanud Hiiumaa põrandakatete variatiivsust?

Käesolevas magistritöös kasutan mõistet **põrandakate** ühisnimetusena kõikide põrandatekstiilide kohta. Läbi ajaloo on neid Hiiumaal nimetatud erinevalt: *põrandariie, põrandatekk, (põranda)tepp, põrandakalts, põrandavaip* jt. Pigem on põrandakatte nimetamine lähtunud oma pere traditsioonidest ning ühtset klassifikatsiooni, milliste mõõtude või tehnikaga mõnd vaibaliiki eristati, pole saarel välja kujunenud.

Töö on jagatud kümneks peatükiks. **Esimeses peatükis** annan ülevaate, millised ajaloolised, sotsiaalsed ja kultuurilised tegurid on mõjutanud Hiiumaa põrandakatete valmistamist ja kasutamist viimase saja viiekümne aasta (1870–2022) jooksul. Järgnevad üheksa peatükki on pühedatud materjalidele, mida on kõige enam Hiiumaa põrandakatete juures kasutatud. **Teises peatükis** keskendun taimsetele kiududele põrandakatete juures**. Kolmandas peatükis** tutvustan kalevikangast kui ainult hiidlastele omast vaipade algmaterjali. **Neljandas peatükis** annan ülevaate lõnga kasutamisest põrandakatete juures. **Viiendas peatükis** on fookus karusnaha kasutamisel põrandal. **Kuuendas peatükis** tutvustan mõrralina kui üht armastatumat vaipade koematerjali nõukogude perioodil. **Seitsmendas peatükis** annan ülevaate kilematerjali kasutamisest Hiiumaa vaipade juures. **Kaheksandas peatükis** on keskseks materjaliks heinapallinöör. **Üheksandas peatükis** keskendun kaltsust valmistatud

põrandakatetele; otsin vastuseid, millist kaltsu oli hiidlastel võimalus omas ajas kasutada. **Kümnendas peatükis** annan ülevaate tekstiilitööstuste ülejääkide kasutamisest põrandakatete juures. Kõiki peatükke toetavad **fotodega lisad** (1–10). Lisas 11 on tabelina välja toodud kõik teadaolevad Hiiumaa põrandakatted Eesti muuseumites. Lisa 12 sisaldab graafilist aegjoont, mis on minu nägemus, kuidas eelpool kirjeldatud üheksa materjali, ajas tõusude ja langustega, on Hiiumaa põrandakatete juures kasutust leidnud. Lisas 13 on poolstruktureeritud küsimuskava, mida ma kasutasin välitöödel (2019–2023).

Kirjanduse ülevaade

Eesti rahvapärane kattevaip on pälvinud mitmete uurijate tähelepanu. Esimesed selleteemalised kirjapanekud pro- ja peaseminaritööde näol kuuluvad 1930. aastate keskpaika, toetudes põhiliselt Eesti Rahva Muuseumi esemekogule. Suur osa 20. sajandil ilmunud kattevaiba uurimusi käsitlevad enamjaolt üleviskeid, voodi- ja seinavaipu, millel on laiem sotsiaalne ja ornamentaalne väljendusvariatiivsus. Põrandakate, kui üks kattevaiba tüpoloogiline liik, on siiani ilmunud uurimustes saanud väga vähe tähelepanu.

Seni kõige terviklikuma ülevaate rahvavaibast, selle arengust ja funktsioonidest annab Ene Kõresaar oma diplomitöös *Eesti rahvapärane kattevaip* (1994). Teema leiab edasiarenduse magistritöös, mis on ilmunud lühimonograafiana pealkirja all *Vaip – tekki muodi asi* (Kõresaar 1999). Autor keskendub eelkõige vaipkatte tähenduse muutusele ajalises perspektiivis ja funktsioonis. Nimetatud töödes on lühidalt juttu ka põrandakatete sotsiaalsest rollist ning materjalide kasutamisest. 1983. aastal Kalju Konsini poolt koostatud *Hiiu rahvavaibad* on seni ainus publitseeritud artikkel, kus kirjeldatakse kolmel leheküljel valikuliselt 20. sajandi algusest kuni 1977. aastani saarel kasutusel olnud põrandakatteid. Lisaks tema 1977. aasta välitöödele Hiiumaal, on Konsin 1976. aastal läbi viinud küsitluse (ERM KL 124, Vaibad). Mina olen seminaritöös (2007) uurinud *Hiiu-Kärdla kalevivabriku mõju Hiiumaa vaibakultuurile*. Uuring hõlmab tehnikaid ja materjale rahvapäraste vaipade juures ning otseseid seoseid kalevivabriku toodanguga. Põrandavaipadest on põhjalikult kirjeldatud kahte liiki põrandakatteid – kaleviribadest põimitud vaip ja *tepp*.

Laiemat kultuuriloolist tausta Euroopa ja Skandinaavia vaibakultuuri arengust toetab artikkel *The history and tradition of European carpets* (Newton 1947). Meremeeste valmistatud

mattide ajalugu ning tehnoloogilisi lahendusi kirjeldab *The Ashley Book Of Knots* (Ashley 1944).

Baasteadmised, mis toetavad põrandakatetes kasutatud materjali asetamist sotsiaal-majanduslikku konteksti, annavad kaks koguteost. 1938. aastal ilmunud *Läänemaa: maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. 1. Üldosa*, mis sisaldab peatükki Hiiumaa majanduse kohta. 2015. aastal avaldati suurteos *Hiiumaa: loodus, aeg, inimene*, mis on seni ainus nii põhjalik Hiiumaad käsitlev uurimuste kogumik. Hiiumaa ettevõtluse peamisi arengusuundi kahe maailmasõja vahelisel perioodil analüüsib Kauri Kiivramees bakalaureusetöös *Hiiumaa ettevõtlus 1918–1940* (2014). Kalju Põllu *Hiiumaa rahvapärane ehituskunst* (2005) on seni ainus nii mahukas Hiiumaa ehitiste ajaloolist arengut kirjeldav teos.

Kultuuriantropoloogilisest vaatenurgast on hiidlaste tehtud käsitööle lähenenud Eeva-Kirke Aarma oma magistritöös *Hiiumaa käsitöötegijate saareline identiteet* (2009). Välitööde raames on ta käsitööliste kohta kogunud hulga foto- ja salvestusmaterjali, mis on kaasaegse põrandakatte kaardistamiseks heaks allikmaterjaliks. Etnoloog Anu Kannikese monograafia *Kodukujundus kui kultuuriloomine* (2022) käsitleb kodukujundust kui üht tänapäeva rahvakultuuri väljendusvormi, milles peegeldub inimeste maailmavaade.

Allikad ja uurimismetoodika

Hiiumaalt kogutud põrandakatteid on hoiustatud neljas muuseumis – Hiiumaa Muuseumis (48), Eesti Rahva Muuseumis (8), Eesti Ajaloomuuseumis (5) ja Sõru Muusemis (1). Kõik 62 põrandakatet on esitatud tabelisüsteemis lisas 11. Kaardistamisel lähtusin kolmest peamisest suunast – põrandakatete materjal, tehnoloogia ja dateering.

Lisaks esemelisele materjalile vaatasin läbi 12 800 fotost koosneva Hiiumaa Muuseumi fotokogu, et leida visuaalset toetavat materjali olmesituatsioonidest, kus piltidele on jäänud ka põrandavaipu (73 näidet). 19. sajandi lõpu tekstiilikasutuse, majanduslike ja sotsiaalsete suhete kohta sain täiendavaid andmeid Eesti Rahvusarhiivi vallakohtute andmebaasist (1872–1887).

Antud teema ajaloolise telje kaardistamisel olid väga väärtuslikud Eesti Rahva Muuseumi etnograafiline arhiiv (EA) ja korrespondentide vastused (KV). Vaiba sõnalist lahtimõtestamist

toetas Eesti Keele Instituudi üldsõnavarakogu (EKI) ja Ferdinand Johann Wiedemanni koostatud eesti-saksa sõnaraamat. Palju abi on olnud ka museaalide tulmelegendidest ja korjeraamatutest.

Teabe kogumisel olid kesksel kohal **välitööd**, mille kandev eesmärk oli põrandakatteid jäädvustada ja uurida otse kasutuskeskkonnas – hiidlase kodus. Välitöödel kasutasin **poolstruktureeritud intervjuud**, mille aluseks võtsin küsimuskava (lisa 13), kuid lasin informantidel piisavalt vabalt ja enesereflekssiivselt kõnelda (Bernard 2006, lk 212). Meetodist tulenevalt ei ole kõik informandid püsinud sirgjooneliselt põrandakatete teemas, kuid juhtisin kõikide intervjuude kulgu nii, et kõik küsimuskava punktid said läbitud.

Välitöid alustasin 2019. aasta juulis; suurem osa intervjuudest on siiski tehtud 2022. aasta teises pooles ning 2023. aastal jaanuarist märtsini. Kokku tegin 15 intervjuud, mis kõik on talletatud helikandjale ning mille litereeringud saavad Hiiumaa Muuseumi arhiivkogu osaks. Väga olulisel kohal on ka lühi-intervjuud (7), mis keskendusid ainult väga kitsale teemale (nt. traalilinade tegemine, Emmaste piimatööstuse pakendid jt). Need on andnud väga olulisi faktilisi täiendusi magistritöö kirjutamise ajal.

Informante otsides pidasin silmas, et infoga saaks kaetud kõik Hiiumaa ajaloolised kihelkonnad – Pühalepa, Reigi, Emmaste ja Käina; Pühalepast eraldi käsitlesin Kärdlat kui linnalikuma keskkonnaga piirkonda. Pikema ajaloomälu huvides eelistasin küsitleda inimesi, kes on sündinud enne 1960. aastat ja teinud ise käsitööd.

Viimased napid teated Hiiumaal valmistatud põrandakatetest on uurimusena kirjutatud nelikümmend aastat tagasi, 1983. aastal. Tolleaegne kirjutis keskendus ennekõike põrandakatete füüsilisele kirjeldusele, asetamata eset ajaloolis-kultuurilisse konteksti. Eesti etnoloogia on taasiseseisvumise ajast esemekesksest uurimisest kaugenenud. Selle tühiku on täitnud Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia rahvusliku käsitöö osakonna üliõpilased/magistrandid. Tuleb tõdeda, et tekstiiltehnoloogilises võtmes käsitletakse rahvusliku käsitöö lõppu teise maailmasõjaga. Nõukogude võimu perioodi ja ka Eesti taasiseseisvumist märgitakse käsitöö valdkonnas kui materjalide puuduse, kehva tehnilise teostuse ja kultuurilise variatiivsuse languse perioodi. Samas on Nõukogude perioodi ja Eesti taasiseseisvumise aja kohta tehtud väga vähe tekstiilkäsitöö uurimusi, seega on eelarvamuslik väita, et kogu käsitöö valdkonda on tabanud sel ajal tohutu taandareng. Minu hinnangul on käsitööna valmistatud põrandakate polüfunktsionaalne uurimist vääriv ese, mis ei ole ajaloos minetanud oma kultuurilist ja sotsiaalset tähtsust.

1. HIIUMAA VAIBAKULTUURI MÕJUTANUD SOTSIAAL-MAJANDUSLIKKE JOONI PERIOODIL 1870–2022

Hiiumaal valmistatud põrandakatete ajaloo uurimisel on esemekeskse arenguloo kõrval samavääne roll ka sotsiaal-majanduslike arengute mõistmisel. Põrandatekstiilide valmistamine ja kasutamine on olnud otseses seoses sotsiaalse heaolu, tööstusettevõtete arengu, kohamõju, moesuundade ja mitmete teiste protsessidega, mis on Hiiumaad viimase saja viiekümne aasta vältel mõjutanud.

Muutuseid elamukultuuris saab harva dateerida ühe kindla aastaarvuga; seega on kirjeldatavad periodiseeringud tinglikud, lähtudes pigem üldistest ühiskondlikest muudatustest hiidlaste elus. Algusdaatum – **1870** on valitud Ferdinand Johann Wiedemanni koostatud eesti-saksa sõnaraamatu 1869. aastal välja antud esmatrükile toetudes, kus sõna *teping* (vaip) on märgitud Hiiumaa sõnaks. Kirjeldatava perioodi lõpp – **2022**, koondab välitöödel (2019–2023) kogutud infot. Läbi selle joonistub välja, milliseid põrandakatteid hiidlased tänasel päeval valmistavad ja ostavad.

1.1. 1870–1920

Hiiumaa 19. sajandi sotsiaalseid olusid kirjeldades tuleb lisaks paljudele teistele mõjuteguritele rõhutada **mõisa** ja baltisaksa soost mõisnike osatähtsust. Ajal, mil mujal maailmas oli aadliseisus oma tähtsuse juba kaotanud, suutis Eesti aadelkond veel esialgu püsida poliitilise juhtkihina (Hein 2003, lk 17). Eriti viljakas uute mõisate loomise ja ümberehitamise periood Hiiumaal oli 18. sajandi lõpus, mil tulus viinapõletusäri võimaldas mõisnikel harjuda suurte sissetulekutega ning toimusid suured muutused mõisaarhitektuuris (Kaskor 2015b, lk 335). Mõisate südames asuvad härrastemajad oli tõenäoliselt ka saare esimesed hooned, kus põrandakatted maha pandi. Arhitektuuriajaloolane Ants Hein on 19. sajandi mõisa interjööri kirjeldanud kui kohatist stiilikaost, kus leidus vaipu, nipsasju, fotosid ja muid kaunistusi (Hein 2003, lk 118). Mõisate sisustamisel kasutati eeskätt sõlmtehnikas valmistatud idamaised vaipu, mida ajaloolased on võrdsustanud luksuskaubaga (Shayestehfar 2010, lk 93).

19. sajandist puudub Hiiumaa mõisate põrandakatete analüüsiks vajalik fotomaterjal, kuid mõned üksikud näited (foto 1.1) kinnitavad Eva-Kaia Vabamäe mõisainterjööride uurimustööd, et valdavalt kasutati põrandavaipu salongides ja kabinettides mööblisaarekeste all (Vabamäe 2011, lk 53). Põrandakattest kui väärtuslikust esemest annab tunnistust ka 1922. aastast pärinev Britta von der Pahleni varaloetelu Vaemla mõisast (EAA.1341.1.239). Laudade, kummutite ja lampide kõrval on nimekirjas üles loetletud ka suur saalivaip ja vannivaip.

Mõisamajandust toetava ettevõttena loodi 1829. aastal vendade Peter Ludwig Konstantin von Ungern-Sternbergi ja Heinrich Georg Eduard von Ungern-Sternbergi poolt **Hiiu-Kärdla kalevivabrik** (*Dago-Kertelsche Tuchfabrik*) (Vrager 1971, lk 73). 19. sajandil alanud ülevenemaaline tööstuslik pööre tugevdas kalevitootmise positsioone ning viimasest sai puuvillatööstuse kõrval uus ja perspektiivikas tekstiilitööstuse haru (Karma 1963, lk 33). Tänu kalevivabrikule kujunes Kärdlast Hiiumaa tolle aja ainuke linliku väljanägemise ja elukorraldusega asula; vabrikus töötas 1830. aastal 210 inimest, 1879. aastal aga juba 510 (Tilga 2015b, lk 814). Eriti märkimisväärne oli Hiiu-Kärdla kalevivabriku panus tööliste sotsiaalsete olude parandamisel, mis leidsid tunnustusi mitmetel ülemaailmsetel näitustel[1]. Alates 1844. aastast hakkas vabriku juhtkond korraldama töölistele eramajade ehitamist, mille võimalikud eeskujud on võetud Inglise tööliskolooniatest. Kui 1853. aastaks oli majaomanikuks saanud 38 töölisperet, siis 1913. aasta loenduse andmetel oli Kärdlas 182 õue- ja aiamaaga tööliselamut (*ibid*, lk 817). Vabrikutöölise maja oli palkmaja, selles oli väike köök, suur (puhas)tuba, toa ja köögi taga 1-2 kambrit ning veranda. Lisaks kõrvalhooned: saun, laut, seakuut ja võlviga kelder. Ülejäänud krunt oli ära jagatud köögiviljaala, rohuala, viljapuude ala ja eesaia vahel (Pauska 1988, lk 20). Töölismaja linnalik sisekujundus on jäänud mitmetele 20. sajandi alguse fotodele. Eriti kõnekas on 1913. aasta jõuludeaegne pilt perekond Norvidist (foto 1.2), kus põrandat katavad nii kaleviribadest põimitud vaip kui ka kaks lõngast kootud katet.

19. sajandi teise poole Kärdla olmetingimustest ja tarbevarast annavad hea ülevaate vallakohtute varaloenduslehed. Näiteks kuulusid 1868. aastal surnud kingsepp Jürgeni maise vara hulka: kahe poolega kapp, tunnikell, kolm kummutit, seitse tooli, kolm lauda, hakklaud, põrandahari, kaheksa taldrikut jne. Kasvavast ilumeelest annavad tunnistust ka seitse potti

[1] Hiiu-Kärdla kalevivabrikut on töölistele heade olmetingimuste loomise eest autasustatud: Peterburgis 1861, 1870, ja 1894 aastal, Pariisis 1867, 1900 (I auhind) ja 1909 aastal, Liege`is 1905, Londonis 1862, Viinis 1873 ja Riias 1883 (Tilga 2015b, lk 817).

roose, mis oksjoni nimekirjas olid (Krigoltoi 1989, lk 24). 1884. aastal 69 aasta vanuses surnud Madly Sölbergi varanimekiri on rikkalik erinevate mööblitükkide (nt. *sohwa, weike roosilaud),* kui ka tekstiiltehniliste vahendite poolest (nt. *kangaplokid, käsi-õmblusmasin, wask wärwikatel*). Eriti väärtuslikuks teevad Sölbergi varaloendi seal nimetatud ***5 päranda teppigut (riiet) ja 1 päranda riie;*** need kuus põrandakatet on ühtlasi selle magistritöö raames leitud kõige vanemad dateeritud põrandatekstiilide mainimised Hiiumaalt (EAA.2827.1.5, XVII.22). Põrandakatete rahalisest väärtusest annab ülevaate 5.02.1885 valminud oksjoni nimekiri Madly Sölbergi esemetest (EAA.2827.1.5, III.3). Kõige kallimaks on hinnatud *päranda riie* – 2 rubla ja 35 kopikat. Üle ühe rubla maksid kaks *teppigut* (1.40 ja 1.20), ühe *päranda teppigu* väärtus oli 80 kopikat ning kaks kõige madalama hinnaga vaipa olid müügis 65 kopika eest. Võrdluseks võib tuua, et samal oksjonil olid kõige kallima põrandavaibaga (2.35 rbl) samaväärses hinnas näiteks 2 tooli (2.75 rbl), 3 hõbe teelusikat (2.25 rbl) ja vasest kastrul (2.88 rbl). Seega 19. sajandi lõpul olid põrandakatted mitte üksnes kirja panekut väärivad esemed, vaid neil oli ka arvestatav rahaline väärtus.

Eraldi käsitlemist vajavad Madly Sölbergi varanimekirjas olevad vaipade nimetused – *päranda riie ja päranda teppig* – kui varaloendajad pidasid vajalikuks vaibad ridade ja nimedega eraldada, kõneleb see sellest, et tegu oli kahe erineva vaibatüübiga. Ferdinand Johann Wiedemanni koostatud eesti-saksa sõnaraamatu 1869. aastal välja antud esmatrükis on välja toodud kaks sõnavormi: ***teppig*** ja ***teping*** (*tepingu*), mis saksa keelde tõlgituna tähendavad vaipa (katet) (Wiedemann 1973, lk 1145). Märkimist väärt on asjaolu, et esimene sõnavorm on märgitud sel ajal uudissõnaks ning teine – *teping* – **Hiiumaa sõnaks**. Lisaks sellele, et Wiedemann käis Hiiumaal keeleretkedel kolmel korral: 1862, 1865 ja 1868, oli tema üks peamiseid kohalikke keelejuhte Pühalepa pastor Alexander von Sengbusch, tänu kellele sai sõnaraamatusse mitmeid hiiu murdesõnu (Ariste 1971). Saksakeelne *teppich* omab üsna laia mõistet vaiba (katte) tähenduses, seega ei saa kindlalt väita, et 1869. aasta sõnaraamatus on *teping* põrandavaiba tähenduses. Ene Kõresaare hinnangul on *teppich*´i sõnatuletused eestlaste keelepruuki tulnud 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses, tähistades nii põranda- kui seinavaipu (Kõresaar 1994, lk 66, 1999 lk 26–28). Kalju Konsini Hiiu rahvavaipade alane uurimustöö nimetab *teppideks* 1920.–1930. aastatest pärinevaid lapitehnikas õmmeldud ja tikandiga kaunistatud vaibakesi, mis olid mõeldud ukse, voodi või kummuti ette (Konsin 1983, lk 116). Tema lähenemist toetavad ka mitmed Eesti Rahva Muuseumis olevad küsitluslehtede ja etnograafilise arhiivi kirjed (nt. ERM KV 814:64, ERM EA 111:1, lk 453). Eesti Keele Instituudi (edaspidi EKI) murdekartoteegis on teateid, et

sõnadega *teping* (EKI Pühalepa) ja *tepp* (EKI Käina, Reigi) on Hiiumaal tähistatud põrandariiet[2], millel ei ole mingeid kindlaid tehnoloogilisi tunnuseid. 2022. aasta välitööd kinnitasid, et sõna *tepp* (ka *teping*) on ka tänapäeval veel tuntud põrandavaiba sünonüümina. Mitmed informandid, kes on sündinud vahemikus 1940–1960, mäletasid, et nende lapsepõlves oli sõna aktiivses kasutuses: *Vanad inimesed ütlesid põrandateping* (Maasel, suuline teade autorile 15. detsember 2022). Hetkel teadaolevatele andmetele toetudes jääb endiselt selgusetuks, mis tunnused eristasid Madly Sölbergi *päranda riiet ja päranda teppingut,* kuna arhiivallikad ei sisalda tehnika ja materjali kirjeldusi. Võib vaid spekuleerida, et kohtumeeste poolt üsna kalliks hinnatud *päranda riie* võis olla kaleviribadest põimitud vaip, kuna kalev oli materjalina kõrgehinnaline ning põimitud vaibad olid reeglina kvaliteetsed ja ilusad.

Hiiu-Kärdla kalevivabriku mõju hiidlaste elustiilile, mõtteviisile, sisustusele kui laiemale tekstiilikasutusele on väga suur. Kuna vabrikutöölised olid valdavalt ümberkaudsetest kihelkondadest tööle tulnud maainimesed, siis võib järeldada, et tänu neile liikusid linnalikud mõjutused ka maapiirkondadesse (Põllo 1992, lk 11).

Murrangut **talurahva** mentaliteedis ja elamukultuuris on sageli ajastatud 1856. aasta talurahvaseadusega, mil talupoegadel oli esmakordselt võimalus talude pärisostmiseks. Talude müügile eelnenud maade ümberjagamine (kruntimine) toimus Hiiumaal valdavalt 1870. aastatel (Hellström 2015, lk 634). Ometi ei saa hiidlaste puhul talude päriseks ostmist käsitleda kui peamist motivaatorit elamute ümberkujundamisel, kuna enamik talusid osteti välja alles 20. sajandi alguses. Tähelepanuväärne seejuures on asjaolu, et 1881. aasta rahvaloenduse andmetel oli 66,7% Hiiumaa ja Vormsi elamutest korstnaga, mis oli toona kõige kõrgem korstnate suhtarv kogu Eesti alal (Viires 1962, lk 102). Kui võrrelda Hiiumaa andmeid naaberaladega, siis Saaremaa ja Läänemaa mandriosa asusid skaala teises otsas ning on välja toodud kui kõige mahajäänumad piirkonnad Eestis. Ka etnoloog Ants Viires otsib Hiiumaa erandlikkusele põhjuseid: *Raskem on seletada erakordselt suurt korstnate arvu Hiiumaal, mis on teravas vastuolus enam-vähem samalaadseis tingimustes oleva Saaremaaga.* Võimalikke impulssidena pakub ta välja rannarootslaste eeskuju ning kalapüügiga seotud majanduslikku toimetulekut; viimane ei sea esikohale vilja järelkuivatamiseks vajalikku rehetoa olemasolu (Viires 1962, lk 105). **Rannarootslaste** mõjutusi Hiiumaa elamukultuuris on esile tõstnud ka Liivika Krigoltoi, kes loob paralleeli

[2] „*Ma panin tepid toapärandale*" (EKI ´põrandariie` Käina MK 54 a, KS UK57; Reigi Tahkuna A.R 1926). „*Teping aa ee ´viidud, puhtaks tolmudud*" (EKI `põrandariie` Pühalepa Tubala AP86, AH72).

rootsipäraste jalastega hällide levimise ja rehetubade laudpõrandate varase ajaloo vahel. Rootsi mõjuna olid saarel levinud seinte katmine linade, peergude ja sõbadega; mõningaid teateid on ka liiva puistamisest põrandale (Krigoltoi 1989, lk 22).

Korstnate tulekuga toimus talumajades suur muutus ruumijaotuses, mis omakorda sai tõukeks sisustustekstiilide laiemale kasutusele. Senine külm kamber (*oone, hoone*), mis enne täitis sahvri, panipaiga ja suvise abihoone otstarvet, muutus pliidi ja soemüüri sisse ehitamisega köögiks. Hoonepoolsele majaosale ehitati külge tuba, hilisem põhiline eluruum (Holst 2015, lk 894). Hiiumaal läks kambrite ehitamine hoogu 19. sajandi alguses; sajandi lõpus tehti juba 5-6-kambrilisi rehielamuid (Põllo 1992, lk 9).

Uus ruumikasutus lõi esmakordselt maarahva jaoks avaramad võimalused uute mööbliesemete kasutuselevõtuks. Oma pere puutöömehed valmistasid toolid, lihtsamad puusohvad, voodid, söögilauad ja seinakapid. Meistritelt telliti moekohased kummutid, riidekapid ja kiiktoolid. Meremeeste vahendusel ja ostukaubana jõudsid kodudesse seinakellad, väikesed peeglid, maalitud lillevaasid ja üksikud trükipildid (Krigoltoi 1989, lk 27). Uut moodi sisustusega kaasajastus ka naiskäsitöö, kus interjööri hakkasid kaunistama mitmesugused dekoratiivsed voodikatted, põrandakatted, vatitekid, hiljem seinavaibad ning päevatekid (Kõressaar 1994, lk 32, Konsin 1983, lk 111).

Maarahvast eraldi joonistub välja nn *alevi eliidi* ühiskonnakiht; sinna kuulusid inimesed, kelle igapäevaseks tegevusalaks ei olnud põlluharimine, nagu näiteks pastor, kooliõpetaja, arst, rätsep, vallaametnik jt. Tihtipeale tuli neil oma ametiülesandeid täites suhelda maaühiskonna kõikide kihtidega, mistõttu nad olid lugupeetud ja hinnatud ühiskonnategelased (Whelan 1999). Erinevalt teistest maainimestest olid neil sageli paremad ja omas ajas kaasaegsemad elamistingimused ning -võimalused. 1905. aastast on säilinud Kõpu kooliõpetaja Gustav Lauri vara inventarilehed, kus muu majakraami kõrval on üles loetletud **kolm põrandatekki**, väärtusega 100 kopikat tükk (HKM 4266:1 A1510).

Ühiskondlikke hoonete (nt koolid, vallamajad, pastoraadid) põrandakatted allikate puudumise tõttu selle magistritöö raames eraldi käsitlemist ei leia. Siiski võib kooliõpetaja Lauri vaipadele ning 1920.–1930. aastate klassipiltidele tuginedes väita, et koolimajades või vähemalt õpetajate korterites olid kaltsuvaibad kasutuses juba enne, kui päevapiltnikud hakkasid külakoolides pildistamas käima.

Viimase suure mõjutajana tuleb rõhutada Hiiumaa geograafilist asendit. **Saareline elu** tingis selle, et kõigile elanikele põllumaad ei jätkunud ning teenistust tuli otsida sageli väljapoolt. Vaadeldava perioodi statistiliste näitajate poolest on ulgtööliste osakaal kõrgeim vahetult enne esimest maailmasõda. Ära märkimist väärib, et meeste kõrval käis Hiiumaalt väljas ka rohkelt vallalisi naisi ja tüdrukuid, kellest üle poole olid mandril ametis majateenijatena Puss 1975, lk 84).

Ühiskondlikke muutuste tuules oli 19. sajandi teine pool väga soodne aeg Hiiumaa meremeestele ja laevaehitajatele. 1863. aasta passiseadusega avanesid meresõiduvõimalused ka neile, kes varem olid vaid rannalähedastes vetes kala püüdnud või kaupa vedanud. Teistest kihelkondadest joonistub selgelt välja Emmaste, kuhu väljastati läbi aastate kõige rohkem merepasse (Saar 2015b, lk 574–575). Tulusa teenistuse ja välismaiste kultuurikontaktide mõjul hakati rannaküladesse ehitama nn *kaptenimaju*. Vastandudes rehielamutele olid need häärberi-taolised mitme elu- ja magamistoaga elumajad, mille sissekäiku ehtisid sageli kahekorruselised verandad (Põllu 2004, lk 161). Täiesti uue otstarbega ruumid majas olid saal, söögituba ja kabinet. Laevakapten Gustav Oengo 20. sajandi hakul ehitatud majal oli majja ehitatud ka *väljakäigukoht*, mis oli uuenduslik terves külas (HKM 3903 A 26).

Meremehed on olnud olulised vahendajad kodusaare ning välismaistes linnades nähtu vahel. 1906. aasta 10. märtsi Postimees hindab hiidlastest meremeeste arvuks 100–150 ning lisab tunnustavalt: *Juba noorest põlvest saadik purjetavad nad mõõda ilma ümber. Selle läbi õpivad nad võõraid keelesid ja saavad tutvuda väljamaa rahva elu ja oluga.* Antud uurimuse kontekstis on oluline ära märkida, et tänu meremeestele levis Hiiumaal köitest punutud mattide kasutamine.

Kodukultuuri ja juhuslikku laadi sisustuselementide jõudmist hiidlaste elamutesse on mõjutanud ka erinevad **randa uhutud kaubad ja rannarööv**. Hiiumaa on ümbritsetud erinevate karide ja rahudega; eriti ohtlikuks on peetud Hiiu madalat, mille kohta on juba keskaegsetes kirjeldustes teateid, et sealt tuleb eemale hoida (Saar 2015b, lk 569). Olles geograafiliselt Läänemere peamise kaubatee vahetus läheduses, olid juhuleiud randades üsna ootuspärased. Kalana Päästejaama ülem Pavel Lepa käsikirjana on säilinud mälestused Inglismaa lipu all sõitnud *Lion Hull'*i 1869. aasta päästetöödest:

> *Kui octobri kuus tõusis kõva SW torm, oh sa päävad, kui siis hakkas varandust merre kaltale tulema... sammetist sohvasid, siidi patjasid, tekkisid, toolisid, treppisid ja iga seltsi väärt asju, 1 poomvilla pall. /-/ Iga seltsi toredust, mis enne pole nähtud,*

> *inimesed pidid ennast upputama, ei ootanud kuni sohva kaldale tuleb, vaid üppasid üksteise võidu merde, et siitipatja kätte saaks* (HKM 3387 A74).

Esemeuurimusele, arhiivandmetele ja eelpool toodud mõjutustele tuginedes võib väita, et nimetatud perioodil olid põrandakatted Hiiumaal kindlasti kasutusel. Kõige laiemalt oli levinud kaltsuvaiba valmistamine, seda valdavalt oma pere seljariietest ja tarbetekstiilidest. Hiiu-Kärdla kalevivabrikust ostetud kaleviribade baasil valmistati raamil põimitud vaipu. Meremeeste vahendusel jõudis saarele köiest mattide punumise kunst.

1.2. 1920–1950

Eesti Vabariigi iseseisvumise järgsel perioodil mängis asustuse ja elamukultuuri muutustes kõige olulisemat rolli 1919. aasta oktoobris Asutavas Kogus vastu võetud **maaseadus**. Selle alusel tunnistati kõik Eesti Vabariigi piires olevad mõisate suurmaaomandused riigi omandiks ning eestlastel oli võimalus üle mitme sajandi omandada endale isiklik maatükk (Ant *et al* 1999, lk 46–54). Hiiumaal elas 1922. aastal ligi 17 000[3] inimest, mis omakorda tähendas seda, et kõigile soovijatele ei olnud võimalik krunti väljastada. Maasaajate hulgas olid eesõigustatud Vabadussõjas silmapaistnud sõjamehed, sõjainvaliidid ja langenute perekonnad (Pajur 2015, lk 442). 1925. aasta *põllumajandusliku üleskirjutuse* andmete kohaselt oli Hiiumaale maareformi tulemusel loodud 520 asundustalu ja 20 uut küla. Elamukultuuri seisukohast on oluline märkida, et suitsutuba oli jäänud minevikku. Uuselamu ehitamine andis oluliselt paremad võimalused ajaga kaasas käimiseks kui rehemaja uuendamine (Põllu 2004, lk 115). Nii nagu Hiiu-Kärdla kalevivabriku töölismajad olid ehitatud vabrikuomanike ette antud projekti järgi, kujunes ka asundustalude ehituslaad väga sarnaseks nii põhiplaanilt kui välisilmelt. Sageli oli maja ehituseks vaja võtta pangalaen, see omakorda tekitas sundluse järgida laenuandja rangeid eeskirju. Vähestel uusmaasaajatel oli oskusi panganõuetele vastav ehitusplaan ise koostada, tihti võeti projekti aluseks Põllumajandusliidu Ehitustalituse poolt välja töötatud näidiskavandite käsiraamatud (Tihase 1974, lk 157). Valdavaks said värvitud laudvoodriga majad, kus maja esikülge ehtisid klaasitud akendega verandad. Sideainena võeti kasutusele tsement ning õlg- ja rookatuste kõrval hakati paigaldama laastu- ja kimmkatused (Põllu 2004, lk 66; Krigoltoi 1989, lk 28).

[3] 1922. aastal elas Hiiumaal 16 954 inimest (Kaskor 2015a, lk 795); võrdluseks 100 aastat hiljem – 2022. aastal oli Hiiumaale registreeritud 9758 inimest (https://www.elvl.ee/elanike-arv, vaadatud 5.02.2023)

Uuselamute sisustuses toimus samuti mitmeid muutusi. Tubade laed vooderdati ja värviti valgeks. Seinad kaeti sulfaatpapiga[4], hiljem tapetseeriti, põrandad värviti õlivärviga pruuniks (Krigoltoi 1989, lk 28). Moest oli minemas mööbli aaderdamine tumepruuniks, uusklassitsismi mõjul oli uudseks materjaliks saanud vineer. 1920. aastateks oli igasse talusse muretsetud riidekapp. Täielikult oli kadunud vanemat tüüpi söögilauad (*rend*), asemele tulid sammastüübilised treitud jalgadega lauad. Endisaegseid toidukappe enam ei tehtud; jõukamad talud soetasid lauanõude hoidmiseks klaasustega puhvetkapi (Troska 1998, lk 336-337). 1930. aastate lõpul jõudsid moevoolud ka kööki ja kambritesse. Köögiseinale ilmusid käterätinagid ja magamistubadesse osteti reformpõhjaga voodid (Krigoltoi 1989, lk 28–30). Kogu selle stiilide paljususe juures jõudsid hiidlaste koju ka **mõisa oksjonitelt** soetatud mööbliesemed. Rohkete nikerdustega uusrokokoo sohvad, tugitoolid ja maast laeni peeglid mõjusid sageli maaelamus võõralt ja raskepäraselt (*ibid*, lk 30).

Mitmed uurijad (Pärdi 2017; Kannike 2002) on vabariigiaegsetes elamutes rõhutanud *puhta toa* tähtsust: *Võõrastetuba, külaliste tuba, puhas tuba, saal oli sotsiaalses mõttes staatuse kinnitamise seisukohalt oluline ruum, mis leidus isegi kehvemates taludes* (Pärdi 2017, lk 207). Antud uurimuse kontekstis on oluline märkida, et põrandakatted on erinevatesse ruumidesse paigutatuna olnud väga head ühiskondlike muutuste ja staatuse näitamise indikaatorid. *Puhtasse tuppa*, kus võõrustati külalisi, pandi maha kõige uuemad ja esinduslikumad põrandakatted. Magamistubades püüti hoida mugavat ja õdusat joont; olulisel kohal olid väikesed voodi- ja kummutiesised vaibad. Kööki ja esikusse pandi lihtsamad ja teistest – esinduslikemast tubadest – tagandatud kulunud katted (Kõresaar 1999, lk 41). 1922. aastal Emmastes sündinud Hedvig Ellermäe meenutab:

> *Emapoolsete vanemate kodus oli kogu elutoa põrand kaetud triibuliste vaipadega, kuid sohva ees oli veel põrandariide peal põranda tepp. See on 15x15 cm ruudulistest villastest lappidest, millele ühele lapireale on tikitud peale [...] Samasugused tepid olid ka voodite ees* (ERM KV 814:11, 66–72).

Koos iseseisvusaja kodukaunistusliikumisega said ruumides olulise koha ka teised tekstiilesemed – tehti erinevaid linikuid laudadele, kummutitele ja postamentidele, vooditele asetati päevatekid, akende ja siseuste ette riputati kardinad ning pesukausi tagune oli kaunistatud ilukäterätikuga (Troska 1998, lk 339). Väga oluliseks muutusid erinevad hügieeniteemad. Selleaegne maanaistele suunatud ajakiri Taluperenaine annab sageli manitseval toonil nõu, kuidas paremini kodus puhtust tagada. 1937. aasta Taluperenaise

[4] Rahvasuus tuntud ka kui Kehra papp.

novembrikuu numbris ilmus Olga Madissonilt pikk artikkel – *Miks hoian oma kodu puhta*; ka põrandakatete hooldus leiab seal käsitlemist:

> *Enne eluruumi astumist tuleb puhastada jalad porist ning tolmust jalamattidel. On soovitav asetada üks puust või traadist jalamatt väljaspoole sissekäigu ust suurema pori kõrvaldamiseks ja teine pehme karvane jalamatt jalgade puhastamiseks pärast sisseastumist* (Madisson 1937, lk 327*).*

Vabariigiaegsete tekstiilide variatiivsusele avaldasid väga suurt mõju **kodumajanduskoolid** ja erinevad **täienduskursused**. Naiskäsitöö õpetamine sai hoo sisse juba 19. sajandi lõpul (Viires 2005, lk 45). Eesti iseseisvuse ajal hinnati riiklikul tasandil naiste kutseharidust väga kõrgelt, mil tõsteti esile selle tähtsust nii kultuuri- kui majanduselus (Kutseharidus Eestis 1938, lk 23). Kodumajanduslikes koolide kuldajaks võib pidada 1930. aastaid (*ibid,* lk 26). Ka Hiiumaal tegutsesid sel ajal suuremate algkoolide juures täiendusklassid tütarlastele ning korraldati kodumajapidamise kursuseid[5] (Kikas 2015, lk 1095).

Lisaks tüdrukute käelistele oskustele pöörati tähelepanu üldharivatele ainetele õppeprogrammis. Õppeainete mitmekesisust kinnitavad ka Meeta Loorandi koolivihikud Putkaste Kodumajanduskooli päevilt, kus lisaks kangakudumisele ja kudumise teooriale on põhjalikud konspektid toitumisõpetusest, aiandusest, loomakasvatusest, mesindusest, laste hoidmisest ja kasvatamisest (HKM 3255:1–12). Vihikute juures väärivad ära märkimist detailsed eksamiküsimused erinevate õppeainete juures. 59 küsimusest koosnevas kodu korrashoiu kordamisküsimuste loeteluss on lisaks puu- ja kivipõrandate koristamisele eraldi eksamiküsimus: *põrandavaipade korrashoid ja puhastamine* (HKM 3255:3 A1866).

Suurima murrangu tütarlaste käsitööoskuste valdkonnas tõi siiski põhjalik **kangakudumise õpetamine**. Palade tütarlaste täienduskooli (foto 1.3) toodi 1931. aastal neljad uued soome-tüüpi laiad kangasteljed, millel õpetati paljudes uutes tehnikates kuduma (Krigoltoi 1989, lk 29). Lisaks õppetööle olid käsitletaval perioodil olulisel kohal käsitöönäitused. Mitmed fotod annavad tunnistust, et kangastelgedel kooti sel ajal tehniliselt keerulisemaid mustreid, olulisel kohal on kompositsioon ning kvaliteet. 1935. aastal Kassaris toimunud käsitöönäituse ülesvõttel (foto 1.4) on lisaks patjadele, seinavaipadele ja voodikatetele näha ka põrandavaipu.

[5] Esimene Hiiumaa tütarlaste täienduskool avati Emmastes (1926–1934). Kõige pikema ajalooga on Palade naiskäsitöö ja majapidamise täiendusklass (1930–1940). Lisaks on lühiajalisi täiendusklasse olnud avatud veel Käinas (1938–1941) ja Kõpus (avati 1935). 1938. aastal ühendati Kõpu ja Emmaste kool Emmaste-Kõrgessaare majanduskooliks (Kikas 2015, lk 1095).

Keerukate mustrite valikut toetasid ka sel ajal ilmunud **käsitööajakirjad**, lisaks eelmainitud Taluperenaisele ilmusid veel Eesti Naine ja Maret; täies mahus oli käsitööle pühendatud Käsitööleht. Aastase vahega ilmusid ka kaks kangakudumise õpikut: Helena Oikkoneni *Kangakudumise õpetus* (1926) ja Lovise Varimõisa *Kangakudumise õpetus ühes 213 mustriga* (1927). Vabariigi ajal õpitud teadmiste varal kasvas üles terve põlvkond naisi, kelle suurepärastest käelistest oskustest, heast maitsest ja korrektsusest räägiti veel 2022.–2023. aasta välitöödel tunnustavalt.

Vabariigiaegset elulaadi, asustust ja sotsiaal-majanduslikku olukorda muutsid põhjalikult mõlemad maailmasõjad. Hiiumaa asukoht Soome lahe servas tingis selle, et saar oli teise maailmasõja ajal militaarses sfääris väga oluline riigipiiriga külgnev ala (Koppel 2015, lk 3). 1939. aastal hakati Hiiumaale rajama vastavalt vastastikuse abistamise lepingule NSVL sõjaväebaase (Hiiumaa militaarajaloost). Lepingu alusel tuli eraldada Hiiumaa baaside rajamiseks 7700 ha maad, mis hiidlaste jaoks tähendas, et 271 krunti tuli vabastada nõukogude armee hüvanguks (Pajur 2015, lk 451, Hiiumaa militaarajaloost). Baaside rajamine, küüditamised (1941, 1949)[6] ja põgenemislaine (1944)[7] muutsid põhjalikult külaelu dünaamikat; paljud talukohad jäid tühjaks ja rüüstati. Hiiumaal viibinud punaarmeelaste täpne arv pole teada, kuid on arvatud, et 1945. aastal võis saarel viibinud sõjaväelaste arv olla suurem kui tsiviillisikute oma (Hiiumaa militaarajaloost). Taolised saare ülemilitariseeritud olukorrad tingisid selle, et kõikide okupeerimislainete ajal majutati sõjaväelasi hiidlaste elamutesse. Näiteks oli 1946. aasta 1. oktoobri seisuga Kärdla linna elamispindadest 17% sõjaväe käsutuses (Paavle 2015, lk 501). Tihedad kokkupuuted sõjaväelastega kajastuvad mingil määral ka elamukultuuris. Üksiknäitena võib tuua kalevivabrikuaegse töölismaja (Vabaduse tn 37) kahhelplaatidest leivaahju, millele saksa sõdur maalis suursuguse lillevaasi (HKM Fp 2545:1 Fd 4). Üsna levinud olid saarel miinikestadest ja militaarset päritolu metallist valmistatud tõrvaahjude sisemused, loomade jooginõud, õlleankrud jms (Põllu 2004, lk 276). Püssirohulehtedes on tehtud võrgukudumise abivahendeid ja sukavardaid (nt. HKM 6225:4 Ekm 1:69).

Teise maailmasõjaga kaasnenud purustused Hiiumaal olid võrdlemisi väikesed, kõige suuremaks sõjakahjuks oli Hiiu-Kärdla kalevivabriku[8] hävimine 16. oktoobril 1941. aastal

[6] Arvatavalt küüditati Hiiumaalt 1941. aastal 200 inimest ja 1949. aastal 266 inimest (Pajur 2015, lk 458, Paavle 2015, lk 505).
[7] On arvatud, et Hiiumaalt võis punaarmee eest 1944. aasta hilissuvel ja sügisel põgeneda u 2000 hiidlast (Paavle 2015, lk 478).
[8] Natsionaliseerimise käigus nimetati kalevivabrik ümber Hiiu Tekstiiliks (Pajur 2015, lk 475).

(Paavle 2015, lk 477). Vabrik oli selleks ajaks töötanud 112 aastat; lisaks majanduslikule kahjule on võimatu ülehinnata sotsiaalset traumat, mida vabriku maha põletamine kohalike inimeste jaoks tähendas. Kalevivabriku hävitamisega kadus ka kaleviribadest punutud omanäoliste vaipade valmistamine, kuna kvaliteetset ja paksu kaleviriba polnud enam võimalik vabrikust soetada.

Kirjeldatava perioodi põrandakatete tehnoloogiline variatiivsus oli väga mitmekesine. Endiselt valmistati kaltsuvaipasid, kuid lisaks labasele tehnikale olid laialdasemalt kasutuses ka keerulisemad kangasidused, mis levisid tänu käsitööalasele kutseõppele ning käsitööajakirjadele. Kalev vaibamaterjalina oli kasutusel veel kuni 1950. aastate alguseni; lisaks ribadest põimitud vaipadele tehti sel perioodil ka kalevi lappidest õmmeldud vaipasid *(teppe*). Võimalik, et rõivamoest kantult olid vähestel põrandal karusnahad. Armastatud materjaliks sai sel perioodil vaibalõng, mida kasutati nii tikkimise kui kangakudumise juures. Teise maailmasõja järgsetel aastatel kasutati palju takulõnga.

1.3. 1950–1990

Nõukogude võimu poolt kehtestatud määruste tulemusel oli Hiiumaa vahemikus 1944–1991 erirežiimiga ala; kõnekeelse mõistena tuntud kui **piiritsoon** (Koppel 2015, lk 3). Vastupidiselt 19.–20. sajandi vahetuse avatusele maailmakultuuridele, mida vahendasid nii kohalikud kui võõramaised meremehed, tähendas piiritsoonis elamine poole sajandi pikkust isoleeritust. Nimetatud perioodi iseloomustavad mitmed nõuded ja ettekirjutused, mille tagajärjel muutus ajalooliselt väljakujunenud elukorraldus ja asustus. Hiiumaale sisenemiseks pidi miilits loa väljastama. Tsoonis elavate hiidlaste passidesse löödi antud piirkonnas elamist tõendav tempel. Üheks kõige äärmuslikumaks nõudeks põlisele rannarahvale oli rannaäärsetele aladele minemise keeld[9] (Paavle 2015, lk 501). Aastail 1950–1960 oli Hiiumaal üle 30 sõjaväelinnaku, lisaks piirivalvekordonid. Sõjaväelased kasutasid elamiseks ka piirivööndi alas olevaid tühjaks jäänud elamuid (Hiiumaa militaarajaloost, Põllu 2004, lk 127).

Teistest sõjaväelastest erinevalt said ohvitserid erikohtlemise osaliseks ning nendele ehitati paremate tingimustega elamuid, kuhu kolisid sisse ka nende pered. Hiiumaa **esimesteks kortermajadeks** võib pidada 1950. aastate esimeses pooles Kõrgessaare asulasse Sadama tänavale sõjaväelastele ehitatud viite stalinistliku arhitektuuriga kahekorruselist elamut (Padu

[9] Piirivöönd võis ulatuda rannikust maksimaalselt kahe kilomeetri kaugusele sisemaale. Sinna sisenemine ja seal elamine oli lubatud vaid piirivalvevägede loal (Koppel 2015, lk 3).

2008, lk 5). Ohvitserid pidid kohalike elanikega tihedalt suhtlema; oluline oli hea läbisaamine, siis võis loota, et saareelanikud abistavad piirivalvureid (Koppel 2015, lk 20). Läbikäimist ja äri ajamist vene sõjaväelaste perekondadega kinnitab ka Tiiu Valdma mälestus 1950. aastatest:

> *See oli peale sõda, siis oli Kärdlas palju vene perekondi, see maavägi oli ju siin. Ja siis vene naised käisid ostsid ema käest lehmapiima, väga ausad olid tegelikult kõik. Ema hakkas siis seda salliäri ajama. Need värvid olid kuidagi nii ilusad, pandi toon-toonis. Ja vene naised, kui hakkasid puhkusele minema, siis pidi koti jälle täis saama. Siis öösel neid aurutati ja pressiti, et hommikuks jälle saab. See oli viiekümnendatel, see salliäri oli siuke salaäri tegelikult* (Valdma T., autori intervjuu 31. jaanuaril 2023).

Nõukogude võimu meetodid nägid ette raskesti kontrollitava hajaasustuse likvideerimist ning üks meetod selle teostamiseks oli **sundkollektiviseerimine**. Pärast märtsiküüditamist 1949. aastal oli 1. oktoobriks Hiiumaale loodud 82 kolhoosi, mis jäi kogu nõukogude perioodi vältel maksimumarvuks (Paavle 2015, lk 510). 1950. aastaid iseloomustab majanduslik kitsikus, kuna kolhoosidest saadav palk oli algusaastatel väga väike või tasuti kolhoosi enda toodanguga. Toimetulekuks otsiti lisa teenimise võimalusi, paljud Hiiumaa naised leidsid väljundi käsitöö kaudu. 2022. aasta välitööde tulemusel võib väita, et just silmkoe esemed olid peamiseks müügiartikliks, mida kolhoositöö kõrvalt tehti. Hillar Jõelehe meenutus oma lapsepõlvest ja ema Amilde Jõelehest:

> *Kudumismasin oli selleks hea, et igasugu tööde eest tasuti sellega, et ta kudus kampsuneid. See laud on praegu seal alles, seina küljes, akna all, et oleks valge. Siis ei tohtind ju teha ka, see oli salajane värk. Koguaeg oli mingisugune riie sealt üle. Ja kui keegi külasse tuli, kedagi ei tohtinud teada* (Jõeleht, autori intervjuu 18. juulil 2022).

Toimetulekuraskused okupatsiooni esimestel kümnenditel tingisid selle, et uusi elumaju ehitati sel perioodil võrdlemisi vähe. Teises maailmasõjas või küüditamise tulemusel tühjaks jäänud hooneid veeti teistesse kohtadesse, kus elupinda nappis. Kuni 1960. aastate keskpaigani võis majaehitaja ise oma elamut plaanistada, edasi tuli kasutada riiklike tüüpprojekte (Põllu 2004, lk 184).

Talumajades säilisid vanad kodukujundustavad ja kõigist eelnevatest ajajärkudest pärinev mööbel pikemalt (Troska 1998, lk 341). 1960. aastatel tuli moodi hele peitsimata puit ja kergete tikkjalgadega mööbel, mis väljendus nii kummutite, kappide, laudade, toolide kui ka diivanite disainis. Eriti populaarseks said raadio- ja telerilauad (Vaitmaa 2004, lk 10). 1960. aasta 12. märtsi Nõukogude Hiiumaas ilmus artikkel – *Moodne mööbel tekitab rõõmu* – kus vahetatakse mõtteid selle üle, mis Hiiumaal puudu jääb, et kaasaegsete sisustustrendidega sammu pidada:

> *Vestlus kaldub ka muule vajalikule, mis korteri ajakohasema sisustamise juures marjaks ära kuluks. Kõigepealt põrandavaibad. Töötaval naisel jääb üle vähe aega nägusate vaipade valmistamiseks kodusel teel. Kauplustesse tuuakse neid aga õige harva. Väikeses valikus on meil müügil ka lillevaase. Mööbliesemetest puuduvad seni uudsed väiksemöödulised kirjutuslauad ja raadiolauad* (Laid 1960*a*, lk 3).

Nõukogude perioodi mööblit iseloomustab valdavalt masstoodang. Esindusobjektiks elutoas sai sektsioonkapp. Omaette koosluse moodustasid diivan, kaks tugitooli ja madal diivanilaud nende ees (Paulus 2002). Uudsete materjalidena hakati niisketes kohtades kasutama keraamilisi plaate ja reliini, elutubadesse paigaldati kunstkiust vaipkate, mida kõnekeeles tunti vaibavabriku nime – mistra – järgi. Kesk-Aasia ja Venemaa tehased tootsid idamaiste sõlmvaipade stiilis masstoodanguna põrandavaipu, mis levisid üle Nõukogude Liidu (Boggs 2021, lk 26). Hiiumaa Muuseumi fotokogule toetudes võib väita, et lisaks kodudele kasutati taolisi tööstuslikult toodetud orientaalseid vaipu ka ühiskondlikes hoonetes: perekonnaseisuametis, kultuurimajades, lasteaedades jt (nt HKM Fp 643:11 F 1181).

Hiiumaa tööstust on läbi aegade mõjutanud paiga saareline asend, kus ühel pool on kohaliku turu piiratus ning teisel pool suur tarvidus tooraine sisseveoks ning toodangu väljaveoks. (Kaskor 2015c, lk 529). Kirjeldataval perioodil võib Hiiumaal tööstusliku toodangu kasvu märgata alles 1960. aastate lõpul, mil kogu Nõukogude Liidu majanduspoliitikas võeti suund põllumajanduse tootlikkuse suurendamisele (Hellström 2015, lk 641). 1975. aastaks oli Hiiumaal väikekolhooside liitmise tulemusel alles jäänud viis kolhoosi ja üks sovhoos. Saare põllumajandus keskendus sea- ja veisekasvatusele suurfarmides. Lisaks arendati linnukasvatust, kasvatati nutriaid hõbe- ja sinirebaseid, eeskätt karusnaha saamise eesmärgil (Paavle 2015, lk 511). Toiduainetööstustest tegutsesid Emmaste piimatööstus, Kõrgessaare lihatööstus, saarel oli oma leivamaja, kuid nõukogude aja kõige tähtsam majandusharu Hiiumaal oli kalandus (*ibid*, lk 512). 1961. aastal loodi väiksemaid kalurikolhoose ühendav kalurikolhoos Hiiu Kalur, mis kaasajastas nii laevastikku kui püügivahendeid (foto 1.5). Näiteks võeti kasutusele kapronist püünised, mis olid oluliselt vastupidavamad kui seni kasutatud puuvill, lina ja kanep (Vohu 2015, lk 612). Erinevalt kohalikest said Hiiu Kaluri ookeanilaevadel sõitnud mehed näha maailma kultuure ka väljaspool Nõukogude Liitu. Portugali vaipade ilu oskasid laevamehed kirjeldada veel 2023. aastal tehtud intervjuude ajal. Tolli tõttu said nad koju tuua pigem väiksemaid ja meenemõõtu esemeid, kuid Euroopa sadamates nähtu kandus kahtlemata üle ka siinsesse kodukultuuri (Kiivramees, suuline teade autorile 4. märtsil 2023).

Suurima arhitektuurilise muutuse saarele tõid kolhoosikeskustesse ja Kärdlasse ehitatud 2-3-korruselised kortermajad (Põllu 2004, lk 184). Majandite rahadega ehitati korter- ja pereelamuid, kauplusi, koole, lasteaedu ja teisi teenindusasutusi, millega meelitati mandrilt Hiiumaale nii põllumajandusspetsialiste kui teisi teenidussektori töötajaid (Hellström 2015, lk 644). Rändesaldo ja positiivse iibe mõjul tõusis 1980. aastatel Hiiumaa elanike arv 1000 inimese võrra[10]. Mandrilt saabus sel ajal mitusada noort inimest, kes tõid kaasa oma trendid ja tavad.

Lisaks kodukäsitööle ja poekaubale oli nõukogude perioodil võimalik tekstiilesemeid tellida **Hiiu Teeninduskombinaadist** (foto 1.6). Valida sai kunstniku kujundatud näidismudelite vahel, kuid kooti ka vastavalt kliendi soovile. Peamised tekstiilid, mida kohalikus kombinaadis kooti, olid dekoratiivsed seinavaibad, padjakatted, laiad kattevaibad voodile või diivanile, mille juurde sai soetada sobivad tugitoolikatted. Ligi kakskümmend aastat Hiiu Teeninduskombinaadis kujundajana tegutsenud Tiiu Valdma sõnul oli aga Hiiumaa tõeline *leivanumber* villased laualinikud. Kootavate esemete nimekirjas olid ka põrandavaibad, mis kooti valdavalt poolvillasest vaibalõngast täiskoekirikanga rakendusega (Valdma T., autori intervjuu 31. jaanuaril 2023). Saarele rajati ka Rahvakunstimeistrite koondis "Uku" Hiiumaa haru, kuid pikaajalise juhataja Laine Augi sõnul saarel põrandavaipu ei kootud (Aug, suuline teade autorile 12. detsembril 2022).

Eesti Vabariigi aegsete kodumajanduskoolide õppekavale samaväärset käsitööalast kutseharidust nõukogude perioodil ei pakutud (Västrik 2013b, lk 49). Selle tühimiku täitsid **kohalikud käsitööringid**, mille populaarsusest annavad tunnistust paljud Nõukogude Hiiumaa artiklid. Mitmete käsitööringide juhendajateks said endised kodumajanduskoolide lõpetajad (nt Leida Elbach, Hedvig Ellermäe, Leida Tõnismaa); tänu sellele säilis ka vabariigi ajal õpitud dekoratiivkangaste kudumise järjepidevus. Olulisel kohal olid nii kohalikud kui üleriigilised käsitöö- ja tarbekunstinäitused. Nõukogude perioodi ajakirjandusele iseloomulikult on käsitöömeistritest ja kohalikest isetegevusringidest kirjutatud väga tunnustavalt; kriitika osaliseks saavad mitmel puhul tekstiilesemete värvid. Ajakirjanik M. Laid soovitab Lauka piirkonna käsitööringi naistel jälgida rohkem käsitööajakirju:

> *Need tööd, mis rajooni näitusele ei pääsenud, olid küll tehniliselt head, kuid komistuskiviks sai värvide või mustrite valik. Edaspidi töötades oleks kasulik, kui tähelepanelikult jälgitaks žurnaalis „Kunst ja Kodu" ning viimastes käsitööalbumites toodud kavandeid ning värvide kirjeldusi. Lähemalt tuleks tutvust teha ka lõnga*

[10] 1989. aastal elas Hiiumaal 11 097 inimest (www.stat.ee/et/rahvastik-rajoonides-ja-linnades-1989, vaadatud 02.03.2023).

> *värvimise saladustega. […] paljude teiste kangasvaipade väljanägemist rikkus just n.-ö. paks värv* (Laid 1960*b*, lk 3).

Värvide sobitamise probleem on esile toodud ka Suuremõisa käsitööringis, mida külastas tarbekunstnik Helgi Reemets: *Kriitilisi sõnu kutsusid aga esile esimeste põrandavaipade värvid. Nendest õpiti ja nüüd läheb paremini* (Elbach, 1961, lk 3).

Nõukogude periood tõi muutuse põrandakatete materjalis: lisaks oma pere kasutusest välja läinud tekstiilidele hakati laialdaselt alates 1970. aastatest vaipadesse sisse kuduma tööstuslikke jääke. Eeskätt olid nendeks materjalideks mõrralina, heinapallinöör ja erinevad kilematerjalid. Väga levinud oli nii koe kui lõime eelnev värvimine. 1980. aastatel oli võimalus juba osta suurtes kogustes ühetoonilisi trikooribasid. Jahimeeste vahendusel leidsid kodudes põrandakattena kasutust metsloomade nahad.

1.4. 1990–2022

Pärast Nõukogude Liidu lagunemist ja Eesti iseseisvuse taastamist 1991. aastal lõppes kaks aastat hiljem (1993) dokumentide kontroll saarele pääsemiseks. (Koppel 2015, lk 37). Sellega sai läbi hiidlaste jaoks üle poole sajandi pikkune piiritsoonis elamise ajajärk. Rahvaarv jätkas 1990. aastate alguses aeglast kasvu, saavutades lae 1993. aastal 11 554 inimesega[11].

Taasiseseisvunud Eesti tõi kaasa suured muutused, mis maaelanike jaoks olid eeskätt **maareform** ja **majandite likvideerimine**. Maareformi tulemusena said praktiliselt kõik Eesti elanikud oma eluruumide omanikeks, lisaks omandati ka vanematelt ja vanavanematelt päritud talusid. Noorem põlvkond, kellel korteri erastamise võimalus puudus, hankis eluruumid suhteliselt soodsate kodulaenude toel. Hoolimata esimeste iseseisvusaastate majanduslikust kitsikusest hakkasid värsked koduomanikud eluruume korrastama ja remontima (Pärna 2021, lk 120). Turule jõudsid paljud seni siin tundmatud ehitusmaterjalid ja -kaubad. 1996. aastal avas OÜ Faasion Hiiumaal ehituspoe, mis rikkaliku kaubavaliku ja mandrilt tellimise võimalusega on siiani jäänud Hiiumaal ainsaks suureks teenusepakkujaks ehitussektoris. Faasioni ehituspoe pikaajaliste töötajate sõnul oli 1990. aastatel pakutu võrreldes nõukogude perioodiga oluliselt mitmekesisem. Üldehituse sektoris tulid müügile erinevad mineraalvillad, polüuretaanvahud, *sandwich* paneelid, plastaknad jt. Sise- ja välisvärve hakati tootma vesialuselisena; värvide osakonna töötaja sõnul pelgavad mõned

[11] Rahvaarv 1993. aastal 11554 inimest, 1994 aastal 11427 jne (www.andmed.stat.ee vaadatud 06.02.2023).

vanemad hiidlased siiani vesialuselisi värve majavärvina, kartes, et need vihmaga ei püsi (Vasar, suuline teade autorile 7. märtsil 2023). Uudsete siseviimistlusmaterjalidena tulid turule dekoratiivsed seina-, kahhel- ja ripplaeplaadid. Väga populaarseks said äärisvöödid tapeetide servas. Pabertapeedi kõrval sai valida ka vinüül- ja fliistapeetide vahel. Sageli paigaldati tubadesse puidust sisevoodrilaudis (foto 1.7).

Põrandakattematerjalidest said väga populaarseks laminaatparkett ja PVC-katted. Veel 21. sajandi alguseni olid jätkuvalt nõutud üle terve toa paigaldatavad vaipkatted (Voole 1996, lk 1, välitööd 2023). Etnoloog Anu Kannike on kirjeldatava perioodi kohta öelnud järgmist:

> *1990. aastate keskpaiga ja teise poole kodukujunduse võtmesõnaks sai euroremont. Sümboolsel tasandil on tegemist omamoodi siirderiitusega. Inimesed, kes lammutavad oma kitsukese korteri vaheseinad, paigaldavad turvauksed, pakettaknad, löövad seinad kipsplaadiga siledaks, panevad kahlid vannituppa ja elektrikütte põranda alla, edastavad selle kaudu ka sõnumi, et nad on jõudnud Lääne standardini. Heledus, valgus, avatus, puhtus – kõige sagedamini uute edumeelsete kodude kirjeldustes kasutatavad sõnad – sümboliseerivad soovi „puhastuda" uueks euroopalikuks eluks* (Kannike 2002, lk 66–67).

Kuna 1990. aastad olid majanduslikult väga rasked, jäid paljude kodude sisustuses kasutusele veel nõukogudeaegsed mööblitükid, mis värviti üle või täiendati kodukäsitööga. Siiski jõudsid ka hiidlaste kodudesse selleaegsed trendid – integreeritud mööbel, köögisaared, pukktoolid, nurgapingid kööki, kirju kattega pehme mööbel, läikega kangad, akende ees hakati laialdaselt kasutama ruloosid (Julge, suuline teade autorile 7. märtsil 2023). Väga suure tõusu tegi moodsa kodutehnika soetamine koju (Narusk 1999, lk 38). Oma osa selles oli kataloogikaubandusel.

Eestis elab 70,8% leibkondadest kortermajas, Hiiumaa on seevastu esikohal eramutes elavate leibkondade arvu (63,5%) poolest (Statistikaamet 2021). Maareformiga üritati taastada 1939. aasta omandistruktuuri ning elustada väikeste peretalude traditsiooni (Hellström 2015, lk 646). Esivanemate talude omanikuks saamisega hakati enam väärtustama oma perekonna lugu; otsiti võimalusi talumajade säilitamiseks ja taastamiseks. Talumajades tekkisid võimalused kõigi mugavuste loomiseks, hakati rajama veesüsteeme ja ehitati pesuruumid. Samuti muutus ka auto paljudele inimestele kättesaadavaks, seega ei olnud enam töökoha, kooli ja kodu vahemaad elukorralduses määrava tähtsusega (HKM TA-A 11:001). Välitöödel leidis äramärkimist asjaolu, et taasiseseisvumise järgselt sai ka **kaltsuvaibast** üks vana talukultuuri ja „Eesti asja" sümboleid:

> *Siis saadi ju vanad talud tagasi, anti maad tagasi. Kodusid hakati koristama ja remontima. Terve Kassari rahvas kudus, kellel olid kodus teljed. Rahvamajas käidi ka*

> *kudumas ja siis neid telgi oli veel. Siis me küll tegime ja oli tellimusi ka palju. […] Hakati laatasid korraldama, mul on läinud ära 15 vaipa ühe laadakorraga. Enam see ei ole nii* (Lorits, autori intervjuu 16. novembril 2022).

Nõukogude majandusruumist väljudes kadus Eestil vajadus laiaulatusliku põllumajandustootmise järele, samuti muutusid ebavajalikuks paljud tööstusettevõtted, eriti suurtööstused (Tammur 2021, lk 331). Hiiumaa liigitub Eesti kontekstis kehvemate loodustingimustega põllumajanduspiirkondade alla; turumajanduse ja konkurentsi turbulentsis ei olnud 1990. aastate lõpuks enam ühtegi endistest majanditest moodustatud ettevõtet saarel alles (Hellström 2015, lk 646). Samuti hääbusid põllumajandusele rajatud toiduainetööstused: 1999. aastal sulges uksed Kõrgessaare lihatööstus, 2001. aastal lõpetas tegevuse Emmaste piimatööstus ning viimasena pankrotistus kalatehas 2006. aastal (Saar 2015a, lk 697). Mitmetest endistest kolhooside abitootmistest kasvasid välja plastdetaile, kiletooteid ja elektriseadmeid tootvad ettevõtted, mis on ühtlasi saare suurimad tööandjad tänasel päeval (Kaskor 2015c, lk 553). 2022. aasta Hiiumaa majanduses olid olulisel kohal veel kaubandus, ehitus, metsandus ja puidutööstus. Märkimist väärib ka tekstiili- ja rõivatööstuste osatähtsus (12%); peamised ekspordiartiklid olid päästevestid ja töörõivad (SA Hiiumaa Arenduskeskus 2021, lk 30).

Kõige silmapaistvam sektor – **turism** – moodustab saare majanduse kogukäibest ainult mõne protsendi. Siiski on turismivaldkonnal olnud oluline roll käsitööesemete tootearendusele. Ehkki 1990. aastatel tegutsesid paljud käsitööringid ja kangastelgedel kaltsuvaiba kudumine oli viimase kolmekümne aasta lõikes kõrgemais tipus, ei olnud kodukäsitöö see, mida turismiedendajad piisavaks pidasid. Suur muudatuse tooja selles valdkonnas oli Väinamere projekt, milles avati meede käsitöölistele 1999. aastal. Projekti laiemad eesmärgid oli rannarahva elutingimuste parandamine ja vanade traditsiooniliste sissetulekuallikate taaselustamine, seda rahastas Rootsi riik (Kokovkin 2005, lk 6). Projekti eestvedaja Lia Rosenbergi sõnul kestis projekt ligi kümme aastat ning sellel oli tuntav mõju Hiiumaa käsitöö arengule:

> *Väinamere projekt oli koos Läänemaa ja Vormsiga. 1999. aasta lõpus oli meil esimene õppereis Rootsi, seal olid juba käsitöölised kaasas. Hiljem olid meil täiesti spetsialiseerunud käsitööliste grupid, kellega me käisime Rootsis. Hästi palju tuli mõtteid sealt, näiteks Hiiumaa jõululaat on puhtalt Rootsi reisist saadud mõtte vili. Et on ainult käsitöö ja omatoodang, ei ole midagi muud. Et oleks tootearendus, kvaliteet ja väljanägemine. Kõik see, kuidas sa pakud, hästi palju me sellist asja Rootsis õppisime. Seal me nägime, kuidas käsitööd hinnatakse, kui kallis on käsitöö. Ega me seda üks-ühele üle võtta ei saanud, meil oli ikkagi teine olukord. Meil ju ikkagi tädid kudusid sokke ja müüsid lõngarahaga.* (Rosenberg, autori intervjuu 12. märtsil 2023).

Käsitööalast kutseharidust hetkeseisuga enam saarel omandada ei saa. 1991. aastal avati Suuremõisa Põllumajandustehnikumis[12] kodumajanduse eriala, mis oma olemuselt oli väga sarnane 1920.–1940. aastate kodumajanduskoolide ainekavale. Suuremõisas õpetati tütarlastele kokandust, mesindust, käsitööd, aiandust, loomakasvatust ja teisi talumajapidamises vajaminevaid oskusi (Vannas, suuline teade autorile 9. märtsil 2023). 1998. aastal avati samas koolis rahvuslik käsitöö-dekoratsiooni eriala, kus teiste käsitööliikide kõrval õpetati ka kangakudumist[13]. Aine läbimiseks tuli kavandada ja kududa ka kaltsuvaip (Käsitöömeister-dekoraator õppekava 1998, lk 330). Mõlemad erialad suleti õpilaste puuduse tõttu.

Põhikooli käsitöö kehtivas ainekavas on õpetajatel väga vaba valik, millele tundides keskenduda. Ainekavas olevad rahvakunsti ja materjali moodulid võimaldavad õppesisu poole pealt ka põrandakatete teema käsitlemist (Põhikooli riiklik õppekava lisa 7, 2011). Hiiumaa käsitööõpetajate sõnul tutvustatakse kaltsuvaipa põhikooli vanemas astmes, kuid pika kudumisprotsessi tõttu valmistatakse neid pigem lõputöö raames, mitte ainetunnis.

Järjepidevalt on Hiiumaa koolides viimased kümme aastat õpilastele õpetatud kolme haruga põimitud põrandavaipade tegemist (Lahemaa, suuline teade autorile 14. märtsil 2023). Kärdla Põhikoolis tehakse seda 8. klassis (foto 1.8) ning Emmaste Põhikoolis on võimalus projektiülesandena valida see nii poistel kui tüdrukutel (Juurikas, Saarna, e-kirjad autorile 13. märtsil 2023).

Üle Hiiumaa käivad koos mitmed **käsitööringid**, kus teiste tegevuste kõrval kootakse ka kaltsuvaipu. Siiski on tegu pigem keskealiste ja vanema generatsiooni ajaveetmise viisiga, mida kinnitab ka Hiiumaa Käsitööseltsi liikme keskmine vanus – 53 eluaastat[14]. Viimase kahekümne aasta jooksul on Hiiumaal toimunud paljuski sarnased ühiskondlikud protsessid nagu Eestis tervikuna. Seda, et inimeste (eriti noorte) huvi käsitöö tegemise vastu raugeb, on ära märgitud juba 1998. aasta sotsioloogiliste tulemuste põhjal:

> *Seevastu on kümnendi teisel poolel silmatorkavalt taanduma hakanud sellised varem laialt levinud ja praktilised (käelised) hobid, nagu käsitöö ja meisterdamine [...] Käeliste harrastuste taandumistendents on märgatavam linnas kui maal ja mida*

[12] Suuremõisa Põllumajandustehnikumis (alates 2007 Hiiumaa Ametikool) õpetati kodumajandust aastatel 1991–2001 ja Rahvuslikku käsitöö-dekoratsiooni 1998–2005 (Lepisto 2017, lk 49).
[13] Kangakudumise aines tuli läbida 115 tundi, millest teooria oli 12. Teemadena käsitleti materjali õpetust, kanga määramist, töövahendeid, eeltöid, labane kangas põim- ja noppekangad, ühekordsed kangad ja kirivööd (Käsitöömeister-dekoraator õppekava 1998, lk 326–333).
[14] Keskmise vanuse arvutas Hiiumaa Käsitööseltsi juhataja Nele Eller ligi 130 seltsiliikme sünniaasta põhjal 2023. aasta alguse seisuga (Eller, e-kiri autorile 9. märtsil 2023).

> *nooremate naiste-meestega on tegemist, seda selgemalt. Selle juured peituvad kiirelt muutunud elukeskkonnas. Kuna valitseb toidu- ja tarbekaupade küllus ning kõike on võimalik poest osta, siis ei tasu paljude inimeste arvates enam isetehtud tarbe- ja iluasjade ning omakasvatatud aiasaadustega jännata* (Järve 1999, lk 93–94).

Käesoleval ajal on müügiks tehtav käsitöö suures osas orienteeritud saarel suvekodu omajatele ning sise- ja välisturistidele. Ehkki mitmed käsitööpoed on avatud vaid suvisel kõrghooajal, on Hiiumaa Käsitööseltsil oma e-pood, mis võimaldab teenida aastaringset käivet. Müügiks tehtavates põrandakatetest valmistatakse praegusel ajal peaaegu ainult kaltsuvaipasid, peamiseks sissekudumise materjaliks on kalts või tootmisjäägina müüdav trikotaažpael. Kangakudumise tehnikatest eelistatakse labast ja toimset, kuid on ka keerulisemaid kangasiduseid kaasaegsetest kangakudumisraamatutest (Roasto, autori intervjuu 16. novembril 2022). Vähesel määral tehakse lõngajääkidest ja trikotaažribadest kinnissilmustega heegeldatud vaipu ning kaltsudest kolme haruga põimitud põrandakatteid (Eller, suuline teade autorile 8. märtsil 2023).

Millise põrandakatte paneb siis hiidlane 21. sajandi kolmanda kümnendi hakul põrandale? Kahtlemata on säilinud tava valmistada ise erinevaid põrandakatteid taaskasutatud materjalist; seda eriti vanemate inimeste hulgas. Müügiks tehtavaid põrandavaipu tehakse nii tööstuslikult toodetud trikotaažpaelast kui kaltsust. Lisaks suvehiidlastele, sise- ja välisturistidele jõuab väike osa müügiks tehtud vaipadest ka saare elanike koju (välitööd 2022–2023).

Suurem osa põrandakatteid on siiski tööstuslikku laadi. 2007. aastast tegutseb Hiiumaal OÜ Isabella mööbel, mis on ühtlasi saare kõige suurem vaipkatete müüja. Poe omanik Külli Julge sõnas hiidlase ja tema vaibaeelistuse kohta järgmist:

> *Praeguse aja klient on teadlik. Klient on nii suvehiidlane, kui pärishiidlane, vanuses 30, 40, 50... Väga populaarsed on bambusvaibad. Taimsetest materjalidest on vesihüatsint ja džuut. Väga palju eelistatakse puuvilla ja villa vaipasid, Eestis toodetud Narma vaibad on väga ilusad. Sünteetilistest vaipadest tahetakse nii sisse kui välja sobivat vaipa* [märgisega indoor, outdoor]. *Kunstnahka ostetakse väga palju, seda saab pesta. Taaskasutus on moes – tahetakse plastpudelitest tehtud vaipu. Terrassile ostetakse kunstmuru. Vene ajal moes olnud Aasia-stiilis vaibad on klassika, osad vaibad on mis on ja jäävad ja vot see on see vaip, mis jääb. Pensionär tahab klassikalist vaipa saada. [...] Kindlasti tellitakse interneti teel. Aga poodi tullakse sellepärast, et tahetakse suhelda, tahetakse nõu saada, tahetakse valida, seal saad katsuda, seal saad madratsi peale pikali panna, seal saad vaiba proovimiseks koju kaasa võtta* (Julge, suuline teade autorile 7. märtsil 2023).

2. PAELAD, KÖIED JA TEISED TAIMSED MATERJALID

Looduslikud materjalid

Taimsete materjalide kasutamine välisukse ees on ilmselt olnud üks kõige algelisem viis jalgade pühkimiseks enne tuppa astumist. **Kuuseokste** laotamist õue ala kõige porisematele kohtadele ja ukse ette tuntakse Hiiumaal veel tänasel päevalgi (välitööd 2022–2023). Eestlaste olmekultuuri ja hügieeni uurinud Heiki Pärdi toob välja, et praegusel ajal enesestmõistetav jalatsite ära võtmine enne tuppa astumist sai normiks alles 1960.–1970. aastail (Pärdi 2017, lk 210). Seega on jalanõude puhastamine õuealal olnud sajandeid ainus viis, kuidas mustuse tuppa viimist vähendada. Ukseesised ei ole enamasti ilmastikutingimuste eest kaitstud, seega on olnud otstarbekas tarvitada seal pigem käepäraseid looduslikke materjale ja lihtsaid tehnoloogilisi võtteid. Kõige primitiivsemad näited on kivide, puuokste ja juhuslike lauatükke kasutamine. Aeganõudvamaid õuematte on valmistatud peenikestest **kasevitste** puntidest, mis omavahel traadi või nööriga kokku on köidetud. Mihkli talumuuseumi ukse ees on 5 cm jämedustest **kuuseritvadest rest,** kus ridvad on ca 10 cm sammuga kahe aluspuu külge naelutatud. Oluline on ära märkida, et taolised õues asuvaid puhastuskohti ei ole rajatud ainult elamu peaukse ette, samaväärselt on jalgade puhtust oluliseks peetud sauna sisenemisel (välitööd 2022-2023).

Taimsetest materjalidest põrandakatteid on kasutatud ka hoonete sees. Eeskätt välisesikutes (*kodades*), mis on õuest tuppa astudes esimene jalapuhastuskoht. Hiiumaa tuntud korvimeister ja vaibakuduja Õie Roasto rääkis välitöödel, kuidas ta on kangastelgedel kudunud korvipunumiseks sobivaid **pajuvitsasid esikumati** sisse:

> *Pajuvitstest saab ka ukseesise vaiba. Pajuvits peab olema väga ühtlane, aga vahele kood ka: et pajuoks ja siis sinna vahele ma peenet kudusin neli korda. [...] Ja siis panin niiviisi, et koorimata paju ja kooritud paju. Koorimata paju jääb siis pärast pruunikaks* (Roasto, autori intervjuu 16. novembril 2022).

Omamoodi reliktina võib käsitleda **hundinuia ja võhumõõga** lehtedest valmistatud matte. Paralleele materjali kasutuse osas võib tõmmata 19. sajandil levinud kõrkjapõhjaliste toolidega, kus samuti kasutati hundinuialehti (Jääts *et al* 2022, lk 98). Teave taoliste

rohumattide kasutamisest Hiiumaal pärineb 20. sajandi teisest poolest Kaibaldi metsavahikohast. Talu jäi teistest peredest kaugemale, elektriliini sinna ei veetud ning veel 1960. aastatel tehti peres kõik asjad käsitsi; *poest osteti ainult petrooleumi, soola ja tuletikke*. Kaibaldi talu peretütar Maire Paljase sõnul valmistas tema ema Olga Kaivapalu (s 1913) rohumatte *patsitehni*kas, kus kolmeharulised lehepatsid hiljem külgepidi kokku traageldati:

> *Minu ema tegi hundinuia lehtedest või võhumõõgast, mis kasvab ka vesiste kohtade peal. Seda oli meil kodus väga palju kraavikallaste peal. Ta korjas seda, vinnutas natuke ära, tegi sellest patsi. Ja tegi sellest sauna esikusse matid* (Paljas, autori intervjuu 17. novembril 2022).

Looduslike materjalide kasutamisest eluruumides on teateid pigem vanemast perioodist; ka õlgede tuppa toomist võib pidada üheks põranda katmise viisiks. Arvatavalt rannarootsi mõjutustena oli saarel paiguti komme visata **peeneksraiutud kuuseoksi** niiskele põrandale. 1869. aastal sündinud Viiu Piheli mälestus:

> *Kui ma noor olin, siis põrandaid pole pestud. Iga laupe õhta pühidi tuba puhtaks. Toodi metsast kuuseoksad, raiudi kervega peeneks ja puistadi põrandale. Kui tahedi, et nee äästi aiseks, pandi apud kalja sega. Siis oli ea värske ais toas* (Krigoltoi 1989, lk 22).

Hiiumaalt on mõned teated **põrandate liivatamisest**, mis arvatavalt on samuti Skandinaavia mõjutustega. Üle Eesti on laialt tuntud põrandate hooldamine ja küürimine liivaga, seda veel 20. sajandi alguse esimestel kümnenditelgi (Pärdi 2017, lk 204). Vana Rootsi kombe kohaselt tõmmati aga põrandale puistatud liivale luuaga laineid sisse ning tegu oli pigem argise ja püha poole eristamiseks tehtava rituaalse toiminguga (Krigoltoi 1989, lk 22).

Taimsest kiust nöörid ja niidid

Lina ja kanepit võib pidada peamisteks kiudtaimedeks, mida on Hiiumaal sajandeid põllukultuuridena kasvatatud. Mõlemat taime kasvatati saare väheviljakatel põllumaadel koduse vajaduse katmiseks kuni teise maailmasõjani (ERM EA 9:1, lk 214–219). Lina on olnud üks peamistest tekstiilkiudmaterjalidest, mille toel kooti kõik talus vajaminevad seljariided ja tarbetekstiilid 19. sajandi lõpuni (Vunder 1998, lk 190). Kanep seevastu oli asendamatu erinevate kalastusvahendite valmistamise juures. Veel 1925. aastal kirjutas Ferdinand Linnus, et Hiiumaal kasvatatakse kanepit peaasjalikult nootade valmistamiseks (ERM EA 9:1, lk 219). Lina ja kanepi töötlusviisid on väga sarnased; mõlema kultuuri harjamisel tekib ülejääk – takk, millest sai kedrata jämedamat takunööri (Pensa 2016, lk 58).

Antud uurimuse kontekstis on oluline märkida, et põrandakatete juures on nii lõime kui koena valdavalt kasutatud just kehvema kvaliteediga takuseid nööre[15] ja niite[16].

19. sajandil oli Hiiumaal võimalus niiti saada ka ostukaubana. Näiteks müüdi 1885. aastal Hiiu-Kärdla kalevivabriku töölistele rändkaupmehe müügikraam oksjoni korras maha. Lisaks kangarestidele ja sõrmkübaratele oli *harjuwenelase* Aleksei Sacharowi esemete nimekirjas ka kuus tokki niiti ja mitut sorti rulliniite (EAA.2827.1.5, XXII,28). Protokollist küll ei selgu niidi materjal, kuid võib eeldada, et tegu oli puuvillaga, mida tööstuslikult hakati tootma juba 18. sajandil (Baines 2015, lk 139). Puuvillast niiti vahendasid meremehed, seda on varastatud kalevivabrikust ning soodne tuul on Hiiumaa randa uhtunud ka puuvillapalle, millest kohalikud naised niiti ketrasid (HKM 4957 Tst 8:4, EAA.2827.1.4, XI,15). Algselt võrguniidina müüdud tamsa[17] on samuti puuvillast valmistatud. Juba vabariigiaegsetes ajalehtedes on mitmeid *tamsa wõrgu- ja purjeniidi* müügikuulutusi (Teadaanne 1923, lk 16). Nõukogude perioodil oli Hiiumaal tamsalõnga võimalik saada Hiiu Kalurist ning sellest kujunes üks armastatumaid vaibalõime materjale: *Ma sain veel hiljem ka tamsat kellegi vanema inimese käest ja mul on vist isegi üks kääritud kangas tamsast üleval korrusel* (Roasto, autori intervjuu 16. novembril 2022). Samuti kasutati vaibalõimeks nr 10 niiti, tugevuse tõstmiseks on seda voki peal kolme- või neljakordseks korrutatud (Paljas, autori intervjuu 17. novembril 2022). Üksiknäitena on teade, kuidas 1990. aastate alguses kasutati kaltsuvaiba lõimeks Kõrgessaare vorstitsehhist[18] saadud takust vorstinööri (foto 2.1).

> *Siin selles* [Kõrgessaare] *sadamas oli vorstitsehh ja seal olid siuksed rullid – vorstinöörid, millega vorsti kinni seoti. Noh, mina ei tea, kuidas ta sai, aga igatahes selle vorstinööri ta kätte sai. Ja siis, et sellest saab lõime. Tegelikult oli see väga sitt lõim. Sellepärast, et ta oli takune, jäi kinni, ei libisenud. Ja siis ta jäi sinna niidesse kinni ja ühesõnaga – see oli igavene jama* (Volens L, autori intervjuu 6. novembril 2022).

Hiiumaal on taimsest kiust paelad ja niidid olnud läbi aegade kõige enam lõimeks kasutatavad materjalid (foto 2.2). Nõukogude perioodi omapärana toodi välitöödel kogutud andmetes välja, et sageli värviti vaibalõim ära. Võimalik, et tegu oli nii omaaegse trendi kui

[15] Nöör – niidist jämedam ja köiest peenem punutud või keerutatud harilikust tekstiilkiudainest sidumis- ja kinnitusvahend (www.eki.ee *sub* nöör, vaadatud 24.02.2023).
[16] Niit – harilikult õmblemiseks või tikkimiseks kasutatav korrutatud mittevillane lõng (www.eki.ee *sub* niit, vaadatud 24.02.2023).
[17] Tamsa – (ka *tamps, tamss, tamsalõng*), varasemalt kanepist tehtud lõng, 19. saj II poolest mitme keeruga jämedam puuvillane lõng. Tamsast tehti 1960ndateni rüsasid, nootasid, õngelipse, tihti ka kalavõrgu ääresilmi ning selle abil kinnitati võrgulina selise külge (www.kalapeedia.ee *sub* tamsa, vaadatud 28.02.2023).
[18] Kõrgessaare vorstitsehh on kohalike inimeste kõnekeelne nimetus. Asutust reorganiseeriti korduvalt ja on kandnud erinevaid nimetusi – näiteks 1983. aastal kandis nime Tallinna liha- ja konservikombinaadi Kõrgessaare tootmistsehh, 1991. aastal KELP, pankrotti läks asutus 1999. aasta alguses Kõrgessaare Lihatööstus ASi nime all (Viljaste, suuline teade autorile 25. veebruaril 2023).

mugavusega, kuna väga palju tooniti koeks minevat kaltsu, siis oli lihtne värvipotti ka lõimepats lisada (välitööd 2022). Hiiu Teeninduskombinaadis kunstnikuna töötanud Tiiu Valdma sõnul oleks võinud ka kapronit lõimelõngaks kasutada, kuna seda oli võimalus Hiiu Kalurist kerge vaevaga saada, kuid kapron venis ja oli *lõrtsus* (Valdma T, autori intervjuu 31. jaanuaril 2023).

Lisaks tavalistele kaltsuvaipadele, mis olid valdavalt koeripstehnikas kootud, hakati Eestis juba 19. sajandi lõpus kuduma **lõimeripstehnikas**[19] põrandakatteid (Västrik 2013a, lk 21). Hiiumaal kodunes see tehnika arvatavalt tänu kodumajanduskoolidele ja käsitöö kursustele. 1886. aastal sündinud Madli Pass kudus 1930. aastatel *takused lõimepindsed atlaskoes* põrandariided (ERM EA 154:1, lk 88). Kalju Konsin kinnitab lina ja kanepi kasutamist lõimeripsiliste vaipade juures: *Kodanliku Eesti perioodil hakati triibuliste kaltsutekkide kõrval kuduma linasest ja kanepisest materjalist lõimkiriripsilisi mitmevärviliste mustritega põrandatekke* (Konsin 1983, lk 116). Siiski ei saa väita, et nimetatud tehnika oleks saarel väga levinud. Välitöödel nimetati lõimeripsvaipasid kui *nõukaaegne vaip* ning enamasti arvati, et sellised vaibad osteti koju, mitte ei tehtud ise (välitööd 2022–2023). Ka Eesti muuseumites hetkel hoiul olevatest Hiiumaa põrandakatetest on vaid üks lõimeripstehnika näide (foto 2.3).

Läbinisti takunöörist kootud vaipade näiteid on kõikidest Hiiumaa kihelkondadest (foto 2.4). Valdavalt on nende dateeringuks peetud 1950. aastaid. Takune vaip sümboliseeris informantide jaoks kõige raskemat kümnendit 20. sajandil: *siis polnud ju midagi saada* (välitööd 2022). Käina kihelkonna alla kuulunud Aruselja talus olid takunöörist toimses koes põrandakatted laotatud üle kogu *puhta toa* põranda (foto 2.5). Füüsiliste omaduste poolest on seda tüüpi vaibad kerged ja meenutavad kotiriiet. See on ka üks põhjus, miks Aruselja talus tänaseni kõik viis vaipa alles on: *need me vahetasime tasapisi välja, jäid koguaeg jalgu* (Tiit Arusoo, autori intervjuu 19. novembril 2022).

20. sajandi esimest poolest on näiteid ka kahest **takulõngast heegeldatud matist,** mis mõlemad on hoiustatud Eesti Ajaloomuuseumis (fotod 2.6-2.7). Üksiknäiteks jääb Kärdlas Vabaduse tänav 33 nähtud puuvillasest lahti lõigatud pesunöörist valmistatud põrandakate (foto 2.8). Vaiba valmistaja lapselaps kirjeldab tehnoloogiat järgenvalt: *See on tavaline pesunöör, millel on peale kääridega näks-näks-näks tehtud ja siis ta lööb sisu niimoodi lahti*

[19] Lõimerips – üks kangakudumise tehnikatest, kus kanga pikisuunas jooksvad lõimed on nii tihedalt kõrvuti, et koelõngu välja ei paista ning ainult kanga servades on näha koelõnga üleminekuid ühelt realt teisele (Västrik 2013a, lk 4).

(Savioja, autori intervjuu 16. juulil 2019). Seda, et esemel võib olla mitu *elu* ja otstarvet, näitab Hanikatsi laiult kogutud puuvillasetest nööridest punutud matt (foto 2.9). Tulmelegendi kohaselt kasutati võrkpunutist esmaselt kalade kandmiseks; hiljem lõigati sobiva suurusega jalamatiks.

Taimsest kiust köied

Köis[20] sidumismaterjali ja abivahendina on tuntud juba aastatuhandeid. Oma majapidamise tarbeks valmistati köied ise; sellest annab tunnistust ka *köiepöörade* ja *-keepidajate* rohkus Hiiumaa muuseumi kogus. Eriti palju kulus köit purjelaevade juures ning juba 17. sajandi lõpust on teada, et Suursadamas töötas laevaehitusettevõtte kõrval köiepunumise töökoda (Saar 2015a, lk 684). Köis materjalina oli väga hinnatud, seda tõendavad mitmed vallakohtuprotokollid, kus seda on mainitud. 1872. aastal on suisa eraldi kohut peetud 10 sülla pikkuse köie varguse üle (EAA.2827.1.2, XIII, 22). Tõenäoliselt on hiidlaste koju köit sattunud ka laevahukkude ja rannaröövi tõttu. Kärdla surnuaeda on maetud Rootsi priki Elleni kapten ja neli laevameest, kes jäid 6. mail 1884. aastal tormi kätte (MM 2170/213 D 376/21316). Hilisemas kohtuprotokollis on üles loetletud laeva vara, kus on nimekirjas mitmed köied:

> *Üle laewa taaklus jooksuotsade ja allalöödud purjede sai weel laewas leitud: 2 wana rohuköit, 1 uus rohuköis, 1 suur jäme rohutau, 1 wana kanepist köis, 2 prösennikut, 2 wana prösennikut, 4 seisu purje, 1 pruugitud köie wõru, 2 köie tükki* (EAA.2827.1.5, XIV,19).

Merekultuuri ja meremeeste kaudu on Hiiumaale jõudnud **köiest mattide** valmistamise oskus. Meremeeste käsitööoskused olid suuresti seotud erinevate sõlmede tegemisega; punumistööd võeti sageli ette pikkadel ja igavatel ookeanireisidel. Meremehed käisid välismaistel laevadel tööl, õppisid uusi tehnikaid, mis hiljem kodunesid meie rannikualadel. Purjelaevade kuldajastul pidi lisaks köiepleissimise[21] tehnikatele valdama ka keerukamaid punumisvõtteid, mida oli vaja näiteks vendrite ja kellanööride juures (MM 13255 D, Ashley 1944, lk 361). Kaugsõidukapten Peeter Veegeni sõnul võib köiest punutud mattide tegemist käsitleda ka kui tööproovi uutele laeva tulnud meremeestele – matti punudes sai meremees näidata oma käelist osavust erinevate sõlmede ja pleisside juures (Saar, suuline teade autorile 11. jaanuaril 2023).

[20] Köis – tugevast orgaanilisest (linast, kanepist, džuudist, sisalist, puuvillast) või sünteetilisest (polümeer) kiudainest valmistatud toode. Köie läbimõõdu alampiiriks loetakse tinglikult 8 mm, peenem toode on nöör (www.et.wikipedia.org *sub* köis vaadatud 23.02.2023).
[21] Pleiss – põimitud köie liide, mida kasutatakse kahe köie ühendamiseks või ühe köie otsale aasa tegemiseks (www.entsyklopeedia.ee *sub* pleiss, vaadatud 28.02.2023).

Köismattide valmistamise hiilgeaeg lõppes arvatavalt koos purjelaevade ajastuga teise maailmasõja järgselt. Välitöödel kogutud info põhjal võib väita, et episoodiliselt on neid tehtud ka nõukogude perioodil. Hiiu Kaluri ookeanilaevadel sõitnud meremeestest oskasid paljud köiest mattide olemasolu laevas kinnitada; valdavalt kasutati neid ukse ees enne ruhvi sisenemist. Mitmed püügilaevadel töötanud mehed on neid ka ise pikkadel meresõitudel valmistanud. Juhan Elstein, kes õppis Tallinna kutsekeskkoolis nr 1, rääkis: *Sai isegi paar ukseesist matti omal ajal valmis tehtud, aga sellest oma pool sajandit tagasi. Seda tarkust jagasid purjelaevadel sõitnud mehed Pöitel ja Kristenbrun* (Elstein, autori intervjuu 9. jaanuaril 2023). Jüri Valdma oskas lisada, et tehnikate variatiivsus oli laiem kui vaid põimimine: *Ma tulin Atlandilt ja tegin siis köiest rüiuvaiba ukse ette. Ja sadamas kontrolliti kott läbi ja võeti ära. Jo sellel valvurimutil omal läks tarvis* (Valdma J, autori intervjuu 31. jaanuaril 2023).

Ehkki köiest valmistatud mattidest on mitmeid mälestusi, on füüsilisi näiteid säilinud vähe. Hiiumaa Muuseumis hoiustatav matt (foto 2.10) on valmistatud sõlmimise teel, sarnast tehnoloogiat on kasutatud laevas ka vendrite valmistamiseks. Sõru muuseumi puuvillasest köiest põimitud matt (foto 2.11) esindab laiemalt tuntud tüpoloogiat, kus mitu paralleelset köit punutakse ühtse skeemi põhjal[22]. Samasuguste põhimõtete järgi on põimitud tänaseni kasutatav matt Kassaris Aino ja Oskar Kallase suvemaja tuulekojas välisukse ees (foto 2.12-2.13). Köiest punutud mattide tegemise keerukus ei seisne mitte üksnes loogikat vajavates skeemides, vaid valdavalt tuleb kogu protsess läbi teha ühe pika köiega; kahe otsa kokku pleissimine vajab vilumust ja häid käelisi oskusi.

Seda, et kolhooside kaudu oleks hiidlaste kodudesse köit jõudnud, käesoleva uurimuse käigus tehtud välitööd ei kinnitanud. Hiiumaa Muuseumis on üks köitest ja heinapallinöörist punutud vaip (foto 2.14), mis on siiani jäänud omanäoliseks kogu valimis.

[22] Üle maailma on see punumisviis tuntud nime all *ocean plait knot* (Ashley 1944, lk 362).

3. KALEV

Teistest villastest kangastest eraldi käsitlemist väärib Hiiumaa kontekstis kalev[23]. 1829. aastal loodud Hiiu-Kärdla kalevivabrik tootis kalevikangast vahelduva eduga 112. aastat, olles kogu Eesti mastaabis arvestatav villase kanga valmistaja. Näiteks 1920. aastail moodustas vabriku toodang keskmiselt 21% kogu Eesti villase riide toodangust (Kiivramees 2014, lk 33). Üle sajandi töötanud vabriku täpset toodangu nimekirja pole kogu perioodi lõikes võimalik taastada, kuna arvatavasti evakueeriti kalevivabriku dokumentatsioon esimese maailmasõja ajal Peterburgi (Tilga 2015a, lk 555). 19. sajandi toodanguks olid valdavalt peenemad vormiriidesordid Vene sõjaväele, mida saadeti müügikeskustesse Peterburgi, Moskvasse, Varssavisse ja Odessasse (Eesti VII. Läänemaa... 1938, lk 47). Kalevikangaste head kvaliteeti ja laia värvivalikut näitavad ka Hiiumaa Muuseumis hoiustatavad vabriku kanganäidised (HKM 12/1–197 Tõm 1:3).

20. sajandil oli kalevivabriku tootesortiment oluliselt laiem, seda eeskätt selleks, et püsida konkurentsivõimeline nii sise- kui välisturul. 1927. aastal Eesti pangale panditud kaupade nimekiri annab toodangust põhjaliku ülevaate:

> *suurrätid, pearätid, voodivaibad, autovaibad (ka nahast äärtega), naiste kalev, marengo kalev, grantrikoo, meestrikoo, mütside trikoo, kammgran, flanell, literakalev, kašmiir, kaitseväline ülikonnariie, paliturriie, jahimeeste paliturriie, veluurpaliturriie, ulster, biiber, raje, naiste veluur, flaush, värvitud drap, halat, autovaipade riie, aknaplüüs,* ***põrandabobrik****, villane vatt* (Tilga 2015a, lk 564).

Loetelus oleva põrandabobriku[24] kohta kahjuks andmed puuduvad, mis aastatel ja kui suures mahus seda toodeti. Kuid võib eeldada, et 1937. aasta 18. jaanuari Waba Maa artikkel Tallinna Hotell Palace´ist kirjeldab just bobrikut:

> *[...]küllap see lokaal kujuneb eelistatuimaks lõunatamiskohaks ka pealinna oma nõudlikumale publikule. Söögisaali põrandakate on omapärane: mitte linoleum, mitte parkett, vaid Hiiu-Kärdla kalevivabriku poolt selleks eriti valmistatud paks paprika-*

[23] Kalev – viltja pinnaga täis- või poolvillane tugevasti vanutatud riie (www.eki.ee *sub* kalev vaadatud 03.03.2023).
[24] Bobrik – kraasvillast vanutatud tugevalt karustatud karm riie, millel on tihe madalaks pöetud püstkarv. Bobriku pind on matt, seda kootakse toimse või atlass-sidusega aparaatketruslõngast (www.et.wikipedia.org *sub* bobrik vaadatud 3.03.2023).

> *sinine vaip, mis katab põranda seinast seinani* (Tuvumiskäik Hotell Palace´is... 1937, lk 7).

Ehkki tootmises olevate eritüübiliste kaupade nimistu on muljetavaldav, jäi Hiiu-Kärdla kalevivabriku suurimaks kaubaartikliks siiski villane riie (Kiivramees 2014, lk 49). Kärdla kalevit jõudis ka hiidlaste koju, seda peamiselt kahel viisil – vabrikust varastades või vabrikust ostes. Kärdla vallakohtu protokollid tõendavad, et kalev oli kohalike seas väga hinnatud – lisaks kangatükkide vargusele vabrikust, omastati ebaseaduslikult ka kalevist õmmeldud riietusesemeid saareelanike aitadest (nt. EAA.2827.1.5, VII,7, EAA.2827.1.5, XXI,36).

Hiidlastel oli võimalik oma vabriku kalevit kohapealt osta. Lisaks kvaliteetsele valmistoodangule müüdi ka kalevikanga viimistlemisel tekkinud jääke – kaleviotsi ja -ribasid (*liisted, liistud, päitsud, restiotsad*). *Liisted* tekkisid kalevi viimistlemise käigus – selleks, et anda kalevile kvaliteetsem välimus, lõigati kanga servadest maha aukude ja ebatasase servaga ribad (Kuusk 2007, lk 20). Täpset aastat, millal kalevit kohalikele müüma hakati, pole teada. Kuid 1879. aasta kohtuprotokollist selgub, et An Kammi süüdistati vabrikust kalevi *liistude, otste* ja seebi varguses. Lõpplahendusena võttis süüdistatav *otste* ja seebi varguse omaks, kuid suvel tema *10 naela liistesid wabrikust ostnud* (EAA.2827.1.4, XVI,30). Seega oli kindlasti sel ajal juba kontorist ostmise võimalus. Seda kinnitab ka 1895. aastal sündinud K. Tau:

> *Kontorist sai aga igal ajal kalevit osta, ka järelmaksuga. Restiotsi müüdi samuti. Pood asutati hiljem, vist Veissi ajal. Poes müüdi vabriku toodangut, hinna suhtes soodustusi ei olnud* (ERM EA 111:1, lk 116).

20. sajandi esimestest kümnenditest on teateid, et vabriku poes oli tegev paruni elukaaslane Kersti Saue, keda rahvas *paruni Kitiks* kutsus.

> *Tsaari ajal müüdi töölistele Kiti poes 30–50 cm suurusi ja suuremaid kalevitükke 30 kopikat kilo. Suurematest tükkidest sai vahel isegi jakke teha, väiksematest tükkidest tehti susse pätte. Tükid viidi prässkambrist (pressimine) otse Kiti poodi. Tööruumis keegi hüüdis:"Tüdrukud, prässkambrist viidi Kiti poodi otsi, lähme ostma"* (ERM EA 111:1, lk 33).

Vabrikust ostetud kaleviribadest hakati saarel valmistama **labases koes põimitud põrandavaipu**, mille sarnaseid mujal Eestis pole tehtud. Erinevalt kaltsuvaipadest, mida kooti kangastelgedel, on mitmeid mälestusi, mis kinnitavad, et neid vaipu põimiti raamil:

> *Kui põrandariided raamil tehti, pandi lõim pikuti raamile ja hakati kaleviribasid läbi põimima* (ERM EA 111:1, lk 93).

> *Kaleviribadest põimiti raami peal põrandatekke* (ERM EA 154:1, lk 139).

Kaleviribadest põimitud vaipu on säilinud kolmes muuseumis: Eesti Ajaloomuuseumis (1), Eesti Rahva Muuseumis (2) ja Hiiumaa Muuseumis (14). Tinglikult võib vaibad tehnoloogiliste võtete poolest jagada kaheks. Ühe grupi moodustavad vaibad, kus sisse kootud kude on äärtest lahti lõigatud (fotod 3.1-3.7). Teise rühma vaipade põimimise süsteem sarnaneb kangakudumise põhimõtetele – koelõng kulgeb ühtlaselt mööda vaipa, ilma, et vahepeal oleks äärtest kude läbi lõigatud (fotod 3.8-3.10). Kuna põimitud vaibad on oma suure koestruktuuri poolest kergesti hargnevad, on vajalik olnud vaiba äärte kinni õmblemine. Seda on tehtud käsitsi ja õmblusmasinaga. Eriti oluline on kaleviribade kinnitamine olnud nende vaipade juures, kus kõik neli külge on lahtised.

Kaleviribadest põimitud vaipade juures võib tähendada ühtset kompositsioonivõtet – ääretriibud on tavaliselt intensiivsemates ja eredamates toonides, mis vaiba tumedal ühevärvilisel taustal selgemini silma paistavad. Värvitoonid äärekirjadel on väga mitmekesised, ilmselt on see sõltunud parasjagu vabrikus toodetud kalevipartiist. Teistsuguse kujundusliku ülesehitusega on üks Eesti Rahva Muuseumis hoiustatav vaip, kus värvilistest ribadest on moodustatud ainult keskosa (foto 3.3). Mõned üksiknäited on põrandakatetest, kus ka koelõngaks on kasutatud erinevat värvi ribasid, tänu millele moodustuvad mustrid keskosas (fotod 3.6-3.7). Lisaks klassikalistele kaleviribadest vaipadele on Hiiumaa Muuseumi kogus üks omanäoline väikestest kaleviriba lappidest õmmeldud vaip, kus kõik 64 ruutu on kordumatu mustrikirja ja värvivalikuga (foto 3.11).

1920.–1930. aastatel õmmeldi kalevilappidest väiksemaid põrandavaipu, mida mitmetele arhiivteadetele tuginedes nimetati ***teppideks.*** Nimetuse – *tepp* – probleemi on lähemalt avatud töö esimeses peatükis (lk 11). Seega laiapõhjaliste andmete puudumisel on selletüübilised põrandakatted käesolevas peatükis nimetatud **lapitehnikas valmistatud vaipadeks**.

Valdavalt on lapitehnikas vaibad kaunistatud kuueharuliste lillemotiividega (fotod 3.12-3.14), mida Kalju Konsin nimetab *plüüstehnikaks* (Konsin 1983, lk 116). Selle tarbeks võeti kuueharuline papist või plekist šabloon, kroonlehed tikiti tihedalt madalpistes üle ning lõigati seejärel keskkohast lahti.

> *Vabrikupoest sai restiotsi, need olid nn liisted. Nendest tehti põrandatekid – tepid. Tükid õmmeldi kokku. Plektärmide abil õmmeldi villase lõngaga tärmide peale. Tekkidele pandi taha ikka vooder* (ERM EA 111:1, lk 453).

Näiteid on ka teistsuguse tikandiga põrandakatetest (foto 3.15), kus erinevat värvi lapid on kaunistatud varspistes kujunditega. Lapitehnikas vaipade ühisjooneks on vooder tagumisel küljel ning sageli on servad kaunistatud kalevist kandiga või on õmmeldud eraldiseisvad

riidest sakid. Omanäoliseks teiste seas jääb ovaalse kujuga põrandakate, kus ümaratest kalevilappidest moodustub soomusjas pind (foto 3.16).

Eesti Rahva Muuseumi etnograafilise arhiivi teadete kohaselt kasutati lapitehnikas põrandakatteid enamasti ukse, voodi ja laua ees (ERM EA 154:1, lk 23–24). Hiiumaa Muuseumi fotoarhiivi ja raamatu *Utu-Karjaküla lugu*... põhjal võib kuueharuliste lilledega kaunistatud vaipu tinglikult nimetada 1930. aastate pulmavaibaks. Neljal pulmafotol on seda tüüpi kate asetatud pruutpaari jalgade alla (nt fotod 3.17–3.18). Selle uurimuse käigus ei ole leitud ühtegi arhiiviteadet, mis viitaks selle vaiba seotusele pulmadega või seda ettevalmistavate toimingutega (veimevakk).

Lisaks eelpool nimetatud vaipadele oli kaleviriba ka **kaltsuvaiba** sissekudumise materjaliks: *Kooti ka kangast, takune või linane lõng pandi lõimeks, kude oli kaleviribadest* (ERM EA 154:1, lk 93). Hiiumaa Muuseumis on hoiul üks toimses koes kaltsuvaip, kus valdav osa vaibast on kootud puuvillasest trikotaažribast, kuid otstesse on sisse kootud kaleviribasid (foto 3.19.).

Kalevikangast vaipade valmistamine hääbus ilmselt tasapisi pärast 1941. aastat, mil kalevivabrik hävis. 1977. aastal, kui Kalju Konsin käis Hiiumaal välitöödel, olid kaleviribadest põimitud vaibad veel mitmel pool maas (Konsin 1983, lk 116). Samamoodi oli inimestel alles veel kohaliku vabriku materjali: *E. Küttimil on selliseid kaleviribade kerasid suur kotitäis: halle, siniseid, punaseid, kollaseid* (ERM EA 154:1, lk 140). Käesoleva magistritöö raames läbi viidud välitöödel kinnitasid mitmed informandid, et nad on kaleviribadest põimitud vaipu näinud. Merike Klein mäletas lapsepõlvest 1960. aastatest: *See oli vanaemal voodi ees. Mäletan seda vaipa, see oli põhiliselt must ja mingid hallikad asjad käisid sealt ka läbi* (Klein, autori intervjuu 26. novembril 2022).

4. LÕNG

Villane lõng on linase kõrval olnud sajandeid üks peamiseid käsitöö tegemise materjale (Vunder 1998, lk 189). Hiiumaa kontekstis on oluline ära märkida, et 19. sajandi alguses toodi Ungern-Sternbergide eestvedamisel Hiiumaale u 2000 meriino lammast, kelle villast loodeti saada toorainet kalevivabrikule (Vrager 1971, lk 73). Meriinod ei pidanud saarel kaua vastu, kuid siiani on käibel rahvapärimus: *Igas Hiiumaa lambas on tilk meriinot ja igas hiidlases tilk parunit* (Eller, suuline teade autorile 8. märtsil 2023). Hiidlaste koju jõudis villa ja lõnga ka kohalikust vabrikust varastades. 19. sajandi Hiiumaa vallakohtute ajalugu uurinud Kalev Koppeli kokkuvõttest selgub, et perioodi 1855–1872 kõigi mõisavarguste juhtudest 3/5 oli seotud materjali vargusega Kärdla kalevivabrikust. Peamiselt varastati villa: seda sai vahetada raha ja muude asjade vastu või kasutada oma tarbeks riiete valmistamisel. Vähem varastati lõnga, kalevit ja linast riiet (HKM 4612 A 241).

Enne teist maailmasõda kasvatati veel peaaegu igas Hiiumaa majapidamises lambad. 1934. aastal nentis Erna Ariste peale kogumisretke Hiiumaale, et üle talve peetakse vaid 4–10 lammast, kui vanasti oli olnud see arv 20–30 hinge. Samuti hakkas sel ajal taanduma villade kodune kraasimine; heided lasti valmistada suures osas juba vabrikus (ERM EA 20:1, lk 215).

Lõnga pikk loomisprotsess välistas materjaliga pillavalt ümber käimise; eeskätt kedrati kodus seljariiete ja villaste kodutekstiilide (sõbad, saanitekid jt) tarbeks (Konsin 1983, lk 108–109). Arhiiviteadetest ei selgu, et 19. sajandil oleks Hiiumaal eraldi põrandakatete sisse vaibalõnga kedratud. Kõige varasem selle uurimuse raames leitud villase põrandakatte näide pärineb 1913. aasta fotolt (foto 1.2). Üldisemaks muutus lõnga kasutamine põrandatekstiilide juures 1920.–1930. aastatel, mil selle kasutuselevõttu soodustasid käsitööajakirjad, kodumajanduskoolid ning vaibalõnga hakkas tootma kohalik Hiiu-Kärdla kalevivabrik.

Ajakirjas Taluperenaine[25] ilmus kolmeteist ilmumise aasta vältel kümneid põrandakatete mustreid ja valmistamise juhendeid. Tikitud põrandavaipade puhul soovitatakse reeglina kasutada poest ostetud vaibalõnga; mõnel juhul on ära toodud ka tootjapoolsed värvikaardi

[25] Ajakiri Taluperenaine ilmus aastatel 1927–1940

numbrid. Kangastelgedel kootud vaipade koematerjalide kirjeldused on oluliselt paindlikumad; villase lõnga puudumisel soovitatakse see harilikult asendada korrutatud jämeda takulõngaga (Nõmmik 1939, lk 140). Samuti jagatakse ajakirjas mitmeid soovitusi, kuidas vanu silmkoe-esemeid üles harutades saab lõnga taaskasutada ning jämedamaks korrutada:

> *Lõimeks wõetagu neljakordne linane niit ja koeks kolmandajärgu willane lõng, mis korrutatud nelja wõi wiiekordseks. Koelõngaks wõib tarwitada wäga hästi kaltsudest üles harutatud ja uuesti kedratud lõnga wõi ka karwalõnga* (Jaagund 1928, lk 345).

1932. aastal hakkas Hiiu-Kärdla kalevivabrik tootma **vaibalõnga**, mis aitas vabrikul kasumit kasvatada majanduskriisi sügavseisu aastal (foto 4.1). Lisaks vaibalõnga müügile kooti vabrikus sellest ka tekke. Näiteks 1935. aastal, mil vabriku tootmine saavutas vabariigiaegse kõrgseisu, toodeti 189 462 meetrit riiet, selle kõrval valmistati 3015 tekki, 1315 pleedi ja 1108 kilogrammi vaibalõnga (Kiivramees 2014, lk 48).

Tänu kohaliku vabriku lõngale hoogustus Hiiumaal **sõlmtehnikas pärsiavaipade**[26] tegemine. 1933. aasta 8. märtsi Maa Hääles ilmus artikkel: *Hiiumaa kujub waipu – tekkimas uus kodukäsitöö haru.*

> *Wiimasel ajal on Kärdlas ja ümbruskonna külades laienemas persiawaiba walmistamine erilistel waibatelgedel, milliste walmistamine nende lihtsuse tõttu woimalik igas majapidamises. Persia waiba walmistamine nõuab tegijalt head kannatust, püsiwust ja nobedaid näppe, kuna päewa jooksul wõib heal tahtmisel üle 7000 sõlme siduda ja paari-kolme kuu jooksul walmineb keskmine waip, mõõduga 2x3 ehk 4 meetri peale. Naisorganisatsioonid kohapeal kawaitsewad awada isegi wastawad kursused ja waipade walmistamine kujuneb saarel wistisi mitte ainult oma kodu kaunistamiseks, waid uue käsitööharuna teenistuse hankimiseks. Seni oli aga waipade walmistamine raskendatud wastawa lõnga puudumise pärast kohapeal ja üksikud, kes sellega ametis olid, walmistasid waipu wälislõngast, mille ühe kilo hind oli kaugelt üle 10 krooni. Nüüd on Hiiu-Kärdla kalewiwabrik hakanud uue artiklina walmistama mitmes jämeduses ja soowitawates wärwides waibalõnga.*

Hiiumaa Muuseumi kogus on üks sõlmtehnikas vaip (foto 4.2), mille võimalik valmistaja on Helene Fendt. On teateid, et just tema initsiatiivil hakati vabrikus vaibalõnga valmistama ning ta oli pärsiavaiba koolituste eestvedaja üle Hiiumaa (HKM 5030 Tst 4:53). Sellele viitab ka foto, mille tulmelegendis on kirjas: *Esemed valmistatud Kärdla naisringi poolt, juhendaja Helene Fendt* (foto 4.3). Elsa Ihla valmistas 1936. aastal Kärdlas 16aastasena sõlmtehnikas

[26] Sõlmtehnika – Idamailt pärinev vaibavalmistusviis. Sõlmed tehakse rõhtsate ridadena kas ümber kahe lõimelõnga (smürna sõlm) või ümber ühe lõimelõnga (pärsia sõlm). Kui rida on valmis, pügatakse sõlmenarmad ühepikkusteks, ridade vahele kootakse 1-2 koelõnga (EE 1996 *sub* sõlmtehnika, lk 62).

põrandavaiba (fotod 4.4-4.5), mille pere teise maailmasõja eest põgendes Torontosse kaasa võttis (Marley, e-kiri Hiiumaa Muuseumile 15. oktoobril 2018).

Lisaks sõlmtehnikas vaipadele on lõnga pinnakattematerjalina kasutatud ka **tikitud põrandavaipade** juures. Ajakirjas Taluperenaine ilmunud tikitud põrandakatete tööjuhiste põhjal võib nentida, et esimese vabariigi ajal soovitati kõige enam kasutada rist- ja *smürnapistet*[27]; väheste vaipade puhul *keelimpistet* (Remmel 1936, lk 117). Käsitööajakirjas avaldatud kavandid on enamasti geomeetrilised ning ajastule kohaselt rahvuslikud (Väike vaip 1939, lk 274). Hiiumaa Muuseumis on hoiustatud tikitud põrandakate, mille valmistamise aeg jääb 1930. aastatesse (foto 4.6). Lisaks omanäolisele kompositsioonile annab kattele lisandväärtuse selle spetsiifiline otstarve – põrandakate on tehtud kirjutuslaua alla, arvestades sahtlibokside suurust. Teine Hiiumaa Muuseumis olev ristpistes tikitud vaip pärineb arvatavasti samuti perioodist 1920–1940 (foto 4.7). Nõukogude perioodist pole hetkeseisuga ühtegi tikitud põrandakatet Hiiumaalt muuseumidesse kogutud. Siiski oli ristpiste tehnika saareelanike seas 1970.–1990. aastatel väga armastatud (HKM 5062:4 A 307). Märkimist väärt on Elmur Miku panus tikkimisvaldkonda; Käina kandi mehena valmistas ta ristpistes hulgaliselt erinevaid katteid, seinapilte ja ka põrandavaipu (foto 4.8).

2022. aasta välitöödel õnnestus mul näha vastvalminud tikitud voodiesist vaipa (foto 4.9) ning teine samasugune oli parajasti lapselapse jaoks tegemisel:

> *See on mu voodi ette. Tikitud ja vanadest kampsunitest ja vanadest kinnastest, see tume oli mehe kampsun. Ja teine on sama, mis ma tahtsin tütretütrele teha. See on pooleli, vist tuleb roosast värvist puudu, ma ei tea, mis ma edasi teen. Ja see on ka põrandale mõeldud. See on hea, niiviisi, et ma istun seal diivani peal, vaatan televiisorit. Aga televiisorist tulevad need reklaamipausid. No ja siis vahel on niisugune asi, mis annab niisama ka vaadata, et teed ja kuulad ja natuke vaatad ka. Ja siis niimoodi nokitsen* (Soo, autori intervjuu 2. oktoobril 2022).

Kangastelgedel lõngast kootud põrandakatetest on mitmeid fotonäiteid nõukogude perioodist (foto 4.10), ning üks füüsiline näide Hiiumaa Muuseumist (foto 4.11). Eelpool nimetatud allikatele toetudes ja välitööde tulemusel võib väita, et valdavalt kooti vaibad sel perioodil täiskoekirikanga rakendusega. Hiiu Teeninduskombinaadis kudujana töötanud Elma Tikka sõnas: *Me tegime seal ka palju topelttehnikat*[28]*, mis sai kahekordne kujutud põrandariideks* (Tikka, autori intervjuu 16. juulil 2019). Tiiu Valdma kasutab kombinaadiaegset vaibalõnga

[27] *Smürna piste* on tänapäeval tuntud narmaspiste nime all.
[28] Topelttehnika (-kude) on rahvapärane nimetus ruudulisele täiskoekiri kangale.

mõnel harval juhul – kui sobivat tooni on vaja – ka kaasajal kootud gobeläänvaipades: *See on see lõng, millest nad tegid neid kahepoolseid vaipu, poolvillane öeldi selle kohta. See lõng tuli vist kuskilt Viljandist* (Valdma T, autori intervjuu 31. jaanuaril 2023).

Vaibakuduja Õie Roasto rääkis välitöödel, kuidas nõukogude perioodil jõudis nende perre villast materjali Tallinna Paberivabriku kaudu:

> *Uuemal ajal, kaheksakümnendate aastate keskpaiku, sai sealt Tallinnast paberivabrikust seda vilti, millega paberit lihvitakse – see oli puhas villane. Kude läks siis põrandavaibaks ja siis lõim oli ka villane, aga jäme; selle harutasime üles ja sellest sai nagu peenemat – seinavaibad ja siis isegi kõlbas kampsunit kududa. Mu mehe õde oli seal tööl ja siis, kui neid vahetati, siis sai endale* (Roasto, autori intervjuu 16. november 2022).

Tänasel päeval koob Õie Roasto põrandavaipu põhiliselt müügiks. Lisaks kaltsuvaipadele kudus ta 2022. aasta suvehooajaks Heltermaa Käsitöömajja Türilt ostetud villasest vaibalõngast põrandakatteid (foto 4.12), mille mustrid olid võetud 2009. aastal välja antud Kangakuduja käsiraamatust:

> *Ma olen leidnud nüüd selle Annabeli ja Lillede tantsu* [mustri nimetused]. *Heli Handorf* [Heltermaa Käsitöömaja omanik] *ütles, et kõik olid vaimustuses, et midagi täitsa uut! Ta jääb ikka paksem ja keegi ütles mulle, et isegi pestes läheb pehmemaks, paremaks veel. Et see pesu ei kahjusta või ei tee sugugi mitte vanemaks* (Roasto, autori intervjuu 16. novembril 2022).

Väga tihedaid ja palju kiitust saanud villaseid põrandakatteid (foto 4.13) koob Hiiumaa sotsiaalkeskuse tegelustoas käiv meessoost klient (s 1972). Tugeva nägemispuude tõttu heegeldab ta kodus lõngajuppidest kettsilmustest sõrmejämeduse paela, mida on lihtsam piiritsale kerida (foto 4.14).

Lõngajäätmetest **heegeldatud vaipade** näiteid on nii nõukogude perioodist (foto 4.15) kui kaasajast. 2023. aasta alguses müüdi Hiiumaa Käsitööseltsi e-poes 160 cm diameetriga kinnissilmustega heegeldatud põrandakatteid hinnaga 178.80 eurot tükk (foto 4.16). Toote tutvustuses on kirjas[29]:

> *Värviüleminekutega ümmargune heegeldatud vaip kaunistab igat mõnusa interjööriga kodu. Erineva värvi ja jämedusega lõngade eri kohtades vahetamisel tekivad sujuvad üleminekud. Tulemus on nii kordumatu, et ka parima tahtmise juures teist samasugust teha pole võimalik. Materjalid: erinevad lõngad – vill, akrüül, puuvill, lina.*

[29] Ümmargune vaip https://hiiukasitoo.ee/pood/toode/ummargune-vaip-it28000822ann/ (vaadatud kodeleheküljelt www.hiiukasitoo.ee 24.03.2023).

5. KARUSNAHK

Inimkonna ajaloo vältel on karusloomade küttimine olnud elu loomulik osa. Karusnahad[30], oma suurepäraste soojust salvestavate omadustega, on ajalooliselt eriti hinnatud ülerõivaste valmistamise algmaterjal (Varekamp, 2006 lk 593). Kõige vanemaks hiidlastele omaseks karusnaha liigiks võib pidada hülgenahka, kuna arvatavasti olid Hiiumaa esimesed asukad hooajalised hülgekütid (Kriiska 2015, lk 240). Siiski on aastatuhandeid, karjakasvatuse edenemisega ühes rütmis, karusnaha saamiseks kasvatatud lambaid (Revealing...2011., Kriiska 2015, lk 243).

Nahkade töötlemisest ja varastamisest on Hiiumaalt mitmeid arhiivaliikaid (nt ERM EA 9:1, lk 261–263., EAA.2755.1.17,47). Ometi ei saa hetkel teada olevatele andmetele tuginedes väita, et karusnahad oleksid 19. sajandil hiidlaste kodudes põrandakattena kasutust leidnud. Esimesed dokumenteerivad fotod, kus karusnahk on põrandal, pärinevad 20. sajandi esimeste kümnendite ateljeefotodelt (foto 5.1). Kuna sel perioodil oli rõivamoes karusnahksete esemete kõrgaeg, siis ilmselt sellest kantult, kasutasid päevapiltnikud nahku oma ateljeedes dekoratiivsete elementidena (Peettamm 2009).

Nõukogude perioodil töötas Hiiumaal kaks karusnahafarmi – Sõpruse kolhoosi alla kuulus Kassaris asuv nutriakasvatus ning Palukülas asus kolhoosi Rahu Eest rebasefarm (Paavle 2015, lk 511). Sõpruse kolhoosi karusnahatsehhis meistrina töötanud Eike Soomsalu sõnul olid nende peamine toodang mütsid, kraed, kasukad ja teised riietusesemed. Inimestel oli võimalus tootmisest üle jäänud naharibasid osta, samuti õmmeldi kohapeal müügiks nutrianaharibadest u 30x50 cm suuruseid tükke, mida kutsuti *platedeks.* Põrandakatteid tootmises ei olnud, kuid teoreetiline võimalus, et käsitööinimesed naharibasid ja *platesid* kodus põrandakatetes kasutasid, on olemas (Soomsalu, suuline teade autorile 24. märtsil 2023). Nahku pargiti majandis ka teenustööna, eeskätt olid sellest huvitatud kohalikud jahimehed: *Metssiga oli kõige levinum, toodi ka rebast ja nugist* (*ibid*).Välitöödel kogutud infole toetudes võib nõukogude perioodile kõige iseloomulikemaks põrandale pandud karusnahkadeks pidada **metsloomade nahku**; kõige enam metssea nahka (välitööd 2022–

[30] Karusnahk – karuslooma tiheda karvkattega (eriliselt töödeldud) nahk rõivaste valmistamiseks v. kaunistamiseks (www.eki.ee *sub* karusnahk, vaadatud 07.04.2023).

2023). Eesti traditsioonilist nahatöötlust uurinud Made Uus sõnas, et metsloomanahkadest on metssea oma üks tallumisele vastupidavamaid, metskitse karvkate seevastu koosneb torukarvadest ning peale astumist ei talu (Uus, suuline teade autorile 12. aprillil 2023).

Taasisesisvunud Eestis lõpetasid töö nii nutria- kui rebasetefarm. Uue riigikorra ajal hakkas parkimisteenust saarel pakkuma endine nutriafarmi parkal Tõnis Niimann, kes pargib kodus nahku ka tänasel päeval:

> *Kuna valmistoodang läks Venemaale, siis Eesti Vabariigi väljakuulutamisega lõppes kõik – nii kolhoosid kui töö. Kolhoosi vara jagati osakutena inimestele laiali, mina sain "päranduseks" tonni soola ja maarjajääd. [...] Lisaks lammastele olen teinud naaritsat, kobrast, hüljest ja rebast. Kolhoosi ajal parkisime kroomiga, mille vesi viidi kuhugi Hiiumaale ära. Mina pargin maarjajää, soola ja äädikaga, mis on inimsõbralik. Tehtud töödest 90% on lambad* (Niimann, e-kiri autorile 30. märtsil 2023).

21. sajandi esimene kümnend tõi **lambanaha** (foto 5.2) kasutamise põrandakattena tõusuharjale (Sammler 2013, lk 28). Tõnis Niimann arvas, et eeskätt oli see seotud sellega, et inimesed said tervise- ja trenditeadlikemaks, sest lisaks põrandale panekuks ostetakse nahku ka lapsevankritesse ja lamavate haigete alla (Niimann, e-kiri autorile 30. märtsil 2023). Seost võib leida ka milleeniumi alguses väga populaarseks saanud Skandinaaviapärase sisustustrendiga, mis soosis naturaalsust ja pehmeid tekstiile (Budds 2019). Samuti algasid nimetatud perioodil Hiiumaal mitmed koostööprojektid, mis toetasid lambanaha väärindamist ning sellest toodete valmistamist. Näiteks Väinamere projekti raames käisid hiidlased lambanaha parkimise koolitusel ja õppereisil Rootsis (Rosenberg, suuline teade autorile 12. märtsil 2023).

Skandinaavia mõjutusi tõi Hiiumaale ka 1998. aastal Kärdlasse registreeritud Soome perefirma Turkkismattoateljee Halla-aho[31]. Ettevõtte põhitegevus oli **lambanaharibadest põrandakatete** kudumine. Vaipade valmistamiseks kasutati suruõhuga töötavaid kangastelgi ning toormaterjaliks kasutati lambanahatööstuste tootmisjääke. Vaibad olid kasutatavad kahepoolsena, selle saavutamiseks pandi lamanaharibad lõime vahele spiraalselt rulli:

> *Need olid praktiliselt jupid, millest ise tuli riba välja lõigata. Käärid läksid väga kiiresti nüriks. Seal õpetati meid, kuidas väikesest tükist saaks võimalikult pikk riba ja kuidas see vaiba sisse kududa. Soomlased ise käisid kohapeal. Seal kooti u 2x3 meetri suurusega vaipu, 20 kilo rasked. Ühe päevaga võis kududa heal juhul 60 cm, kuna materjal tuli ka kõik endal valmistada* (Paljas, autori intervjuu 17. novembril 2023).

[31] Turkismatto Ateljee V. Halla-Aho Eesti osaühing (Fur Carpet OÜ) on Eesti äriregistrisse kantud 13.04.1998, asukoha aadressiga Hiiu maakond, Hiiumaa vald, Kärdla linn, Rehemäe tee 10a, 92414 (www.äriregister.rik.ee vaadatud 10.04.2023).

Tänaseks päevaks on firma Hiiumaal oma tootmise lõpetanud, kuid on jätkuvalt tegev Soome turul. Endise töötaja sõnul on nende kodulehel[32] pakutav väga sarnane nendele mudelitele (fotod 5.3-5.5), mida nemad Hiiumaal kudusid (Liit, suuline teade autorile 12. aprillil 2023).

Lisaks Soome firmale hakkasid hiidlased ka ise karusnaharibasid põrandavaipadesse kuduma. Turkismattoateljee endine töötaja Maire Paljas on vaipade sisse kudunud nii vanu kasukaid (foto 5.6) kui naturaalsed lambanaharibasid.

Lambanaharibasid on kasutanud ka vaibameister Õie Roasto:

> *Ja kui odavad need lambanaharibad olid – suur kott oli sada viiskümmend krooni. See oli eriti hinnatud. Ma tegin oma vennanaisele ka. Ta ütles, et ta praegu maha panna ei saa. Ja siis hiljem ehmatas ära, ütles et koi on sees. Tegelikult nahku ju lõigatakse žiletiga, et karva ei lõhuks. Aga need olid lõigatud ju kääridega. Klopid läbi küll neid ribasid aga ikka jääb lahtiseid karvu. Tegelikult ei olnud seal koid. Ta tegi siukse asja, et viskas täitsa uued vaibad minema* (Roasto, autori intervjuu 16. november 2023).

Kaasajal leiavad hiidlaste kodudes oma koha põrandal ka kohalike metsloomade (fotod 5.7-5.8) ja **eksootiliste loomade nahad** (fotod 5.9-5.10). Valdavalt on nimetatud põrandakatete omanikud jahimehed, kes on saanud need kohaliku jahipidamise või eksootilise jahiturismi kaudu.

OÜ Isabella Mööbel omaniku Külli Julge sõnul on viimastel aastatel väga populaarseks saanud kunstkarusnahk (foto 5.11): *Päris nahka ostetakse vähem, võibolla see on seotud inimeste teadlikusega. Kunstnahk on väga populaarne ja seda saab pesta* (Julge, suuline teade autorile 7. märtsil 2023).

[32] https://carpethalla-aho.fi/

6. VÕRGULINA

Kalapüük on läbi aegade olnud hiidlaste jaoks väga oluline elatusallikas (Vohu 2015, lk 607). 1786. aastast on teada, et kohalik kirikukonvent ei toetanud saarele külakoolide asutamist, kuna noored pidid peamisel kooliskäimise perioodil (mardipäevast märtsi lõpuni) kalavõrke valmistama (Kikas 2015, lk 1087). Võrguniit kedrati enamasti ise kodus, samuti kooti ja parandati võrgud valdavalt pereringis. Vanemat tüüpi võrgulinad[33] on valmistatud peamiselt lina ja kanepit kasutades. 19. sajandi lõpu poole tuli laialdasemalt kasutusele puuvillaniit ning võrke hakati ka ostma (Luts 1998, lk 132).

Veel kuni 20. sajandi alguseni püüdis kala müügiks ca 1/5 Hiiumaa elanikkonnast. Pärast seda hakkas kalurite osatähtsus tasapisi langema; selle peamiseks põhjuseks oli asjaolu, et paljud hooajakalurid ei suutnud püügitehnika arenguga sammu pidada (Puss 1975, lk 81). Suurima muutuse kalandusvaldkonnas tõi teine maailmasõda ning piiritsooni kehtestamine. Nõukogude võim nägi ette kohalike kalurite ujuvvahendite konfiskeerimist või hävitamist; mererannad künti üles, sadamad ümbritseti oksatraataedadega ning merele võis minna vaid vastava loaga. Ehkki üksikkalurite tegevust pidurdati, vajas NSV Liit organiseeritud kalapüüki, et kindlustada riiklikku toidutagavara, mistõttu hakati rajama kalurikolhoose. 1949. aastal asutati Hiiumaal kuus kalurikolhoosi, mis 1961. aastaks olid koondunud kogu saart hõlmavaks kalurikolhoosiks Hiiu Kalur (Vohu 2015, lk 610–612).

Hiiu Kalur kaasajastas oluliselt püügiriistasid – endiste triivvõrkude asemel võeti kasutusele oluliselt tulemuslikum seinnoot. Võrgulinast valmistati kohalikus püünisetsehhis lisaks seinnootadele ka traalnootasid, mõrdasid ja nakkevõrke (*ibid*, lk 614). Oluline on siinkohal välja tuua, et välitöödel nimetati võrgulina erinevalt: *mõrralina, noodalina, traalinoot, kalavõrk* jt. Sealjuures informandid ei pidanud oluliseks, millise püünise juurest võrgulina parasjagu pärineb, sõnakasutus lähtus pigem üldisest kõnepruugist. Seega on antud magistritöö raames läbivalt kasutatud sõna – **võrgulina**, jättes püünise spetsiifika kõrvale.

[33] Võrgulina – on sõlmkoeline hõre kangas, mida kooti lõngast, niidist või nöörist (www.et.wikipedia.org *sub* võrgulina vaadatud 1.04.2023).

1963. aastal avati Kärdlas Hiiu Kaluri püünisetsehh, mis enne oli Suursadamas. 1966. aasta Nõukogude Hiiumaa kirjutab:

> *Praegu valmistatakse vahendeid eelseisvaks kevadpüügiks, remonditakse kärisenud traalnootasid ja valmistatakse uusi. Varasematel aastatel kasutati peamiselt puuvillast noodalina, nüüd valmistatakse kõik traalnoodad kapronist. See on mitu korda vastupidavam kui puuvill* (Tein 1966, lk 2).

Võrgulina toodi sisse Venemaalt, kohalikus tsehhis nõeluti/punuti see majandi poolt soovitud püüniseks. Hiiu Kaluri kalalaevadel töötanud Raivo Puusild meenutas:

> *Mu esimene töökoht oligi Hiiu Kaluris püünisetsehhis, tegin traalisi. Sealt lõigati neid traalisi välja ja aeti siis kõik kaproniga kokku, tunnitöö oli veel siis, kaks rubla said päevas* (Puusild, autori intervjuu 8. november 2022).

Läbiviidud välitööde tulemusel võib kinnitada, et saare elanikel ei olnud võrgulina saamisega mingeid probleeme – võrguribasid jäi üle juba püünisetsehhis ning katkised ja kasutusest väljaläinud võrgulinasid oli kõigil priipärast võimalus saada.

> *Need jäätmed, mis siit püünisetsehhist tulid, need pandi lihtsalt kottidesse ja viidi prügimäele. Mõni võis sealt ka veel saada. Sealt jäi parasjagu niisugused ribad järgi ja siis ma tõin kottide viisi neid koju. Pärast, kui Eesti riik peale tuli, siis kalamehed käisid kõik mu käest viimas, mul oli mitu aastat prii kala* (Puusild, autori intervjuu 8. novembril 2022).

> *Seinnoodad, need olid ju suured – 16 tonni läks ühe nooda sisse lina. Kui see Atlandil katki läks, siis toodi ära, kes seda parandama hakkas* (Valdma J, autori intervjuu 31. jaanuaril 2023).

Küsimuse peale, kui pikk ühe võrgulinast püünise eluiga on, vastas praegugi meremehe ametit pidav Tõnu Volens:

> *Oleneb, kui tragi kapten on. Kui ta sinna kuskile krässide otsa tõmbab, siis võib-olla ühekorraga ja läinud; jääb see kõik kuskile merre ja tehakse uus osa jälle sisse traalile. Aga muidu neli-viis aastat. Siis hakkab juba selliseks rabedaks minema ja ise kärisema* (Volens T, autori intervjuu 6. novembril 2022).

Võrgulinast tehti Hiiumaal kartulikotte ning lambaaedu, valgest maimuvõrgust valmistati aknakardinaid. Lisaks kaeti sellega peenraid ja viljapuid lindude kaitseks (välitööd 2022–2023). Käsitööliste hulgas saavutas võrgulina 1960.–1980. aastatel suure populaarsuse, kui seda hakati laialdaselt kasutama **kangastelgedel kootud põrandavaipade** koematerjaliks (fotod 6.1-6.2).

Käesoleva uurimuse raames leitud kõige vanem võrgulinast vaiba mainimise dateering pärineb aastast 1960, mil Nõukogude Hiiumaa kirjeldab Lauka külanõukogus toimunud tarbekunstinäitust:

> *[...] paljud neist äratasid tähelepanu meisterliku teostuse, huvitava materjalivaliku ning hea värvikooskõla poolest. Üks selliseid oli raamatukogu juhataja sm. Sooniku käsitelgedel kootud pastelsetes toonides põrandalinik, mille koeks autor kasutas vana mõrralina* (Laid 1960b, lk 3).

Võrgulina tuli lõigata täpse skeemi järgi diagonaalselt üle ühe võrgusilma, et tekiksid võimalikult pikad ribad. Võrgu lõikamist mäletasid mitmed informandid kui väga tüütut tööd: *See oli jube lõikamine* (Volens L, autori intervjuu 6. november 2022). Tiiu Valdmal ilmus 1983. aasta Nõukogude Naise käsitöö lisas pindpõimes võrgulinast kootud põrandavaiba näidis ja tegemisõpetus (fotod 6.2-6.3). Vaiba kudumiseks on kasutatud valget ja musta võrku, ning värvide üleminekud on saavutatud erineva arvu musta ja valge *võrgulinalõnga* kasutamisel:

> *Kootud pindpõimes viiekordselt piiritsale aetud võrguribadest. Pealmise poole kudumisel on kasutatud võrgumaterjali, mille suurus on 20–22 mm, võrk kootud kapronist nr. 4–9. Mida suurema silmaga võrgulina, seda pikem narmas vaibale jääb. Ribade lõikamiseks venitada niiske võrgutükk diagonaalselt välja. Pikemad kitsamad võrgutükid on hea kerida venitatult kõvasti kerasse, millest hakata kääridega lõikama ribasid juuresoleva skeemi järgi* [foto 6.3]. *Et saadav riba oleks katkemata, tuleb ühe rea viimane silm ja teise rea esimene silm jätta läbi lõikamata. Et materjal ei ole eriti hinnaline, on kunstlik ja läikiv, kuigi väga vastupidav, siis ei ole mõtet eriti keerukaid ja kirjusid vaipu teha* (Valdma 1983, lk 25).

Võrgulina jäätmed olid tavaliselt tumerohelised, harvem valged. Välitöödel toodi korduvalt välja, et võrku värviti kodus aniliinvärvidega, mis hakkasid kapronile väga hästi peale. Tooni muutmiseks kasutati ka pleegitamist kloori või pesuvalgendajaga, viimase korral jäi tumeroheline võrgulina heleroheline või sinepikollane (välitööd 2022). Suuresilmaliste võrkude puhul jäi lõpptulemus pikakarvalisem ning meenutas välimuselt nõukogude perioodil väga populaarset rüiu tehnikat (fotod 6.4, 6.6). Samuti kasutati erineva silma pikkusega võrgulinasid, et tekitada struktuurset kangapinda (fotod 6.5, 6.7), mis sarnanes nõukogude ajal moes olnud buklee kangale (Valdma T, autori intervjuu 31. jaanuaril 2023). Pikakarvalised võrgulinast vaibad olid reeglina kootud täiskoekirikanga rakendusega, kuna peenike võrgulina, millel on võrgusilmad paremale poole tõmmatud, ei hoia ise vormi. Teiseks materjaliks kasutati sageli kaltsu: *Selliste topeltkoes kootud põrandavaipade teiseks koematerjaliks on kaltsuribad, mis jäävad vaiba vasakule poole* (Konsin 1983, lk 117). Hiiumaa Muuseumis on hoiul võrgulinast *topeltkoes* vaip, mille alumisele poolele on kootud

kilematerjal (foto 6.8). Välitööde põhjal võib tõdeda, et samasuguseid *kilepõhjalisi* võrgust vaipu kasutatakse sauna eesruumis veel tänasel päeval (välitööd 2022). Väikese silmaga võrkudest karvase pinnaga katet reeglina kududa ei saa. Seda tüüpi võrku on kootud valdavalt labases koes katetesse, mahu- ja efektiandjaks, koos kaltsuribadega (fotod 6.9-6.11).

Kangastelgedel võrgulinast kootud vaibad olid nõukogude perioodil Hiiumaal niivõrd tavalised, et välitöödel oskasid kõik enne 1960. aastat sündinud informandid neid nimetada; olles neid kasutanud või näinud. Eeskätt toodi välja vaipade raskus:

> *Evel olid kodus mõrralinaga kootud vaibad. Need olid nii-nii laiad ja mingi kolm meetrit pikad. Siis me olime lapsed ja Eve pidi laupäeviti koristama. Lohistasime selle kahekesi trepist alla, siis ukse ees kahekesi sedasi raputasime... et noh, tõesti... sealt liiv küll nüüd välja pole tulnud, sest me pole jaksanud seda kloppida. See oli jube raske* (Volens L, autori intervjuu 6. novembril 2022).

> *Ma mäletan, üks vaip oli mul Käinas. Elasin teisel korrusel ja kui ma seda koridorist välja viisin, oli see ikka kohutavalt raske. Iga kord katsusin ikka tolmuimejaga teha. Võrk on ju raske* (Klein, autori intervjuu 26. novembril 2022).

Suurem osa võrgulina kasutusega põrandakatetest on kootud kangastelgedel; teistsugustest valmistamisviisidest on vaid üksiknäited. Kärdlas Vabaduse tänaval on vaip, mis on võrgulinast **heegeldatud** (foto 6.12) ning Hiiumaa Muuseumis on põrandakate, mis on valmistatud ***patsitehnikas***[34] (foto 6.13).

Välitööde tulemusel selgus, et võrgulinast vaibad on ka tänasel päeval mitmel pool kasutusel. Huvitava näitena võib tuua Palade priikoguduse palvela u kaheksa meetri pikkuse võrgulinast vaiba, mille kudus Johanna Tikka uue palvela avamiseks 1976. aastal (foto 6.11). Omamoodi kolme sajandit ühendav võrgust vaip on maas Kõrgessaare alevis asuva korteri koridori põrandal (foto 6.6). Selle kudus 1889. aastal sündinud Marie Noorkõiv, kes veel kõrges eas, 1970. aastate lõpus, kudus 60 meetrit võrgulinast vaipa (Konsin 1983, lk 117). Võrgulinast põrandakatete laialdase tarbimise fenomenile Hiiumaal on informandid leidnud kaks peamist põhjendust. Esiteks oli võrgulina suurtes kogustes tasuta kättesaadav ning korduvalt võis kuulda käibefraasi: *võrk ei idane ega mädane* (välitööd 2022–2023).

[34] *Patsitehnika* on välitöödel nimetatud kõnekeelne väljend tehnika kohta, kus kolme haruga punutud pats(id) on omavahel kokku traageldatud (Savioja, autori intervjuu 16. juulil 2019).

7. KILE

Kile kasutamist põrandakatete juures võib tähendada alates 1970. aastatest, mil kohalikku kaubandusvõrku jõudis kilepakkides piim (välitööd 2022–2023). Nõukogude perioodil ei olnud Eestis toidukaubad enamasti plasti pakendatud. Esimesed sammud selles suunas tegi Viljandi Piimatoodete Kombinaat, kes hakkas piima kilepakenditesse villima 1972. aastal (Kukk, e-kiri autorile 13. märtsil 2023).

Hiidlased jõid kuni 1990. aastate alguseni valdavalt oma saare lehmade piima. Paljud maapiirkondades elavad inimesed pidasid kodus lehma ning Emmaste piimatööstuses pastöriseeritud ja pakendatud piim jäi samuti suures osas Hiiumaale: *Kolm autot läksid iga hommikul Hiiumaa peale ja kaks furgoonautot meie toodanguga läksid mandrile* (Nigul, suuline teade autorile 12. aprillil 2023). Emmaste piimakombinaat hakkas piima kilepakenditesse panema 1975. aasta novembris. Kuna asutus kuulus Tallinna Piimatoodete Kombinaadi alla, toodi pakkekile rullid mandrilt ja olid samasuguse väljanägemisega nagu mujalgi Eestis (*ibid*).

Kilepakendid olid käsitööliste seas hinnatud materjal. Kuna lehmapidajad ise poest pakipiima ei ostnud, on mitmeid teateid, kuidas tuttavad neid soovijatele kogusid. Eriti tänuväärsed kohad olid sööklad, kus pakendeid tekkis hulgi: *Ma olin lasteaias tööl ja seal oli kokk, kes mulle kogus* (Roasto, autori intervjuu 16. november 2022). Piimakottide kogumist mäletas ka Ellen Petjärv, kes töötas Lauka kolhoosisööklas (Petjärv, suuline teade autorile 22. novembril 2022). Tutvuste kaudu oli võimalik kilepakke saada ka poest, kuna viletsa plastikukeevituse tagajärjel tekkis palju lekkivaid ja maha kandmisele minevaid piimapakke: *20–25 pakki oli kastis, ikka läksid alumised juba katki* (Nigul, suuline teade autorile 12. aprillil 2023).

1990. aastate alguses, mil Emmaste piimatööstus spetsialiseerus ainult juustu pakendamisele, jäid üle endisaegsed piimatoodete pakendamise rullid (foto 7.1). Suuri, u 20 kilo kaaluvaid kilerulle jagati soovijatele:

> *Kuskil 1990. aastate alguses kadus see piim juba ära, tegime ainult juustu. Kuna see kile niimoodi lattu jäi, see anti lihtsalt inimestele ära. Kellele see rull juhtus, see sai* (Nigul, suuline teade autorile 12. aprillil 2023).

Välitööde tulemusel selgus, et kohaliku piimatööstuse kilerulle on veel tänapäeval mitmete inimeste kodudes. Informandid nentisid, et väga suurt kasutamist need majapidamises pole siiski leidnud: *Kuna meil osteti ka piima, siis sellest rullist on jube vähe võetud* (Savioja, autori intervjuu 16. juulil 2019).

Eeskätt hakati kilematte kasutama sauna eesruumides, välisesikutes; uutes kortermajades leidsid need koha vannitoas ja WCs. Piimakotid pesti, kuivatati ning ribastati spiraalselt, omavahel ühendamiseks need nõeluti käsitsi või kasutati õmblusmasinat (fotod 7.2-7.3).

> *Ma mäletan neid koorepakke ja siis kui ema lõikas neid; vaata ei saanud ju puhtaks, jäi rasvane. Sadama tänava peldiku põrandal oli ka selline kilekottidest jupp poti ees. Ja siis oli tehtud veel täpselt, et kui vannist välja astud. Meil ei olnud trappi seal, et siis see põrandatekk ei lähe märjaks* (Volens L, autori intervjuu 6. novembril 2022).

Nõukogude perioodile kõige iseloomulikumaks kilemattide valmistamise tehnoloogiaks võib pidada **heegeldamist** (fotod 7.4-7.5). Sellest, et kileriba oli omas ajas väärtustatud materjal, mis vääris rebenedes teist võimalust, annab tunnistust põrandakatte näide, mida on kahest kohast uute kilelappidega parandatud (foto 7.5). Kõrgessaare alevikust on säilinud **silmkoeline kilematt**, kus struktuuri loovad servades asuvad sooniku kudumise võtted (foto 7.6). Ka kaasajal on kileribadest heegeldamine jätkuvalt populaarne. Algmaterjaliks kasutatakse nii piimatoodete pakke (fotod 7.7-7.10), kilekotte (foto 7.11), kui ka leiva-saia kilepakendeid (foto 7.12-7.15). Viimased on hinnatud oma erksate värvide tõttu ning erinevalt piimapakkidest ei pea neid pesema (välitööd 2022–2023).

Paralleelselt heegeldamisega on kilematerjali kasutatud ka **kangastelgedel kootud** põrandakatete juures. 1977. aastal pildistas Kalju Konsin Isabella külas kahte plastikaatribadest kootud põrandakatet (fotod 7.16-7.17). Kahjuks on ülesvõtted must-valged, kuid fotode taha on Konsin kirjutanud vaipade värvid: *helesinine, oranž, kollane, roheline, pruun, tumeroosa* (ERM Fk 1798:45). Välitöödel ei õnnestunud leida infot, mil viisil 1970. aastate lõpus niivõrd värvilisi plastikaatribasid saadi. Väga levinud oli nõukogude perioodil valmistada täiskoekiri sidusega vaipu, kus teiseks materjaliks oli võrgulina, need katted olid ja on siiani hinnatud niisketes ruumides (foto 7.18). Samast perioodist pärineb ka kilevaiba näide, mille koematerjaliks on kasutatud läbipaistvat kasvuhoone kilet (fotod 7.19-7.20).

Kaasajal kootakse põrandavaipadesse lisaks pakenditele ka prügi- ja poekilekotte (fotod 7.21-7.23). Koe vastupanu tõstmiseks lisatakse sageli juurde tekstiiliribasid (foto 7.24). Enamasti leiavad kilevaibad ka tänapäeval kasutust eeskätt niisketes ja betoonpõrandatega ruumides (foto 7.25).

8. HEINAPALLINÖÖR

Heinapallinöör on sünteetiline materjal, mida toodeti polüpropüleenist (Bürkland, e-kiri autorile 3. märtsil 2023). Hiiumaal sai pallinööri kasutamine üldiseks 1970. aastate alguses, mil endiste traatseosega heinapresside asemel võeti kasutusele uut tüüpi masinad, mis vajasid heinapakkide sidumiseks nööri (Viin, suuline teade autorile 13. märtsil 2023). Käina EPTs[35] majandite varustajana töötanud Urmas Alevi sõnul toodi pallinööri sisse Venemaalt ja hiljem ka Ungarist. Tema sõnul võib nõukogudeaegsed heinapallinöörid jagada tinglikult kolmeks: esimesena tulid kasutusele jäiga struktuuriga nöörid, mille sarnaseid kasutatakse tänasel päeval. 1980. aastatel oli paralleelselt kasutusel pehme, liimiga immutatud pallinöör ning lühikest aega katsetati ka sisalist valmistatud looduslike nööridega heina pakkimist (Alev, suuline teade autorile 5. aprillil 2023).

Üldjuhul töötas heinapress vaid majandi põldudel ning tavainimesel ei olnud võimalus heinapallinööri kuskilt osta. Seega peamine heinapallinööri vahendaja nõukogude perioodil oli kolhoosilaut. Siinkohal tuleb rõhutada, et tegu oli kasutatud heinapallinööridega, mis heinapaki ümbert äralõigatuna olid u 1,5meetrised jupid. Välitöödel toodi ka esile nõukogude perioodile iseloomulikku majandite tagant näppamist, mida informandid üldjuhul varastamiseks ei nimetanud (välitööd 2022–2023). Kõrgessaare kolhoosis agronoomina töötanu meenutab: *Hommikul läks traktorist põllu peale ja ei olnudki hakata millegagi pressima... Siis läks lattu ja tõi uued rullid. Vahel ei hakanud ka pallinöör jooksma või läks enne lõppu sõlme* (Barinov, suuline teade autorile 22. novembril 2022). Taasiseseisvumise alguses hakati looma põllumajandusühistuid. Ühistuliikmetel tuli heinapallinöör juba endal muretseda: *Kes tahtis pressida, see muretses omale nööri ka* (Viin, suuline teade autorile 13. märtsil 2023). Hiiumaal sai pakkenööri osta Käinas asuvast Talupoest, mis avati 1988. aastal. 1990. aastate pallinöör tuli valdavalt Soomest (Alev, suuline teade autorile 5. aprillil 2023).

[35] EPT – Eesti NSV Riiklik Põllumajanduse Tootmistehnika Komitee (enne 1978. a *Eesti Põllumajandustehnika*) oli põllumajandustehnikaga seotuga tegelev koondis Eesti NSVs. EPT ülesannete seas oli varustada majandeid põllumajandustehnikaga, väetisega, teha maaparandustöid, toota turvast jt (www.et.wikipedia.org *sub* EPT, vaadatud 2.04.2023).

Pehme struktuuriga heinapallinööri kasutati **ristpistetehnikas** valmistatud põrandakatete juures (fotod 8.1-8.2). Pallinöör oli põhitoonilt valge ja liimiga kaetud, kuid informantide hinnagul oli seda väga hea aniliinvärvidega toonida. Eda Sameli meenutus lapsepõlvest:

> *Nöör oli suurtes poolides ja immutatud rohke liimiga. Vanaemaga koos kerisime nööri kerilaudade abil vihtideks. Vanaema pesi vihid mitu korda läbi sooja vee ja seebiga, et liimikihti eemaldada. Järgnes lõngade värvimine. Vanaema värvis lõnga sünteetiliste riidevärvidega, mis olid toodut otse „Orto" värvivabrikust Tallinnast ja mis vanaema ütlemist mööda olid väga kanged värvid* (HKM 5062:4 A 307, lk 34).

Mirja Soop valmistas keskkoolitüdrukuna 1980. aastate alguses heinapallinöörist tikitud põrandavaiba (foto 8.2), mille kohta ta välitöödel sõnas:

> *Naabrimuti padja pealt võtsin mustri. Sel ajal ei olnud ju juteriiet, vaiba all on ainult juteriide tükid, sest ei olnud terveid. Sellepärast ei jooksnud muster hästi kokku, sest olid alt õmmeldud. Seda vaipa ma tegin uusaastaööl. Raadiost lasti muusikat kella neljani või viieni. Siis ma tean, et kuulasin ja tegin* (Soop, autori intervjuu 16. juulil 2019).

Kangastelgedel kootud põrandakatete juures on enamjaolt kasutatud jäika heinapallinööri, mida reeglina üle ei toonitud, kuid on ka erandeid. Peamised nõukogude perioodi pallinööri värvid olid must, valge, kollane ja oranž. Palade priikoguduse palvela tuulekojas on tänase päevani kasutusel põrandavaip, mille koeks on kasutatud ainult heinapallinööri (foto 8.3). Vaiba kudus Johanna Tikka 1976. aastal uue palvela avamiseks (Veevo, suuline teade autorile 6. aprillil 2023) Heinapallinöör üksi koematerjalina on suhteliselt jäik ja hõre, seetõttu on seda enamasti teiste materjalidega (kalts, võrgulina, pehme heinapallinöör jt) kokku kootud (fotod 8.4.–8.5.). Lisaks tasapindsetele põrandakatetele on heinapallinöörist kootud ka rüiutehnikas vaipu. 1977. aastal pildistas Kalju Konsin välitöödel Isabella külas Amilde Jõelehe poolt samal aastal valminud rüiutehnikas põrandakatet (foto 8.6). Tänase päevani on säilinud sama vaibakuduja poolt valmistatud teinegi pallinöörist rüiunarmastega põrandavaip, mille aluskoeks on kasutatud vanu jahukoti ribasid (fotod 8.7-8.8).

Hiiumaa Muuseumis on hoiustatud omanäoline köitest põimitud matt, kus kinnitus- ja **kaunistusmaterjalina** on kasutatud kahte sorti pallinööri (foto 8.9). Välitöödel nimetati ka heinapallinöörist põrandakatete **heegeldamist** (foto 8.10), kuid näitena on säilinud neid vähe.

Üldjuhul on heinapallinöörist põrandakatete valmistamine saarel tänaseks päevaks suures osas lõppenud. Suurepärase erandina saab välja tuua 1937. aastal sündinud Heino Karilo, kes on valmistanud puidust nõela abil, **põimetehnikas** ümmargusi heinapallinöörist vaipu (fotod 8.11-8.12) viimased kaheksa aastat (Karilo, suuline teade autorile 12. aprillil 2023).

9. KALTS

Kõige levinumaks ja vanemaks põrandakatte liigiks Hiiumaal võib pidada kaltsuvaipa. On arvatud, et sõna **kalts**[36] on eesti keelde ülevõetud vanavene või vene keelest, mille laenamisaega on keeruline määrata (Eesti etümoloogiasõnaraamat). Koos sõnaga kalts on tuntud samas tähenduses ka ***kilts***[37]. 1930. aastate ajakirjas Taluperenaine on kaltsu sünonüümina sageli kasutatud sõna **räbal (räbalavaip)** (Port 1936, lk 155).

Siiski ei saa väita, et kaltsuks on peetud ainult oma pere kulunud rõivaid ning tarbetekstiile. Alates 1990. aastate algusest võib tähendada tendentsi, kus põrandakatete sisse ostetakse või saadakse tasuta kasutuskõlblikke riietusesemeid kasutatud rõivaste kauplustest (kaltsukatest). Sellest lähtuvalt võib järeldada, et sõna kalts on kaasajal omandanud laiemad piirid ning lähtub pigem iga inimese subjektiivsest hinnangust, mida kaltsuks pidada.

1870–1920

19. sajandist ei ole hetkel teadaolevalt ühtegi kaltsuvaipa Hiiumaalt säilinud. Selleks, et rekonstrueerida arusaam, mis materjali nimetatud perioodil põrandakate sees võidi kasutada, analüüsin arhiivmaterjali põhjal tolleaegset tekstiilide kasutamist.

Hiiumaal hakkas rahvarõivaste kandmine lõppema juba 19. sajandi viimasel veerandil, seda eeskätt Põhja-Hiiumaal, kus linnaliku moe tulekut soodustas kalevivabrik (Põllo 2015, lk 924). Tänapäeval tundub rahvarõivaste (isegi vanade) katki lõikamine võõrastav, kuid tolleaegne meelelaad soodustas majapidamises ära kasutama viimsetki riideriba. Seda, et kantud rahvarõivaste jääke kasutati uute tarbetekstiilide juures, tõendavad eeskätt Hiiumaal

[36] Kalts – riidetükk (rõivaks või muuks esemeks õmmeldud või õmblemata tekstiil), mis on räbaldunud, kulunud, katkine, määrdunud või muul taolisel põhjusel ei kõlba kandmiseks või uute esemete õmblemiseks ja mida võidakse kasutada teistel viisidel, näiteks puhastuslapi või -rätikuna, jalanartsuna, kaltsuvaiba või kaltsunuku tegemiseks, toorainena kaltsupaberi valmistamisel jne (www.et.wikipedia.org *sub* kalts, vaadatud 9.04.2023).
[37] *Kilts* – Tõenäoliselt tüve kalts variant, moodustatud häälikuliselt ajendatud tüvede vahelduste eeskujul (www.eki.ee *sub* kilts, 11.04.2023). Hiiumaalt on ülestähendatud rahvapärimus, kuidas isegi kirikukellad teevad saksal ja lihtrahval vahet. Kui mõisnik kirikust mööda läheb, löövad kellad aegalaselt ja pehmelt: *siiid-jaaa sammmet-siiid-jaa-sammmet...* Kui möödub aga talupoeg või vabrikutööline, on kellad teravad ja valjud, lüües: *kiltsu-kaltsu-kiltsu-kaltsu...* (välitööd 2023).

levinud *rüütekid*[38] (Konsin 1983, lk 110). Kuid on ka üks teade põrandakatete kohta, mis kinnitab, et koematerjaliks kasutati **vanu rahvarõivaid**. 1961. aastal saatis kohalik rahvapärimusekoguja Elli Küttim Eesti Rahva Muuseumi küsimuslehele vastates teiste seas ka ühe *küütkuue* riba[39] (foto 9.1), mille kohta on kirjas: *Küütkuue omanik oli Kõpu küla Kadaka popsi praeguse 55. a valdaja vanaema Kirsti Niit (1842–1904). Kuub lõigatud ribadeks ja kootud põrandavaibaks* (ERM KV 90:75, lk 719).

Peamisteks kodukootud kangasteks kuni esimese maailmasõjani olid linane, täis- ja poolvillane kangas. Ostukangana kasutati üsna suurel määral kohalikku kalevit ning puuvillast (sitsi) riiet. Näiteks Ingel, kes läks Kärdla Kalevivabrikusse tööle 1878. aastal, kirjeldas: *Töötüdrukutel olid kõigil sitsikleidid. Vabrikus olid tüdrukud ikka saksemad, neil oli kas poevillane või sits, õmblejate tehtud. Poeriideid kandsid ka mõisaemandad* (ERM EA 50:3, lk 262–263). Puuvillase kanga rohkust saarel tõendavad ka 19. sajandi lõppu dateeritud Hiiumaalt kogutud puuvillased rahvarõiva käised ja põlled (nt HKM 5035:1 Trr 2:28). Puuvillase ostukanga kõrval jõudis meremeeste vahendusel ja salakaubana 19. sajandi teisel poolel Hiiumaale ka flanell (*Rootsi riie*) (Saar 2015a, lk 691). Kui Mari Kulu 1883. aastal Kärdlas ära suri, jäi temast maha mitmeid küünraid erinevaid puuvillaseid kangasorte ning *üks Rootsi riidest wana kleit* (EAA.2827.1.3, 5).

Valdavalt kuni 1920. aastateni puuduvad (või ei ole dateeritud) Hiiumaa Muuseumis fotojäädvustusi kaltsuvaipadest. Seevastu on mitmeid näiteid 1920.–1940. aastate koolipiltidelt, kus pikad vaibad on sageli asetatud laste jalgade alla (foto 9.2). Sellest võib järeldada, et ka vanemat tüüpi kaltsuvaibad olid pikad ja tõenäoliselt lihttriibulised (labase koega). Seda kinnitavad ka arhiivteated, mis kirjeldavad, kui oluline oli kogu põrandapind ühtlaselt vaipadega katta. Pikkade vaipade puhul kasutati tagasipööramise juures voltimislaadset tehnikat; lühemad vaibad asetati üksteise kõrvale. Julie Kajo (snd 1898) Käinast kirjeldas: *Põrandale kooti takulõngast lõime sisse kaltsuribadest koega põrandatekid. 5-6 rida pandi põrandale* (ERM EA 154:1, lk 76).

Sellele perioodile võib iseloomulikuks pidada kõige lihtsamat labase koega põrandakatete kudumist maatüüpi kangastelgedel. 1895. aastal sündinud Loviise Härm rääkis 1977. aastal Kalju Konsinile, et tema hakkas kuduma juba 11aastaselt [u 1906]: *Esimeseks kangast oli kaltsuribadest põrandariie, mis kooti 2 niiega. Linane lõim oli üleval ja vanad kaltsud sisse*

[38] *Rüütekk* – Hiiumaal kasutatud raske mere- ja pulmatekk, kus alusriide külge on õmmeldud kaltsuribad ehk *nukud* ja vanutatud kangalõime otsad *tutkamid* (Konsin 1983, lk 108).
[39] *Küütkuub (küüt)* – Hiiu rahvariiete triibuline pihikuga seelik (Hiiu sõnaraamat 2015, lk 104).

(ERM EA 154:1, lk 18). Koematerjaliks kasutati kulunud ja katkiseid tekstiilesemeid, mis olid valdavalt tehtud linasest, villasest ja puuvillasest kangast.

1920–1950

Kaltsuvaipade üldilme hakkas tasapisi muutuma Eesti vabariigi ajal. Materjal, mida põrandakatete juures kasutati, oli eelmise perioodiga võrreldes üsna sarnane, kuna paljud kangad kooti veel kuni teise maailmasõjani kodus:

> *Väga palju kooti pesuriiet. Meeste püksiriided ja kuueriided tuli samuti kodus kududa. Saksa okupatsiooni ajal veel meeste ülikonnariideid ja mantliriideid. Lisaks riidekangastele tuli kududa ka tuuliku purjed ja kotikangad – vilja- ja magamiskotid* (ERM EA 154:1, lk 10).

Siiski ei läinud üleüldised moesuunad ja uuenduslikud kangasordid Hiiumaast mööda. 1920.–1950. aastate Hiiumaa muuseumi tekstiilikogu kleitide kollektsioonile toetudes võib kinnitada, et paralleelselt villase, linase ja puuvillase kanga kõrval kanti saarel ka tehis[40]- ja sünteeskiust[41] rõivaid (nt HKM 2324:58 Tr 1:9, HKM 3975:3 Tr 1:25).

Vabariigiaegses ajakirjas Taluperenaine ilmusid suure hulga tikitud põrandakatete kõrval üksikud kaltsuvaiba (*räbalavaiba*) tegemise õpetused. Võimalik, et tegu oli sel ajal niivõrd triviaalse kodutekstiiliga, mida kõik oskasid ilma õpetussõnu jagamatagi valmistada. Lisaks kaltsulõikamise õpetustele soovitati ajakirjas peaaegu alati ka koematerjal ära värvida:

> *Kõik vanad rõivad, sukad, voodilinad jne sorditakse, lõikudes neist välja ja visates neist ära kõlbmatud kohad (sukkadel katkised kontsad ja tallad, rõivastel lapitud kohad ja õmblused jne), pestakse ja värvitakse, mida värvida saab. Siis triigitakse ja lõigutakse või rebitakse ribad 1-2 sm laiad* (Räbalatest… 1936, lk 52).

Lisaks materjalidele hakkas tasapisi muutuma ka vaipade koepind. Suurima murrangu tõid kangakudumise raamatud, käsitööajakirjad ning tütarlaste täienduskoolid ja käsitöökursused. Saarel hakati valmistama Soome-tüüpi kirikangastelgi (*kunstteljed*). Hiiumaa vaibameister Õie Roasto koob siiani kangastelgedel, mis on tema vanaisa valmistatud:

[40] Tehiskiu lähteained on pärit loodusest, enamasti kasutatakse selleks tselluloosimolekuli, aga ka valgumolekuli. Varasema avastuslooga on kunstsiidi (viskoosi) tootmine 19. sajandi lõpus (Tuulik 2010). Kunstsiidi prooviti tootma hakata ka Hiiumaal Kõrgessaare alevikus, aktsiaseltsi LaViscosa juhtimise all. Sellest pidi saama Kärdla kalevivabriku kõrval teine suur tekstiili tootmise ettevõte, mis pidanuks andma tööd 2000 inimesele. Puhkeva esimese maailmasõja ohu tõttu vabriku sisustus evakueeriti Venemaale ning proovitootmisest 1914. aastal kaugemale ei jõutud (www.et.wikipedia.org sub Kõrgessaare kunstsiidivabrik, vaadatud 24.04.2023).

[41] Sünteeskiud on keemilised kiud, mida toodetakse tööstuslikult madalmolekulaarsetest lähteainetest. Põhiliseks tooraineks on maaõli (nafta), maagaas ja kivisüsi. Sünteeskiudude eduka tõusu alguseks loetakse nailoni leiutamist, mil sellest hakati 1940. aastal naistele sukapükse valmistama (Tuulik 2011).

> *Paladel oli see täienduskool ja sinna ema läks ametit õppima. Kaks aastat peale kooli lõppu siis ta oma isaga koos tegid need kangasteljed, mida mina praegu kasutan. Ja süstikud ka, maarjakasest, see on hästi tugev puu. Kujuta pilti, mina tarvitan samad süstikud ka veel! Kui kangasteljed valmis said, siis ütles ema, et pidi seal täienduskoolis veel ise kuduma selle esimese riide ja selle tagumise riide, mitte pole valmis olnud* (Roasto, autori intervjuu 16. november 2022).

Täienduskoolides õpetati kuduma keerulisemate sidustega kangaid. Näiteks Putkaste kodumajanduskooli kangakudumise teooria vihikus on *taaltrelli* (daaladrell) ja koekirikanga mustrikirjad (HKM 3255:7 A1870).

Paraku on põhjalikumaks analüüsiks säilinud väga vähe fotosid, kus oleks jäädvustatud täienduskoolide õpilaste valmistatud põrandakatteid. Peaaegu ainus foto, mis tõendab, et nimetatud perioodil kooti labase siduse kõrval ka tehniliselt keerukamaid vaipu, pärineb 1935. aasta Kassari väljanäituselt (foto 1.4). Foto põhjal võib järeldada, et põrandakatteid valmistati täiskoekiri sidusega, lõimeripstehnikas ning kasutati ka labase ja toimse kanga koos kudumise võtteid.

Seevastu lihttriibulistest kaltsuvaipadest on mitmeid fotojäädvustusi, kus neid ei ole küll pildistatud nende loomulikus olekus – põrandal, vaid kasutatud dekoratiivse elemendina (fotod 9.3-9.6). Eesti Rahva Muuseumis on hoiul Laukalt kogutud kaltsuvaip, mille valmistaja oli Hilda Küttim või tema ämm Ann Küttim (foto 9.7). Nendele andmetele tuginedes võib väita, et suurem osa kaltsuvaipasid kirjeldataval perioodil olid endiselt lihttriibulised; tasapisi hakkas nende kõrvale ilmuma ka kiritelgedel kootud põrandatekstiile, mille tehniline teostus oli keerulisem.

Lisaks kaltsuvaipadele võib sellele perioodile iseloomulikuks pidada veel ***patsitehnikas* vaipa**, mille näited on Hiiumaa Muuseumis (foto 9.8) ja Eesti Rahva Muuseumis (foto 9.9). Välitöödel toodi välja, et **kolme haruga põrandavaiba** põimine on samuti alguse saanud esimese vabariigi ajal kas tütarlaste täienduskoolide või käsitööajakirjades nähtu vahendusel. Tänase päevani on nimetatud vaibaliik tuntud kui *Kärdla vaip*; kahjuks ei tuvastanud uurimus, miks on vaibal tekkinud selline lokaalne nimi. Samuti puuduvad füüsilised näited ja fotojäädvustused kolme haruga põimitud põrandakatetest sellest perioodist. 1920.–1930. aastatel valmistati veel **lapitehnikas *põranda teppe***, mille juures kasutati valdavalt kalevit (lk 36). Kuid on säilinud mõned lapitehnikas põrandavaibad ka teistest kangamaterjalidest (foto 9.10).

1950–1990

Materjal, mida nõukogude perioodil kaltsuvaipadesse kooti, oli väga mitmekesine. Kasutusest ja moest hakkasid välja minema vabariigi ajal kootud tekstiilid. Uudsete materjalidena hinnati nii riietuses kui kodusisustuses puuvillaseid trükikangaid ja sünteetilisi kangaid (krimpleen, nailon). Kaltsuvaipades kasutati endiselt rohkelt oma pere kasutatud tekstiile, mida värviti sobivasse tooni. Nõukogude perioodi üheks äratuntavamaks kaltsuvaiba materjaliks võib pidada naiste pruunitoonilisi nailonsukapükse. Kalju Konsin kirjutab: *Kõige sobivamaks põrandateki koematerjaliks peetakse trikooribasid. Mõned kasutavad koeks allahinnatud esemete kauplusest ostetud naiste sukki* (Konsin 1983, lk 117).

Tänuväärse fotomaterjali nõukogude perioodi kaltsuvaipadest on jäädvustanud Kalju Konsin 1977. aasta välitöödel Hiiumaal (fotod 9.11-9.14). Ise kommenteerib ta omas ajas põrandakatteid järgmiselt:

> *Tänapäeval on põrandakatete hulgas kõige rohkem levinud traditsioonipärased vöödilised riideribadest põrandatekid. Lihtvöötide kõrval kasutatakse kalasabalisi ja hambulisi kirivööte. Lihtsad põikitriipu kaltsutekid kootakse tavaliselt kahe niiega. Keerukamate sõtkutud kirjade puhul on rakendus 4-6-8-10 niiega. [...] Õige harva võib kohata põrandatekkidel pikitriibulist mustrilahendust (ibid).*

Konsini kangasiduste nimed on pisut meelevaldsed ja puudub info, kas need on kogutud välitöödel või on ta ise ühisnimetajad leidnud. *Kirivöödiliseks* nimetab ta kõiki vaipu, millel on muster sees, *lihtvöödiline (põikitriibuline)* on tema kirjelduses labane kaltsuvaiba tüüp, mida mina oma uurimuses nimetan lihttriibuliseks. Tuginedes fotodele, võib väita, et *kirivöödilised, kalasabamustrilised ja hambulised* vaibad on suurelt jaolt kootud labase ja (nurk)toimse sidusega, kus ülesrakendatud on vähemalt neli niit. Samasuguse koestruktuuriga põrandakatteid on hoiul ka muuseumites (fotod 9.15-9.16). Samuti kooti vaipade sisse *tärne*, kus koematerjali ülejooksud saavutati labastele tallalaudadele vähemalt ühe toimse lisamisega (fotod 9.17-9.18). Üheks armastatumaks põrandakatte valmistamise viisiks oli siiski täiskoekiri rakendusega kudumine, mis võimaldas kududa erinevate ruudusuurustega pindasid (fotod 9.19-9.21).

Välitöödel õnnestus mul näha keskkooli tüdruku 1982. aasta suvel kootud vaipa, mille materjali kogumist alustas ta juba algklassides:

> *Kõik need ääred on meieaegsed koolipüksid, need olid need mustad. Ja keskmised triibud on nii, et siis, kui ma olin algklassides, siis Saare Lille oli kombinaadis koristaja ja tema tütar Raina oli minuga sama vana. Siis me mängisime koos ja käisime õhtuti Lillel kaasas. Siis me korjasime sealt prügikastide seest kõik need*

> *ilusad riidetükid endale koju. Need on kõik sealt kombinaadi tsehhist toodud riidetükkidest. Sellepärast on siuksed pisikesed ribad. Mul oli siukene meetrikõrgune kilekott täis neid tükke algklassides. Ja siis, kui ma olin kümnendas, siis ma kudusingi kõik põrandavaibaks* (Soop, autori intervjuu 16. juulil 2019).

Välitööde põhjal võib kinnitada, et nõukogude perioodil jätkus ka kaltsudest *patsivaiba* ja kolmeharuliste paeltega põrandakatete valmistamine. 1950. aastatest pärineb üks **lapitehnikas põrandavaiba** näidis Hiiumaa Muuseumis (foto 9.23). 1970. aastate lõppu on dateeritud kaks **kaltsust heegeldatud** voodiesist matti (fotod 9.24-9.25). Viimase puhul on pool vaipa valmistatud naiste sukkpükstest.

1990–2022

Taasiseseisvumiseaegsete kaltsuvaipade materjal on väga vaheldusrikas. Üldistavalt võib nentida, et inimesed, kes koovad vaid enda tarbeks, eelistavad kududa oma pere kaltsuks arvatud tekstiilesemetest, kuna see lisab vaibale emotsionaalset väärtust (foto 9.26). Müügiks tehtavate kaltsuvaipade jaoks sageli oma pere ja tuttavate kaltsust ei piisa ning lisa saadakse taaskasutatud rõivaste poodidest. Sageli otsivad vaibakudujad poest ka mõnd konkreetset tooni vaiba sisse: *Mul oli koridor oranž ja tahtsin oranžide triipudega vaipa, siis käisin küll kaltsukast otsimas* (foto 9.27) (Volens L, autori intervjuu 6. novembril 2022).

Tehnoloogiliselt on kaasaja kaltsuvaibad lihtsad, eelistatakse kududa labase koega kangapindu, kus keerukaid mustreid asendavad erinevad värvikombinatsioonid (fotod 9.28-9.29). Välitööde põhjal saab välja tuua kaks peamist põhjust, miks on labane kude niivõrd populaarne. Esiteks on tegu kõige algelisema kanga ülesrakendamise viisiga, mis ei nõua ilmtingimata kirikangastelgede olemasolu. Teise põhjusena nimetati lihtsuse võlu, mis tuleb labase koestruktuuriga esile. Üksiknäiteid on ka teistest kangakudumise tehnikatest. Elma Tikkal on siiani põrandal ikat-tehnikas vaip, mis sai paarkümmend aastat tagasi vabariiklikul käsitöönäitusel teise koha (foto 9.30). Agnessa Saar kudus taasiseseisvuse tuules põrandakatte, kus kasutas (esimest ja viimast korda) pindpõimet (foto 9.31). Sel ajal tegutsesid Kärdlas mitmed käsitööringid ning rahvariideseelikute ja kaltsuvaipade kudumine oli väga populaarne (Savioja, autori intervjuu 16. juulil 2019).

1990. aastate algusest on näiteid *patsitehnikas* (foto 9.32) ja kolme haruga põimitud (foto 9.33) vaipadest. Kaasajal hoiavad viimati nimetatud vaiba valmistamise traditsiooni elus saare käsitööõpetajad (lk 26). Endiselt on põrandakatete juures üks armastatuim tehnika kinnissilmustega heegeldamine (fotod 9.34-9.36).

10. TEKSTIILITÖÖSTUSTE JÄÄGID

Ülemaailmsetes ja kohalikes tekstiilitööstustes jäävad sageli üle kanga viimistlemisel tekkinud jäägid, mida saavad käsitöölised osta. Sarnane ülejääkide müümine toimus ka poolteist sajandit tagasi Hiiu-Kärdla kalevivabrikus, tänu millele said ebakvaliteetsed ja aukudega kaleviribad lihtrahvale kättesaadavaks. Tänapäeval on armastatuim tekstiilitööstuste tootmisjääk trikotaažpael. Eeskätt eelistatakse trikotaaži tema hea lõime katvuse ja erksate värvide tõttu, samuti on võimalik osta korraga suur kogus ühte tooni materjali.

Mingil määral hakati Hiiumaal tekstiilitööstuste jääke kasutama juba nõukogude aja lõpus, mil neid oli võimalik soetada Eesti suurimast kergetööstusettevõttest Marat. Siiski laiemat kasutust on erinevad tööstuste tekstiilsed ribad leidnud viimase kolmekümne aasta jooksul. Valdavalt kasutavad neid käsitöölised, kes valmistavad põrandakatteid müügiks. Välitöödel kirjeldas vaibameister Õie Roasto, kust on ta erinevaid materjale saarele sisse toonud:

> *Hakkasime tooma Maratist seda trikood. Ei teagi, kas nii oli ta siis kasumlikum, et sihukest suurest kangarullist selle elektrisaega naks-naks lõigati sellised parajad ribade rullid. Kohe silma all lõigati! Ma tõin päris kaua aega sealt ja siis see Marat lõpetas ära. Siis sain mingi kontakti…Tallinnas mingisugune õmblus, kus hakkas kangaotsi saama. Mis kangaotsad need olid – need olid kaks-kolm meetrit või viis meetrit pikad, suured trikookangad! Ma hakkasin neid sealt siis tooma päris pikka aega. Siis tekkis Türil. Aga Türil nad alguses värvisid ise, oli rohelist ja muud. Siis läks veel paar aastat edasi, siis hakkasid Türi omad tooma Iraanist ja Türgist, mida siiamaani tuuakse, nüüd saab igasugu värvilisi* (Roasto, autori intervjuu 16. novembril 2022).

Millenniumi alguses said ostjate seas väga populaarseks rahvariideseelikute eeskujul kootud triibulised vaipkatted (foto 10.1), mille kõrgaeg on praeguseks ajahetkeks möödas. Peamiseks trikotaažribadest kootud vaipade kujunduselemendiks on siiani jäänud kompositsiooni loomine erinevate värvidega, kus rakendus on labane (fotod 10.2-10.5).

Ära märkimist väärib asjaolu, et ehkki trikotaažpaela saab osta korraga kümnete kilode kaupa, ei suhtu vaibakudujad materjali kasutamisse sugugi pillavalt. Näiteks Õie Roasto õmbleb kõik vaibakudumisest jäänud paarimeetrised ribad (foto 10.6) kokku uue vaiba jaoks, mis on tema seletuse järgi *seitsmekümnendate teeninduskominaatide stiil* (foto 10.5):

> *Mis jääk järgi jääb, selle kõik sõlmin kokku ja siis, kui aega saan, siis õmblen kokku. Ma õmblen üks, kaks-pool sentimeetrit, see ei hargne üles. Kui ma hakkan neid edasi-tagasi õmblema, siis ma rikun viimaks oma masina nii ära, et...* (Roasto, autori intervjuu 16. novembril 2022).

Labase koepinna kõrval leiab ka keerukamaid ja aeganõudvamaid katsetusi. Hiiumaa Käsitööseltsi e-poest saab soetada endale (murd)nurktoimseid põrandakatteid (fotod 10.7-10.9). Kassari vaibakuduja Ülle Lorits on aastate jooksul labases tehnikas vaipade kõrval kudunud mitmeid pärltehnikas seina- ja põrandakatteid (foto 10.8).

Taasiseseisvunud Eesti algusaastatel asutas põrandavaipu tootva ettevõtte Jaak Hiiemets. Suurt rolli mängisid selles head sõprussuhted ja tööalased kontaktid soomlastega, kes aitasid esimeste kangastelgede soetamisel ja hilisemal vaipade turustamisel (foto 10.10). Praegusel ajahetkel tegeleb firma peamiselt töö- ja vormirõivaste tootmisega:

> *Kangast tekkivad servad pakiti kokku suurtesse 300-kilostesse rullidesse. Neid rulle saadeti autobaasidesse, kui mootoreid remonditi; selle riidetükiga puhastati mootoridetaile. Mina ostsin Narva Kreenholmi vabriku tühjaks nendest ribadest. Ostsin 30 tonni nii-öelda prahti. See sai siin veel vett ja ma kuivatasin seda. Soomest sain esimesed kangakudumise teljed. Sõitsin Peterburi kaudu Soome. Need kangasteljed, mis ma sain, olid pärit Itaaliast. Alguses tõin kaks telge. Kuna mul oli 30 tonni toormaterjali, siis ma maksin teljed kinni tööga. Näiteks viisin Soome 50 vaipa, 20 tükki jäeti sinna maksuks, 30 anti rahas. Siis hakkasime tegema värvilisi vaipu, ma otsisin Hiiumaa pealt talunaise, kes mulle kaltse toonis. Aga siis tuli Soomes majanduskriis ja soomlased hakkasid ise ka vaipu kuduma ja minult enam ei küsitud. See töö ja õnn kadus minu õuelt ära. Hakkasin ka Eestisse müüma, aga see oli väga kallis* (Hiiemets, autori intervjuu 16. märtsil 2023).

Välitöödel Emmastes Külama külas olid Maivi Sool äsja valminud kuus vaipa, mille koematerjal oli mööblitööstuse jääkidest (foto 10.11). Samuti on teateid, et Maratist sai osta krimpleenist u 6 cm laiuse diameetriga ringikujulisi lappe, millest on valmistatud nii padjakatteid kui põrandavaipu (välitööd 2023).

Lisaks kangakudumisele valmistatakse trikotaažpaelast ka heegeldatud põrandavaipu. Internetist on võimalik tellida endale pitsimustrilise heegelvaiba tegemise komplekt, kus on kaasas nii trikotaažpael, heegelnõel kui ka muster. Kuid kõige rohkem tooni annavad kaasajal Hiiumaa käsitööturul Rita Tepperi valmistatud trikotaažpaelast kinnissilmustega heegeldatud ümmargused vaibad (fotod 10.12-10.13).

UURIMUSTULEMUSED

Magistritöö eesmärk oli anda ülevaade, millised kultuurilised, sotsiaalsed ja majanduslikud olud on mõjutanud põrandavaipade väljakujunemist ja valmistamist Hiiumaal. Uurimustöö tulemusel saan välja tuua mitmeid väiksemaid võnkeid ja suuremaid ajaloolisi murdepunkte, mis on mõjutanud hiidlase elu- ja olmetingimusi; nimetaksin kolm suuremat rühma. **Hiiu-Kärdla kalevivabriku** rajamisega Hiiumaale levis saarel linlikum ja moodsam mõtteviis, mis avaldus eeskätt just elamukultuuris ja laiemas tekstiilikasutuses. Kõige otsesemalt on käsitöö tegemist ja arengut mõjutanud **käsitööalane kutseharidus, käsitööringid, käsitööajakirjad ja -raamatud**. Suurimaks hiidlase vaimulaadi mõjutajaks läbi ajaloo võib pidada **saarelisust**. Tänu saareelule ja ulgtööle toimus 19. sajandil kiirem kultuurivahetus, millele vastandus nõukogudeaegne piiritsoonis elamise ajajärk. Tänasel päeval on väga oluline ära märkida turismi osatähtsust käsitöövaldkonnale. Võimalus teha käsitööd müügiks saart külastavale turistile aitab pidurdada üleüldist käsitöö tegemise langustendentsi.

Kitsamalt vaatlesin uurimustöös, millisel määral on ajastus domineeriv kohalik suurtööstus või -tootmine mõjutanud tööstusjääkide kasutamist Hiiumaal käsitööndusliке põrandakatete valmistamise juures. Kohalikest tööstustest saan välja tuua kolm suuremat. Tänu **Hiiu-Kärdla kalevivabrikule** kujunes Hiiumaal vabriku jääkmaterjalist – kaleviribadest – põimitud vaipade valmistamine. Kalevivabrikust toodetud vaibalõng käivitas Pärsia vaipade valmistamise saarel. Nõukogude perioodil loodud **Hiiu Kalurist** oli hiidlastel võimalus mitme kümnendi jooksul saada tasuta võrgulina, millest tehtud põrandakatted on veel tänasel päeval kasutusel. Samuti müüs Hiiu Kalur tamsalõnga, mis oli peamiseks vaiba lõime materjaliks nõukogude perioodil. **Emmaste piimatööstuse** piimapakkidest lõigati kileribasid põrandakatete valmistamiseks kuni 1990. aastate alguseni, mil piima pakendamine saarel lõpetati. Samuti nimetati välitöödel Emmaste piimatööstusest saadud mahakandmisele läinud pakkekile rulle, millest sai lõigata soovitud pikkusega ribasid.

Uurimustöös kirjeldasin eraldi üheksat materjali – taimsed materjalid, kalev, lõng, karusnahk, võrgulina, kile, heinapallinöör, kalts ja suurtööstuste jäägid. Minu hinnangul on eelpool nimetatud materjalid Hiiumaal valmistatud põrandakatete juures kõige enam kasutamist

leidnud. Lisas 12 on aegjoon kümnendite ja materjalide kasutamise lõikes. Graafik tugineb minu tunnetuslikule hinnangule uurimusprotsessi põhjal; algarvudeks ei ole kasutatud esemete või arhiivallikate numbrilisi näitajaid.

Aegjoone graafikale tuginedes saan väita, et kõige väiksem materjalide variatiivsus oli kuni 1920. aastateni (taimsed materjalid, kalts ja kalev). Perioodi 1970–1990 võib tinglikult pidada erinevate (tööstus)jääkide kasutamise kuldajaks. Sel ajal hakati lisaks kaltsule ja lõngale põrandakatetes kasutama ka võrgulina, heinapallinööri ning (pakke)kilet. Tänapäeval on tehis- ja sünteeskiudude valik veelgi laiem, kuid inimestel puudub esmane tarbevajadus käsitööd teha. Müügiks tehakse põrandakatteid valdavalt trikotaažpaelast, kaltsuribadest ja lõngast. Populaarsust ei ole kaotanud ka lambanahkade põrandale panemine. Vaibalõimena eelistatakse puuvillast nööri. Isiklikuks otstarbeks kasutatakse vaipade juures endiselt palju kileribasid. Võrgulinast teadaolevalt saarel enam vaipkatteid ei koota, samuti hakkab hääbuma heinapallinööri kasutamine.

Tänasel päeval töötab Hiiumaal mitu tööstusettevõtet (plastitööstused, õmblustootmised), kus jääb tootmisjäägina alles mitmesuguseid materjale – kilet, tekstiilijäätmeid, juhtmeid jt. Välitööde tulemusel ei õnnestunud leida ühtegi kinnitust, et kaasajal kohalike tööstuste jääkmaterjalist põrandakatteid valmistatakse.

Seni ainsana Hiiumaa põrandakatteid uurinud Kalju Konsin kirjutas 1983. aastal: *Põrandatekkide (põrandakangaste) kasutuselevõtt Hiiumaal seostub* [19-20] *sajandivahetusega* (Konsin 1983, lk 115). Käesoleva magistritöö raames kogutud materjalile toetudes võib siiski väita, et põrandakatted olid Hiiumaal kasutusel kindlasti juba 1870. aastatel ning on tõenäoline, et nende kasutamine ulatub veelgi kaugemasse aega.

KOKKUVÕTE

Käesolev magistritöö „**Hiiumaa põrandakatted kui kohalike sotsiaal-majanduslike protsesside peegeldus**“ on uurimuslik töö, mis kaardistab Hiiumaa põrandakatete ajaloo viimase saja viiekümne aasta jooksul. Hetkel teadaolevatele andmetele toetudes ei ole Eestis siiani laiapõhjalisi põrandakatete uurimistöid tehtud; seega annab antud magistritöö süvendatud teadmise seni uurimata valdkonnast.

Magistritöö peamiseks eesmärgiks oli välja selgitada, millised kultuurilised, sotsiaalsed ja majanduslikud olud mõjutasid põrandavaipade väljakujunemist ja valmistamist Hiiumaal. Sellest lähtuvalt püstitasin kolm uurimusküsimust: milliseid tehnoloogiaid ja materjale Hiiumaa käsitööonduslikes põrandakatetes kasutati?; kas põrandakatetes kasutatud materjalid olid otseselt seotud mõne Hiiumaa tootmisettevõtte toodanguga?; millised ajaloolis-poliitilised ja kultuurilised murdepunktid võimendasid või vähendasid Hiiumaa põrandakatete variatiivsust? Magistritöö koosneb sissejuhatusest, kümnest sisupeatükist, uurimustulemustest, kokkuvõttest ja lisadest.

Uurimustöö esemeliseks allikaks oli 62 põrandakatet kolmest Eesti muuseumist. Ajaloolise taustainfo koondamist toetasid Hiiumaa muuseumi arhiiv- ja fotokogu ning Eesti Rahva Muuseumi etnograafiline arhiiv. 19. sajandi hiidlase tarbevara aitas lahti mõtestada Rahvusarhiivi vallakohtute andmebaas. Nõukogude aja olmetingimusi ning käsitöönäiteid vahendasid ajalehed Nõukogude Hiiumaa. Ajaloolise telje kaardistamise kõige mõjusama osa moodustasid minu välitööd (2019–2023). Viimane artikkel Hiiumaa põrandakatetest ilmus Kalju Konsini poolt täpselt nelikümmend aastat tagasi – 1983. aastal. Nõukogude perioodi lõpp ning taasiseseisvuse aastad Hiiumaal on käsitöövaldkonnas suurel määral uurimata. Samuti puuduvad peaaegu täielikult publitseeritud allikad, mis kirjeldaksid hiidlase elu- ja olmetingimusi taasiseseisvunud Eestis; ajalooline periood 1990–2022 on peaasjalikult minu välitööde põhjal konstrueeritud.

Esimeses peatükis kirjeldasin Hiiumaa ajaloolisi murdepunkte ja sotsiaalseid olusid viimase saja viiekümne aasta jooksul. Seeläbi joonistusid välja mitmed mõjutegurid, mis võimendasid

või vähendasid Hiiumaa põrandakatete variatiivsust. Uurimuse tulemusel järeldasin, et suurimaks olmetingimuste mõjutajaks 19. sajandil oli Hiiu-Kärdla kalevivabrik. Käsitööna valmistatud põrandakatted muutusid mitmekesisemaks ning tehnoloogiliselt keerulisemaks tänu käsitööalasele kutseharidusele, käsitööringidele, käsitööajakirjadele ja -raamatutele. Suurimaks hiidlase vaimulaadi mõjutajaks pidasin saarelisust.

Eraldi peatükkides (2–10) kirjeldasin üheksat erinevat materjali – taimsed materjalid, kalev, lõng, karusnahk, võrgulina, kile, heinapallinöör, kalts ja suurtööstuste jäägid. Iga materjali puhul uurisin, milliseid tehnoloogiaid põrandakatete juures kasutati. Ajaloolise telje kaardistamisel keskendusin uurismusküsimusele, mis otsis seoseid põrandakatetes kasutatud materjalide ja Hiiumaa tootmisettevõtte toodangu vahel. Uurimuse tulemusel leidsin, et otseselt on Hiiumaa põrandakatteid mõjutanud kolm suurt saarel tegutsenud ettevõtet: Hiiu-Kärdla kalevivabrik (kaleviribad), Hiiu Kalur (võrgulina) ja Emmaste piimatööstus (kilepakendid).

Hiiumaa põrandakatted, kui eluolu üks tahk, on siiani saanud põhjendamatult vähe tähelepanu. Minu uurimus propageerib säästvat elulaadi põrandakatete kaudu. Praeguste rohepöörde põhimõtete valguses saab kogutud materjali abil inimestele tutvustada, kuidas tänapäeval kodus tekkinud jääkmaterjale taaselustada ja kasutada. Loodan oma magistritöö abil populariseerida unustusehõlma vajunud põrandavaibaliike, mis mitmekesistaks ka kohalikes käsitööpoodides pakutavat.

KASUTATUD ALLIKAD

Kasutatud kirjandus

Appadurai, A. 1986. *The social life of things. Commodities in cultural perspective*. Pennsylvania: Cambridge University Press.

Ashley, C. W. 1944. *The Ashley Book Of Knots*. New York: Doubleday.

Ant, J., Kessel, E. & Pajur, A. 1999. *Eesti Vabariigi sisepoliitika 1919–1920. Dokumentide kogumik.* Tallinn: Umara kirjastus.

Ariste, P. 1971. *Ferdinand Johann Wiedemann*. Tartu: TRÜ Rotaprint.

Baines, E. 2015. *History of the cotton manufacture in Great Britain*. London: Cambridge University Press.

Bernard, R. H. 2006. *Research Methods in Anthropology. Qualitative and Quantitative Approaches*. Oxford: Altamira Press.

Eesti VII. Läänemaa: Maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. 1938. Toim Habermann, H. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.

Elbach, L. 1961. Suuremõisa ümbruse virgad naised. *Nõukogude Hiiumaa,* 18.05.

Hein, A. 2003. *Eesti mõisaarhitektuur: historitsismist juugendini*. Tallinn: Hattorpe.

Hellström, K. 2015. Põllumajandus. Rmt: *Hiiumaa. Loodus. Aeg. Inimene.* Tallinna Raamatutrükikoda, lk 631–652.

Hiiumaa kujub vaipu – tekkimas uus kodukäsitöö haru. 1933. *Maa Hääl*, 8.03.

Holst, J. 2015. Talud ja taluarhitektuur. Rmt: *Hiiumaa. Loodus. Aeg. Inimene.* Tallinna Raamatutrükikoda, lk 889–908.

Hviding, E. 1998. Contextual flexibility: present status and future of customary marine tenure in Solomon Islands. Rmt: *Ocean & Coastal Management 40*, lk 253–269.

Jaagund, U. 1928. Põrandavaip. *Taluperenaine,* nr 10, lk 345.

Järve, M. 1999. Vaba aeg. Rmt: *Argielu Eestis 1990ndatel aastatel.* TPÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, lk 84–96.

Jääts, L., Vaks, M. & Kull, T. 2022. Eesti kõrkjapõhjaga toolide materjal ja valmistamisprotsess. *Studia Vernacula*, nr 14, lk 98–125.

Kannike, A. 2002. *Kodukujundus kui kultuuriloomine. Etnograafiline Tartu-uurimus*. Tartu:

OÜ Greif trükikoda.

Karma, O. 1963. *Tööstuslikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile Eestis. Tööstuse arenemine 1917. aastani*. Tallinn: ENSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut.

Kaskor, V. 2015a. Asustuse kujunemine ja rahvastik läbi aegade. Rmt: *Hiiumaa. Loodus. Aeg. Inimene*. Tallinna Raamatutrükikoda, lk 789–800.

Kaskor, V. 2015b. Mõisad ja mõisnikud. Rmt: *Hiiumaa. Loodus. Aeg. Inimene*. Tallinna Raamatutrükikoda, lk 331–374.

Kaskor, V. 2015c. Tööstuslikud olud. Rmt: *Hiiumaa. Loodus. Aeg. Inimene*. Tallinna Raamatutrükikoda, lk 529–554.

Kiivramees, K. 2014. *Hiiumaa ettevõtlus 1918–1940*. [Bakalaureusetöö]. Tallinna Ülikool. Ajaloo Instituut. Tallinn.

Kikas, M. 2015. Hariduselu ja koolid. Rmt: *Hiiumaa. Loodus. Aeg. Inimene.* Tallinna Raamatutrükikoda, lk 1085–1130.

Kokovkin, T. 2005. *The Väinameri Project. Linking rural life and coastal nature*. Kärdla: Arhipelaag.

Konsin, K. 1983. Hiiu rahvavaibad. Rmt: *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXXIII,* lk 107–122.

Koppel, T. 2015. *Hiiumaa piiritsoon 1940–1941 ja 1944–1991*. [Bakalaureusetöö]. Tartu Ülikool. Eesti ajaloo osakond. Tartu. DSpace. http://dspace.ut.ee/handle/10062/48564

Krigoltoi, L. 1989. *Hiiumaa mööbli areng 19. sajandi keskpaigast kuni 20. sajandi 50-ndate aastateni.* [Diplomitöö]. Tartu Riiklik Ülikool. Eesti ajaloo kateeder. Tallinn.

Kriiska, A. 2015. Esiajalugu. Rmt: *Hiiumaa. Loodus. Aeg. Inimene*. Tallinna Raamatutrükikoda, lk 235–258.

Kutseharidus Eestis. 1938. Tallinn: Haridusministeeriumi kutseoskuse osakond.

Kuusk, K. 2007. *Hiiu-Kärdla kalevivabrik Hiiumaa vaibakultuuri mõjutajana*. [Seminaritöö]. TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia. Rahvusliku käsitöö osakond. Viljandi.

Kõresaar, E. 1994. *Eesti rahvapärane kattevaip.* [Diplomitöö]. Tartu Ülikool. Ajaloo osakond. Etnoloogia õppetool. Tartu.

Kõresaar, E. 1999. *Vaip – tekki muodi asi*. Tartu: Triip Trükikoda.

Laid, M. 1960a. Moodne mööbel tekitab rõõmu. *Nõukogude Hiiumaa,* 12.03.

Laid, M. 1960b. Lauka virgad naised. *Nõukogude Hiiumaa*, 26.05.

Lepisto, E. 2017. *Sovhoostehnikumist ametikooliks. Hiiumaa Ametikool 1977–2017.* Suuremõisa: Haapsalu Trükikoda.

Luts, A. 1998. Loodusvarud majandamises. Rmt: *Eesti Rahvakultuur*. Eesti Entsüklopeedia kirjastus, lk 121–164.

Madisson, O. 1939. Miks hoian oma kodu puhta. *Taluperenaine,* nr 11, lk 327.

Narusk, A. 1999. Kestvuskaupade omamine. Rmt: *Argielu Eestis 1990ndatel aastatel*. TPÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, lk 37–38.

Nõmmik, E. 1939. Põimitud põrandavaip. *Taluperenaine*, nr 5, lk 140.

Paavle, I. 2015. Nõukogude aeg 1944–1991. Rmt: *Hiiumaa. Loodus. Aeg. Inimene.* Tallinna Raamatutrükikoda, lk 477–518.

Pajur, A. 2015. Omariikluse kaotamine ja nõukogude võimu kehtestamine. Rmt: *Hiiumaa. Loodus. Aeg. Inimene*. Tallinna Raamatutrükikoda, lk 447–458.

Pauska, T. 1988. *Kärdla, hiidlaste linn*. Kärdla: Eesti Raamat.

Pensa, M. 2016. *Lina töötlemine 20. sajandi esimesel poolel Eestis ja selle protsessi taasloomine*. [Magistritöö]. TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia. Rahvusliku käsitöö osakond. Viljandi. DSpace https://dspace.ut.ee/handle/10062/53043

Port, M. 1936. Koome endile odavaid vaipu. *Taluperenaine*, nr 5, lk 155.

Puss, H. 1975. Hiiumaa talurahva elatusalad aastail 1890–1940. H. Rmt: *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXVII*, lk 74–91.

Põllo, H. 2015. Rahvariided. Rmt: *Hiiumaa. Loodus. Aeg. Inimene*. Tallinna Raamatutrükikoda, lk 923–940.

Põllo, H. 1992. Hiiumaa omakultuuri lähtekohti. Rmt: *Hiiumaa eripära ja arengusuunad*. Haapsalu trükikoja Kärdla osakond, lk 6–28.

Põllo, H. 1995. Omakultuuri otsides. Rmt: *Hiiumaa aastaraamat A.D. 1994*, lk 85–87.

Põllu, K. 2004. *Hiiumaa rahvapärane ehituskunst*. Tartu: Ilmamaa.

Pärdi, H. 2017. *Eesti argielu – teekond moodsasse maailma.* Tallinn: Tänapäev.

Pärna, P. 2021. Valikute aeg. Eesti eraõiguste areng kui maareformi elluviimise eelduste loomine. Rmt: *Maareform 30. Artiklid ja meenutused*. OÜ Trükisilm, lk 111–124.

Remmel, A. 1936. Väike põrandavaip voodi ette. Taluperenaine, nr 4 lk 117.

Räbalatest põrandavaipu. 1936. *Taluperenaine*, nr 2, lk 52.

Saar, T. 2015a. Kaubandus. Rmt: *Hiiumaa. Loodus. Aeg. Inimene*. Tallinna Raamatutrükikoda, lk 683–700.

Saar, T. 2015b. Merendus. Rmt: *Hiiumaa. Loodus. Aeg. Inimene.* Tallinna Raamatutrükikoda, lk 567–606.

Saard, R. 2022. *Utu-Karjaküla lugu. Ajalugu ja mälestused, inimesed, perekonnad, talukohad*. Tallinn: Librix Print OÜ.

Sammler, L. 2013. Lambanahast on saanud sisustuselement. *Maaleht*, 19.12.

Shayestehfar, M. 2010. A Comparative Study of Persian Rugs of 14th –17th Centuries as Reflected in Italian Paintings. *Intl. J. Humanities*, nr 17, lk 93–109.

Tammur, A. 2021. Rahvastiku paiknemine ja liikumine maareformide järel. Rmt: *Maareform 30. Artiklid ja meenutused*. OÜ Trükisilm, lk 319–340.

Teadaanne. 1923. *Päewaleht*, 01.07.

Tein, M. 1966. Pilk püünistetsehhi. *Nõukogude Hiiumaa*, 05.01.

Tihase, K. 1974. *Eesti talurahvaarhitektuur*. Tallinn: Kunst.

Tilga, M. 2015a. Kärdla kalevivabriku majandusajalugu. Rmt: *Hiiumaa. Loodus. Aeg. Inimene.* Tallinna Raamatutrükikoda, lk 555–566.

Tilga, M. 2015b. Kärdla linnaliku asustuse kujunemine. Rmt: *Hiiumaa. Loodus. Aeg. Inimene.* Tallinna Raamatutrükikoda, lk 813–828.

Troska, G. 1998. Eluruumide sisustamine ja majakraam. Rmt: *Eesti rahvakultuur.* Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 325–343.

Tutvumiskäik Hotell Palace´is. Tallinn jõuab euroopalikule hotellikultuurile. 1937. *Waba Maa*, 18.01.

Vabamäe, E. K. 2011. *Eesti mõisainterjöörid 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul.* [Magistritöö]. Tartu Ülikool. Ajaloo ja arheoloogia instituut. Tartu. DSpace. http://dspace.ut.ee/handle/10062/23160

Vaitmaa, E. 2004. Eesti mööblidisain aastakümnete prismas. *Äripäev*, 10.11.

Valdma, T. 1983. Võrgulinast põrandavaip. *Nõukogude Naine*, nr 1, lk 25.

Varekamp, J.C. 2006. The historic fur trade and climate change. *Eos*, nr 52, lk 593.

Viires, A. 2005. Käsitöö edendamise üritustest Eestis 19. sajandi viimasel veerandil. *Tuna*, nr 2, lk 45–56.

Viires, A. 1962. Materjale Eesti taluelamute arendamisest XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algupoolel. Rmt: *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XVIII*, lk 99–123.

Vohu, P. 2015. Kalandus. Rmt: *Hiiumaa. Loodus. Aeg. Inimene*. Tallinna Raamatutrükikoda, lk 607–630.

Voole, V. 1996. Vabaduse pood. *Hiiumaa*, 13.06.

Vrager, E. 1971. *Hiiumaa ja hiidlased, ülevaade saarest ja rahvast*. Toronto: Estoprint.

Väike vaip. 1939. Taluperenaine, nr 10, lk 274.

Västrik, V. 2013a. *Avinurme lõimeripstehnikas põrandakatted Eestis ilmunud*

kudumisõpetuste ja muuseumikogude taustal ning katsed kasutada lõimeripstehnikat tänapäevaste linaste materjalidega kudumisel. [Magistritöö]. TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia. Rahvusliku käsitöö osakond. Viljandi. DSpace http://dspace.ut.ee/handle/10062/30699

Västrik, V. 2013b. Rahvakunstimeistrite koondis „Uku“ Eesti kangakudumistraditsiooni mõjutana. Rmt: *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat 56*, lk 44–69.

Vunder, E. 1998. Käsitöö. Rmt: *Eesti Rahvakultuur*. Eesti Entsüklopeedia kirjastus, lk 165–206.

Whelan, H.W. 1999. *Adapting to modernity: family, caste and capitalism among the Baltic German nobility.* Cologne: Böhlau Verlag.

Wiedemann, F.J. 1973. *Eesti-saksa sõnaraamat: Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest = Estnisch-Deutsches Wörterbuch: Viertes unveränderter Druck nach der von Jakob Hurt redigierten Auflage*. Tallinn: Valgus.

1925 a. põllumajandusliku üleskirjutuse andmed = Résultats du rencensement agricole de. 1926. Tallinn: Riigi Statistika keskbüroo.

Veebipõhised allikad

Boggs, J. 2021. Carpets as signifiers of historical change: The Azerbaijani carpet Industry from the mid-nineteenth to late twentieth century. https://scholarcommons.sc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1396&context=senior_theses, (27.02.2023).

Budds, D. 2019. How the 2010s changed interior design. https://archive.curbed.com/2019/12/19/21024424/interior-design-trends-2010-2019, (11.04.2023).

Hiiumaa militaarajaloost. https://mil.hiiumaa.ee/militaarne-hiiumaa/hiiumaa-militaarajaloost/, (19.02.2023).

Liivik, O. 2019. Baltisakslaste roll Eesti kiriku- ja kultuuriloos. http://haridus.ekn.ee/wp-content/uploads/2019/08/Liivik-2019.pdf, (14.01.2023).

Padu, T. 2008. 20. sajandi ehituspärand Hiiumaal, välitööde aruanne. https://register.muinas.ee/ftp/XX_saj._arhitektuur/maakondlikud%20ylevaated/hiiumaa/Hiiumaa.pdf, (17.02.2023).

Paulus, K. 2002. Home in a Distorting Mirror. Rmt: Koht ja paik / Place and location II. http://www.eki.ee/km/place/pdf/KP2_17paulus_in.pdf, lk 265–273, (14.03.2023).

Peettamm, M. 2009. 1900–1910 soengud ja mood.
1900-1910 soengud ja mood | Soenguajalugu (wordpress.com), (9.04.2023)
Revealing the history of sheep domestication using retrovirus integration. 2011
https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3145132/, (2.04.2023)
Riigiteataja. 2011. Põhikooli riiklik õppekava lisa 7.
https://www.riigiteataja.ee/aktilisa/1200/9201/1009/VV1_lisa7.pdf, (15.03.2023).
SA Hiiumaa Arenduskeskus. 2021. Hiiumaa majandusülevaade.
https://hiiumaaarenduskeskus.ee/wp-content/uploads/2022/11/Hiiumaa-majandusulevaade-2021.pdf, (2.03.2023).
Tuulik, D. 2010. Keemilised kiud.
https://media.voog.com/0000/0048/7241/files/Keemilised%20kiud_compressed.pdf, (22.04.2023).
Tuulik, D. 2011. Sünteetilised kiud.
https://media.voog.com/0000/0048/7241/files/S%C3%BCnteetilised%20kiud%201_compressed.pdf, (22.04.2023).
Statistikaamet. 2021. Elamistingimused.
https://rahvaloendus.ee/et/tulemused/elamistingimused, (19.02.2023).

Arhiiviallikad

EAA.1341.1.239. Britta Pahleni varanduse nimekirjad, 1922.
EAA.2755.1.17 (nr 47). Suuremõisa protokollid (1884), 21.08.1887.
EAA.2827.1.2 (nr XIII.22). Kärdla kohtuistungite protokollid (1865–1876), 07.10.1872.
EAA.2827.1.3 (nr 5). Kärdla kohtuistungite protokollid (1871), 16.11.1883
EAA.2827.1.4 (nr XI.15). Kärdla kohtuistungite protokollid (1877–1883), 29.05.1878.
EAA.2827.1.4 (nr XVI.30). Kärdla kohtuistungite protokollid (1877–1883), 08.12.1879.
EAA.2827.1.5 (nr XIV.19). Kärdla kohtuistungite protokollid (1884–1887), 16.05.1884.
EAA.2827.1.5 (nr XVII.22). Kärdla kohtuistungite protokollid (1884–1887), 25.06.1884.
EAA.2827.1.5 (nr III.3). Kärdla kohtuistungite protokollid (1884–1887), 05.02.1885.
EAA.2827.1.5 (nr VII.7). Kärdla kohtuistungite protokollid (1884–1887), 05.02.1885.
EAA.2827.1.5 (nr XXII.28). Kärdla kohtuistungite protokollid (1884–1887), 27.06.1885.
EAA.2827.1.5 (nr XXI.36). Kärdla kohtuistungite protokollid (1884–1887), 02.12.1886.
ERM EA 9:1. Ferdinand Leinbock 1925. Etnograafilisi teateid Hiiumaalt, 11–690.
ERM EA 20:1. Erna Ariste 1934. Etnograafilisi kirjeldusi Hiiumaalt, 13–467.

ERM EA 50:3. Vaike Tiik 1949. Hiiumaa rahvarõivad, 180–297.
ERM EA 111:1. Eevi Astel, Hele Eisler, Juta Tomberg, Tiina Võti 1966. Teatmematerjali Hiiumaalt, 4–487.
ERM EA 154:1. 1977. Teatmematerjali Hiiumaalt, 5–190.
ERM KV 90:75. Elli Küttim 1961. Küsimusleht nr 51, Küsimusi rõivastuse alalt, 649–745.
ERM KV 814:11. Hedvig Ellermäe 1994. Küsimusleht nr 189 Vaibad, 66–72.
ERM KV 814:64. Aino Kuusemets 1994. Küsimusleht nr 189 Vaibad, 382–384.
MM 2170/213 D 376/21316. Kiri Rootsi saatkonnale Tallinnas kiri H. Dampf'ile C.B. Larsson'ilt, teated Rootsi prikklaeva "Ellen'i" meeskonna kohta, 1932.
MM 13255 D. Katrin Savomägi 1990. Handicraft and souvenirs of the Estonian seamen as a part of sea culture, 1–7.
HKM 3255:1–12 A1864–1874. Putkaste Kodumajanduskooli õppetöö vihikud Meeta Loorand nimele – 1939. a.
HKM 3387 A74. Hiiu Kalana päästejaama ülema Pavel Lepa (Puumetsa Pavel) mälestused ja ülestähendused 19.saj. II pool – 1936. a.
HKM 4266:1 A1510. Kõpu kooliõpetaja Gustav Laur`i inventar 1. märtsil 1905.a.
HKM 4612 A241. Kalev Koppel 1998. Kärdla vallakohus ja kogukond aastatel 1866–1873.
HKM 5062:4 A307. Eda Sameli 2001. Vaibad läbi aegade.
HKM TA-A 11:001. Kauri Kiivramees 2015. Näitus „Köök“, lühitutvustus hiidlaste elamukultuurist.
Käsitöömeister-dekoraator õppekava 1998. Hiiumaa Ametikooli arhiiv.

Välitööd

Alev, U. 2023. Autori telefoniintervjuu. Kärdla, 5. aprill.
Arusoo, T. 2022. Autori intervjuu [helisalvestis]. Aruselja, 19. november.
Aug, L. 2022. Suuline teade autorile. Kärdla, 12. detsember.
Barinov, A. 2022. Suuline teade autorile, Viskoosa, 22. november.
Bürkland, K. 2023. E-kiri autorile. Hiiumaa, 3. märts.
Eller, N. 2023. E-kiri autorile. Hiiumaa, 9. märts.
Eller, S. 2023. Autori telefoniintervjuu. Kärdla, 8. märts.
Elstein, J. 2023. Autori intervjuu [helisalvestis]. Kärdla, 9. jaanuar.
Hiiemets, J. 2023. Autori telefoniintervjuu [helisalvestis]. Isabella, 16. märts.
Julge, K. 2023. Suuline teade autorile. Kärdla, 7. märts.
Juurikas, S. 2023. E-kiri autorile. Hiiumaa, 13. märts.

Jõeleht, H. 2022. Autori intervjuu [helisalvestis]. Tohvri, 7. juuli.
Karilo, H. 2023. Suuline teade autorile. Lassi, 12. aprill.
Kiivramees, K. 2023. Suuline teade autorile. Kärdla, 4. märts.
Klein, M. 2022. Autori intervjuu [helisalvestis]. Lauka, 26. november.
Kukk, M. 2023. E-kiri autorile. Hiiumaa, 13. märts.
Lahemaa, S. 2023. Suuline teade autorile. Lauka, 14. märts.
Liit, A. 2023. Suuline teade autorile. Kärdla, 12. aprill.
Lorits, Ü. 2022. Autori intervjuu [helisalvestis]. Kassari, 16. november.
Maasel, A. 2022. Suuline teade autorile. Kärdla, 15. detsember.
Nigul, H. 2023. Autori telefoniintervjuu. Isabella, 12 aprill.
Niimann, T. 2023. E-kiri autorile. Hiiumaa, 30. märts.
Paljas, M. 2022. Autori intervjuu [helisalvestis]. Kärdla, 17. november.
Petjärv, E. 2022. Suuline teade autorile, Viskoosa, 22. november.
Puusild, R. 2022. Autori intervjuu [helisalvestis]. Kärdla, 8. november.
Roasto, Õ. 2022. Autori intervjuu [helisalvestis]. Vaemla, 16. november.
Rosenberg, L. 2023. Autori telefoniintervjuu. Isabella, 12. märts.
Saar, T. 2023. Suuline teade autorile. Kärdla, 11. jaanuar.
Saarna, K. 2023. E-kiri autorile. Hiiumaa, 13. märts.
Savioja, I. 2019. Autori intervjuu [helisalvestis]. Kärdla, 16. juuli.
Soo, M. 2022. Autori intervjuu [helisalvestis]. Külama, 2. oktoober.
Soomsalu, E. 2023. Autori telefoniintervjuu. Isabella, 24. märts.
Soop. M. 2019. Autori intervjuu [helisalvestis]. Kärdla, 16. juuli.
Tikka, E. 2019. Autori intervjuu [helisalvestis]. Kärdla, 16. juuli.
Uus, M. 2023. Autori telefoniintervjuu. Isabella, 12. aprill.
Viljaste, H. 2023. Suuline teade autorile. Lauka, 25. veebruar.
Volens, L. 2022. Autori intervjuu [helisalvestis]. Viskoosa, 6. november.
Volens, T. 2022. Autori intervjuu [helisalvestis]. Viskoosa, 6. november.
Valdma, J. 2023. Autori intervjuu [helisalvestis]. Kärdla, 31. jaanuar.
Valdma, T. 2023. Autori intervjuu [helisalvestis]. Kärdla, 31. jaanuar.
Vannas, K. 2023. Suuline teade autorile. Käina, 9. märts.
Vasar, K. 2023. Suuline teade autorile. Kärdla, 7. märts.
Veevo, E. 2023. Suuline teade autorile. Palade, 6. aprill.
Viin, K. 2023. Suuline teade autorile. Isabella, 13. märts

LISA 1 Erinevaid ajaloo perioode iseloomustavad fotod

Foto 1.1. Kassari mõisa salong, 1891
Allikas: HKM Fp 901:14 F 4546

Foto 1.2. Perekond Norvid 1913. aastal Kärdlas.
Allikas: HKM Fp 804:1 F 3138

Foto 1.3. Palade tütarlaste täienduskool 1930. aastatel
Allikas: Tiiu Valdma erakogu

Foto 1.4. Käsitöö väljanäitus 1935. aastal Kassaris.
Allikas: HKM Fp 2466:1 F 11763

Foto 1.5. Kalurikolhoosi Hiiu Kalur püünistetsehhi sisevaade.1960. aastad.
Allikas: HKM Fp 2518:43 F 12203

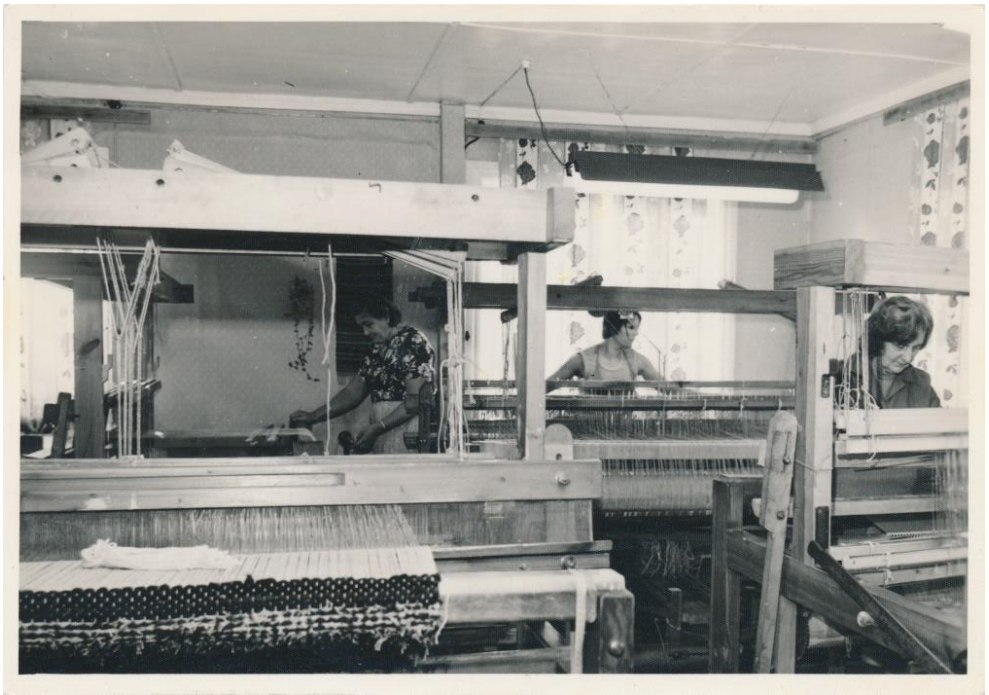

Foto 1.6. Hiiumaa Teeninduskombinaat u 1970. aastal. Esiplaanil põrandavaiba kudumine.
Allikas: Tiiu Valdma erakogu

Foto 1.7. Orjakus asuva majutusasutuse sisevaade 1990. aastatel.
Allikas: Helgi Põllo erakogu

Foto 1.8. Pooleli olev põimitud põrandavaip, Kärdla 8. klassi õpilase käsitöö tunni õppetöö.
Allikas: Sirje Juurikas erakogu

LISA 2 Fotod – paeltest, köitest ja teistest taimsetest materjalidest põrandakatted

Foto 2.1. Kõrgessaare lihakombinaadist saadud vorstinöör, mida kasutati kanga lõimeks. Kõrgessaare, Viskoosa
Foto autor: Kadri Kuusk, 2022

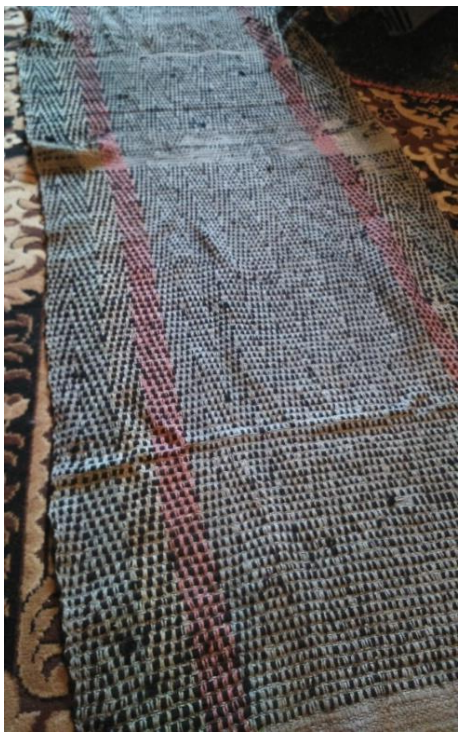

Foto 2.2. Takunöörist lõimega põrandavaip, Kärdla
Foto autor: Kadri Kuusk, 2019

Foto 2.3. Lõimeripstehnikas valmistatud vaip, Emmaste, Vanamõisa küla
Allikas: HKM 6157 Tst 1:26

Foto 2.4. Takunöörist kootud põrandavaip
Emmaste, Viiri küla
Allikas: HKM Fp 668:53 F 6692

Foto 2.5. Takunöörist kootud põrandavaip, Käina
Foto autor: Kadri Kuusk, 2023

Foto 2.6. Takunöörist heegeldatud ukseesine matt, Käina
Allikas: AM 26751 E 2757

Foto 2.7. Takunöörist heegeldatud ukseesine matt, Käina
Allikas: AM 26650 E 2737

Foto 2.8. Puuvillasest pesunöörist põrandakate, Kärdla
Foto autor: Kadri Kuusk, 2019

Foto 2.9. Kalakandmise võrgust valmistatud uksematt
Pühalepa, Hanikatsi laid
Allikas: HKM 591/A Tst 1:42

Foto 2.10. Köiest punutud matt, Kärdla
Allikas: HKM 5811 Tst 1:35

Foto 2.11. Köiest põimitud matt, Emmaste
Allikas: SMC 25:268

Foto 2.12. Köiest põimitud matt
Käina, Kassari
Foto autor: Kadri Kuusk, 2023

Foto 2.13. Köiest põimitud matt Aino ja Oskar Kallase majamuuseumi tuulekojas
Käina, Kassari
Foto autor: Kadri Kuusk, 2023

Foto 2.14. Köitest ja heinapallinöörist põimitud matt
Pühalepa, Kuri küla [*Tagumine pool*]
Allikas: HKM 6657:1 Tst 1:45

LISA 3 Fotod – kalevist põrandakatted

Foto 3.1. Kaleviribadest põimitud vaip, Kärdla
Allikas: ERM A 595:20

Foto 3.2. Kaleviribadest põimitud vaip, Kärdla
Allikas: HKM 1619 Tst 1:1

Foto 3.3. Kaleviribadest põimitud vaip, Kärdla
Allikas: ERM A 595:4

Foto 3.4. Kaleviribadest põimitud vaip, Kärdla
Allikas: HKM 5818:1 Tst 1:13

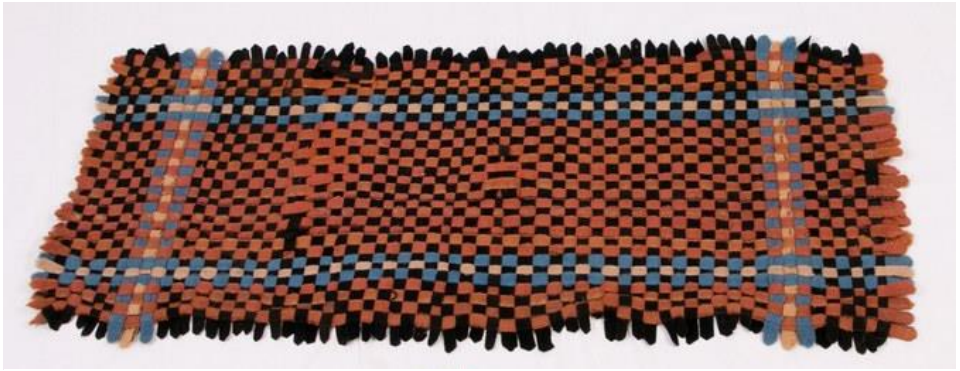

Foto 3.5. Kaleviribadest põimitud vaip, Kärdla
Allikas: HKM 2386 Tst 1:4

Foto 3.6. Kaleviribadest põimitud vaip, Kärdla
Allikas: HKM 3338:7 Tst 1:6

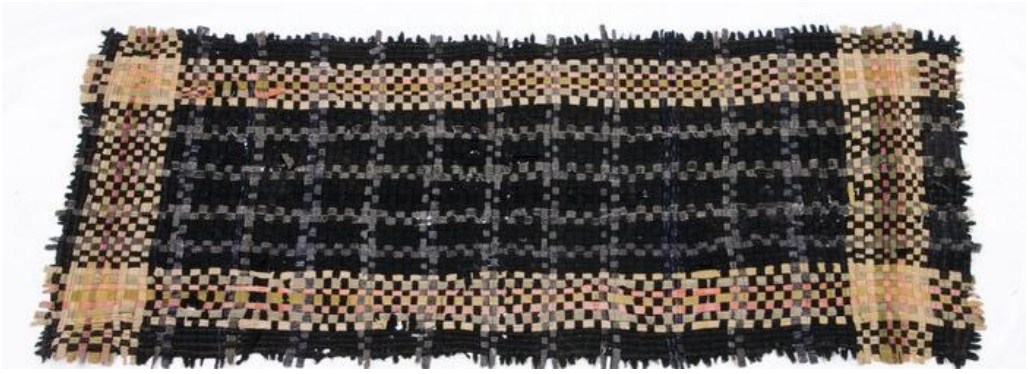

Foto 3.7. Kaleviribadest põimitud vaip, Kärdla
Allikas: HKM 2324:61 Tst 1:3

Foto 3.8. Kaleviribadest põimitud vaip, Kärdla
Allikas: AM 16707 TE 560

Foto 3.9. Kaleviribadest põimitud vaip, Kärdla
Allikas: HKM 5818:2 Tst 1:14

Foto 3.10. Kaleviribadest põimitud vaip, Kärdla
Allikas: HKM 5647:3 Tst 1:11

Foto 3.11. Põimitud kaleviriba lappidest vaip, Kärdla
Allikas: HKM 5487:1 Tst 1:8

Foto 3.12. Tikandiga kaunistatud lapitehnikas põrandakate, Kärdla
Allikas: ERM A 595:19

Foto 3.13. Tikandiga kaunistatud lapitehnikas põrandakate, Kärdla
Allikas: HKM 2370:4 Tst 1:29

Foto 3.14. Tikandiga kaunistatud lapitehnikas põrandakate, Kärdla
Allikas: HKM 4815:3 Tst 1:32

Foto 3.15. Tikandiga kaunistatud lapitehnikas põrandakate, Kõrgessaare, Lauka
Allikas: HKM 3847:1 Tst 1:30

Foto 3.16. Aplikatsioontehnikas kalevist põrandakate, Pühalepa, Sääre küla
Allikas: HKM _ 602 Tst 1:28

Foto 3.17. Tikandiga kaunistatud lapitehnikas vaip 1937. aasta pulmapildil
Allikas: Saard 2022, lk 107

Foto 3.18. Tikandiga kaunistatud lapitehnikas vaip 1938. aasta pulmapildil
Allikas: Saard 2022, lk 79

Foto 3.19. Kaltsuvaip, mille sisse on kootud kaleviribasid, Kärdla
Allikas: HKM 2324:55 Tst 1:18

LISA 4 Fotod – lõngast põrandakatted

Foto 4.1. Hiiu-Kärdla kalevivabriku vaibalõnga kuulutus.
Allikas: Hiiu Teataja 26. aprill 1935, lk 4

Foto 4.2. Sõlmtehnikas vaip, kootud Kärdlas 1930. aastatel
Allikas: HKM 5030 Tst 4:53

Foto 4.3. Sõlmtehnikas vaip ja padi, kootud Kärdla naisringi poolt 1930. aastatel
Allikas: HKM Fp 639:127 F 1065

Foto 4.4. Sõlmtehnikas põrandavaip kootud Elsa Ihla poolt 1936. aastal Kärdlas. Vaiba mõõdud 1,2 x 2,0 meetrit.
Allikas: Katrin Marley erakogu

Foto 4.5. Elsa Ihla poolt kootud sõlmtehnikas põrandavaiba lähivaade
Allikas: Katrin Marley erakogu

Foto 4.6. Ristpsites tikitud kirjutuslaua alla käiv põrandakate
Kõrgessaare, Jõeranna
Allikas: HKM 6651 Tst 1:43

Foto 4.7. Ristpistes põrandakate, Kärdla
Allikas: HKM 2379:3 Tst 1:20

Foto 4.8. Ristpistes põrandakatte lähivaade, Käina
Allikas: HKM 5062:4 A 307

Foto 4.9. Tikitud voodiesine vaip Emmaste, Külama
Foto autor: Kadri Kuusk 2022

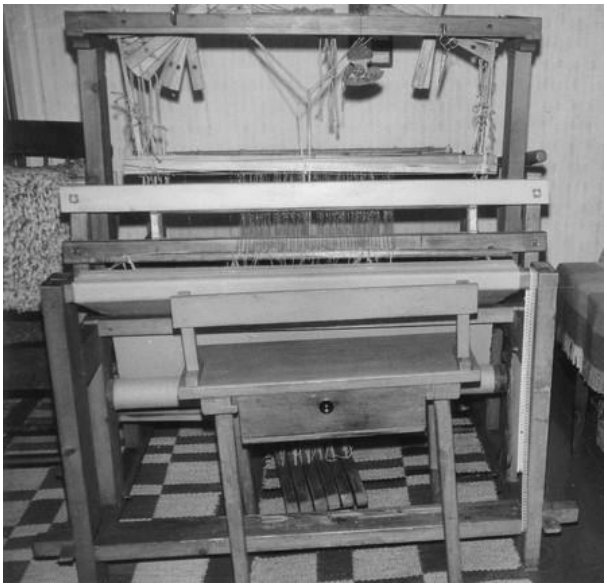

Foto 4.10. Lõngast kootud põrandakatted, Emmaste, Valgu
Allikas: HKM Fp 817:32 F 3409

Foto 4.11. Lõngast kootud täiskoekiri rakendusega põrandakate, Kärdla
Allikas: HKM 4906:2 Tst 1:17

Foto 4.12. Vaibalõngast kootud põrandakate Käina, Vaemla
Foto autor: Kadri Kuusk 2022

Foto 4.13. Villasest heegelpaelast kootud põrandakate, Kärdla
Foto autor: Kadri Kuusk 2023

Foto 4.14. Lõngajuppidest heegeldatud paelad, mis ootavad vaibaks kudumist, Kärdla
Foto autor: Kadri Kuusk 2023

Foto 4.15. Lõngast kinnissilmustega heegeldatud põrandakate, Kärdla
Allikas: HKM 2324:54 Tst 1

Foto 4.16. Lõngast kinnissilmustega heegeldatud põrandakate
Allikas: Hiiumaa Käsitööseltsi e-pood

LISA 5 Fotod – karusnahast põrandakatted

Foto 5.1. Nikolai Königsfesti ateljee sisustus Kärdlas
Allikas: HKM Fp 851:39 F 3740

Foto 5.2. Lambanahk põrandal, hülgenahk toolil, Kõrgessaare, Mägipe
Allikas: erakogu

Foto 5.3. Maire Paljas vastvalminud lambanaharibadest vaibaga 2005. aasta septembris. Kootud Turkismatto Ateljee töökojas Kärdlas Rehemäel.
Allikas: Maire Paljas erakogu

Foto 5.4. Lambanaharibadest vaip, kootud Turkismatto Ateljee töökojas Kärdlas Rehemäel.
Allikas: Maire Paljas erakogu

Foto 5.5. Lambanaharibadest vaip, kootud suruõhuga töötavatel kangastelgedel (paremal) Turkismatto Ateljee töökojas Kärdlas Rehemäel.
Allikas: Maire Paljas erakogu

Foto 5.6. Kasuka ribadest kootud põrandakate, Kärdla
Foto autor: Kadri Kuusk 2023

Foto 5.7. Metsseanahk trepi vaheplatvormil, Kõrgessaare, Mägipe
Allikas: erakogu

Foto 5.8. Hundinahk põrandal, Kärdla
Allikas: erakogu

Foto 5.9. Knuu ja sebranahk, Kõrgessaare, Mägipe
Allikas: erakogu

Foto 5.10. Kängurunahk, Kõrgessaare, Mägipe
Allikas: erakogu

Foto 5.11. Kunstkarusnahk Isabella mööblipoes Kärdlas
Foto autor: Kadri Kuusk 2023

LISA 6 Fotod – võrgulinast põrandakatted

Foto 6.1. Võrgulinast põrandakatted 1988. aastal Kroogi talu põrandal Emmaste, Valgu
Allikas: HKM Fp 817:15 F 3392

Foto 6.2. Võrgulinast pindpõimes põrandakate 1983. aastal. Akna ees oleval kardinal kasutatud vahetükkidena valget maimuvõrku, Kärdla.
Foto autor: Tiit Räis
Allikas: Tiiu Valdma erakogu

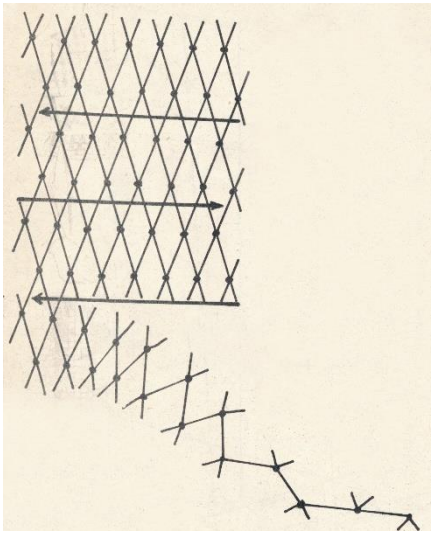

Foto 6.3. Võrgulina lõikamise õpetus
Allikas: Nõukogude Naine 1983, nr 1

Foto 6.4. Suuresilmalisest võrgust valmistatud põrandakatte pind
Kõrgessaare, Isabella
Foto autor: Kadri Kuusk 2022

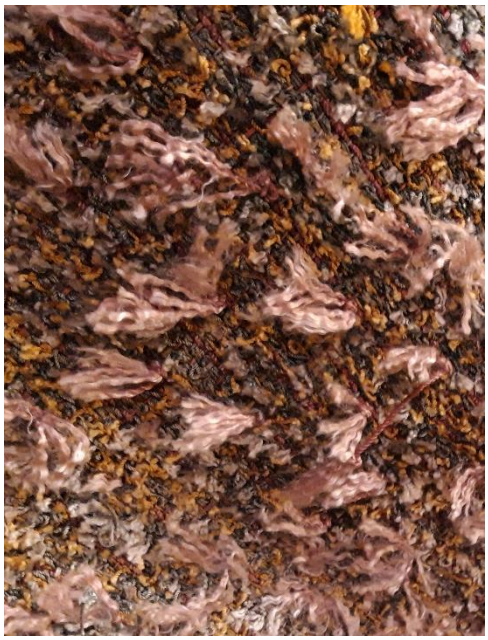

Foto 6.5. Erineva silmasuurusega võrgulina kasutamine põrandakattes
Kõrgessaare, Lauka
Foto autor: Kadri Kuusk 2022

Foto 6.6. Suuresilmalisest võrgust valmistatud põrandakate
Kõrgessaare, Viskoosa
Allikas: Eve Kark erakogu

Foto 6.7. Erineva silmasuurusega võrgulina kasutamine põrandakattes
Kõrgessaare, Lauka
Foto autor: Kadri Kuusk 2022

Foto 6.8. Võrgulinast ja kilematerjalist täiskoekiri rakendusega kootud põrandakate
Pühalepa, Sarve
Allikas: HKM 5765:2 Tst 1:24

Foto 6.9. Võrgulinast ja kaltsust labases koes kootud põrandakate
Kõrgessaare, Isabella
Foto autor: Kadri Kuusk 2022

Foto 6.10. Võrgulinast ja kaltsust labases koes kootud põrandakate
Kõrgessaare, Lauka
Foto autor: Kadri Kuusk 2022

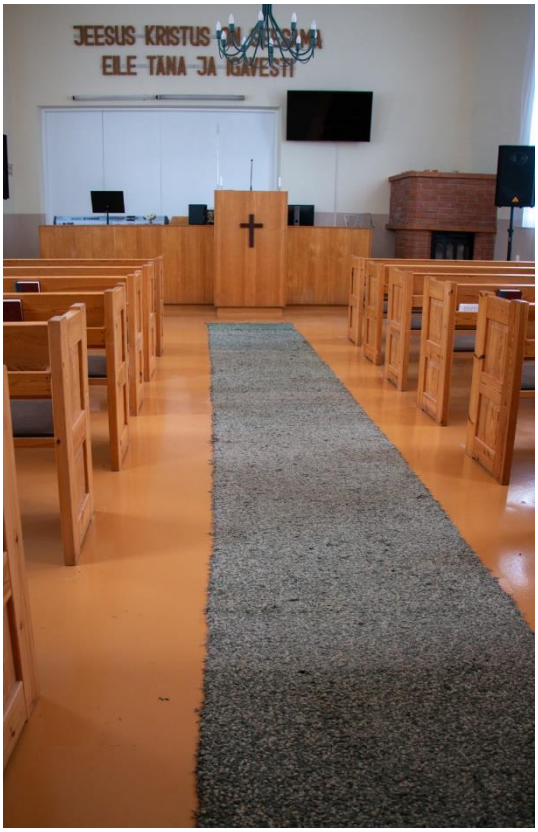

Foto 6.11. Võrgulinast põrandakate Palade priikoguduse palvela vahekäigus
Pühalepa, Palade
Foto autor: Kadri Kuusk 2023

Foto 6.12. Võrgulinast heegeldatud põrandakate, Kärdla
Foto autor: Kadri Kuusk 2019

Foto 6.13. Võrgulinast *patsitehnikas* põimitud põrandakate
Pühalepa, Kuri
Allikas: HKM 6657:2 Tst 1:46

LISA 7 Fotod – kilest põrandakatted

Foto 7.1. Emmaste piimatööstusest saadud kilepiima pakendamise rull.
Foto autor: Kadri Kuusk 2023

Foto 7.2. Piima ja keefiri pakkidest lõigatud kileribad põrandakatete valmistamiseks
Foto autor: Kadri Kuusk 2023

Foto 7.3. Õmblusmasinaga ühendatud piima ja keefiri pakkide ribad
Foto autor: Kadri Kuusk 2023

Foto 7.4. Nõukogude perioodil piimapakkide ribadest heegeldatud vannitoa vaip, mis kaasajal leiab kasutust grillimaja ukse ees, Kõrgessaare, Jõeranna
Foto autor: Kadri Kuusk 2023

Foto 7.5. Piimapakkidest heegeldatud põrandakate. Hilisemalt kahest kohast uute kilelappidega parandatud.
Kõrgessaare, Viskoosa
Foto autor: Kadri Kuusk 2023

Foto 7.6. Piimapakkidest silmkoetehnikas valmistatud põrandakate
Kõrgessaare, Viskoosa
Foto autor: Kadri Kuusk 2023

Foto 7.7. Nõukogude perioodil kogutud ja lõigatud plastikribad, mis on kaasajal (2020 aastal) uksematiks heegeldatud
Emmaste, Külama
Foto autor: Kadri Kuusk 2022

Foto 7.8. Piimapakkidest ja leivasaia kottidest heegeldatud vaip, Kärdla
Foto autor: Kadri Kuusk 2023

Foto 7.9. Piimapakkidest ja sukapükstest heegeldatud matt jalgratta kummi kaitseks, Kärdla
Foto autor: Kadri Kuusk 2023

Foto 7.10. Piimapakkidest heegeldatud vaip
Käina, Ristivälja
Allikas: HKM 6654 Tst 1:44

Foto 7.11. Õhukestest kilekottidest heegeldatud vaip, Emmaste
Foto autor: Kadri Kuusk 2023

Foto 7.12. Leiva ja saia pakenditest heegeldatud põrandakate
Kõrgessaare, Lauka
Foto autor: Kadri Kuusk 2023

Foto 7.13. Leiva ja saia pakenditest heegeldatud põrandakate
Kõrgessaare, Lauka
Foto autor: Kadri Kuusk 2023

Foto 7.14. Leiva ja saia pakenditest heegeldatud põrandakate, Kärdla
Foto autor: Kadri Kuusk 2019

Foto 7.15. Leiva ja saia pakenditest heegeldatud põrandakate, Kärdla
Foto autor: Kadri Kuusk 2019

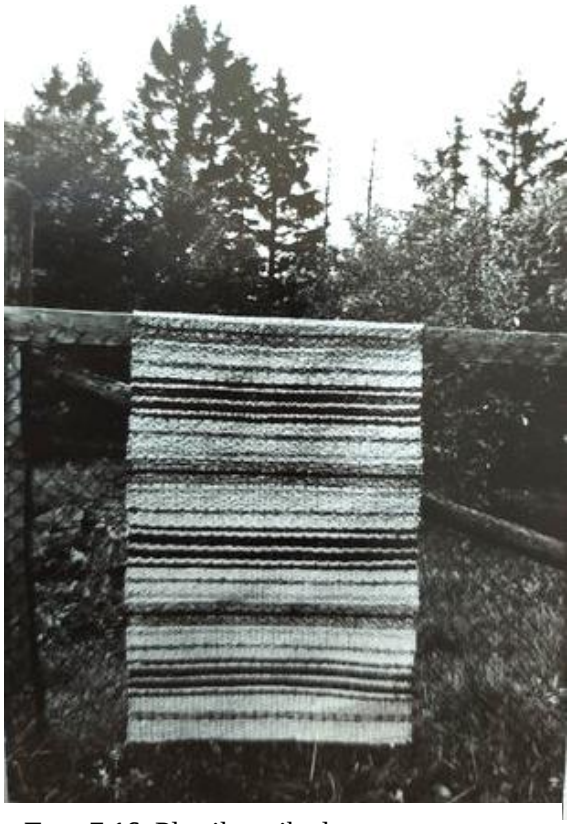

Foto 7.16. Plastikaatribadest kangastelgedel kootud põrandakate Kõrgessaare, Isabella
Foto autor: Kalju Konsin 1977
Allikas: ERM Fk 1789:45

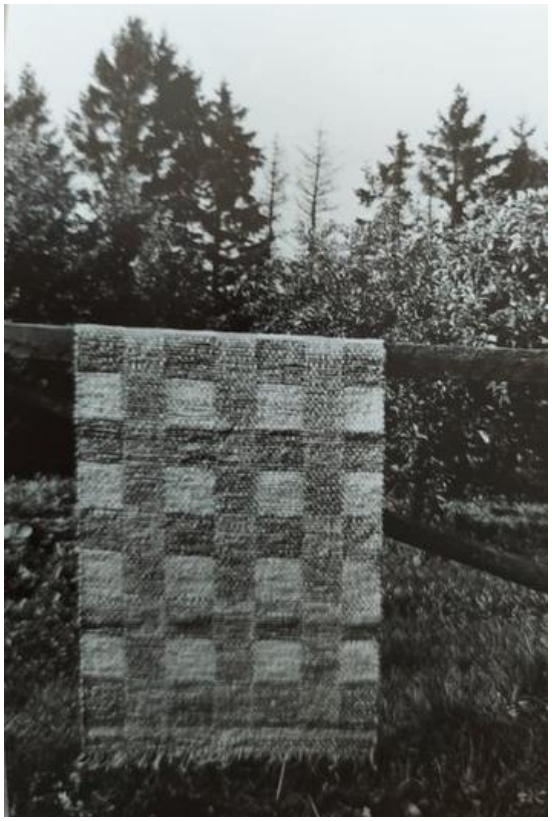

Foto 7.17. Plastikaatribadest kangastelgedel kootud põrandakate Kõrgessaare, Isabella
Foto autor: Kalju Konsin 1977
Allikas: ERM Fk 1789:46

Foto 7.18. Võrgulinast ja kilematerjalist kootud põrandakate, Pühalepa, Sarve
Allikas: HKM 5765:2 Tst 1:24

Foto 7.19. Läbipaistvast kilest kootud põrandakate, Kõrgessaare, Isabella
Foto autor: Kadri Kuusk 2022

Foto 7.20. Läbipaistvast kilest kootud põrandakatte lähivaade
Kõrgessaare, Isabella
Foto autor: Kadri Kuusk 2022

Foto 7.21. Erinevate kilepakendite ribadest kootud põrandakate, Kärdla
Foto autor: Kadri Kuusk 2023

Foto 7.22. Kile- ja prügikottidest kootud põrandakate, Emmaste, Külama
Foto autor: Kadri Kuusk 2022

Foto 7.23. Poe kilekottidest (Säästumarket, Rimi jt) kootud põrandakate, Emmaste, Külama
Foto autor: Kadri Kuusk 2022

Foto 7.24. Kilekottidest ja kaltsust kootud põrandakate, Emmaste, Külama
Foto autor: Kadri Kuusk 2022

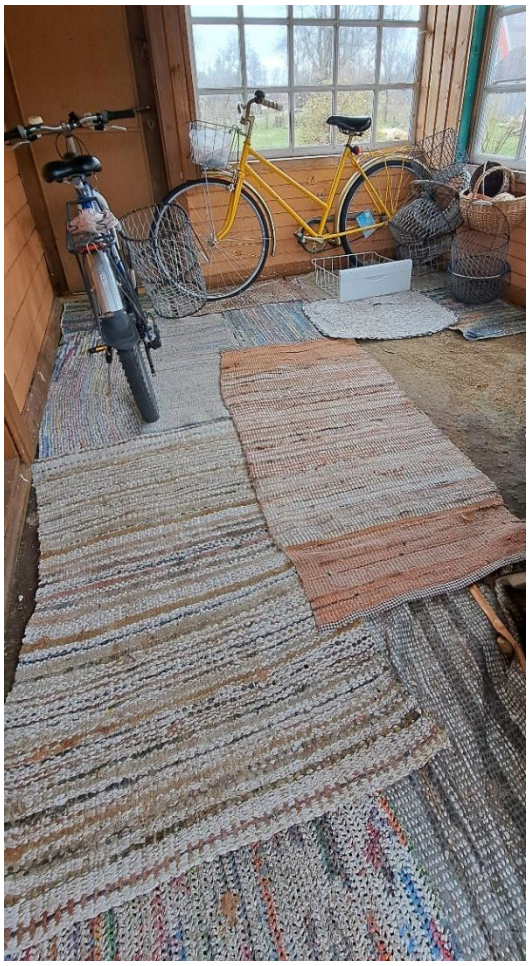

Foto 7.25. Betoonpõrandaga kõrvalhoone, mis on kaetud kilevaipadega, Kärdla
Foto autor: Kadri Kuusk 2023

LISA 8 Fotod – heinapallinöörist põrandakatted

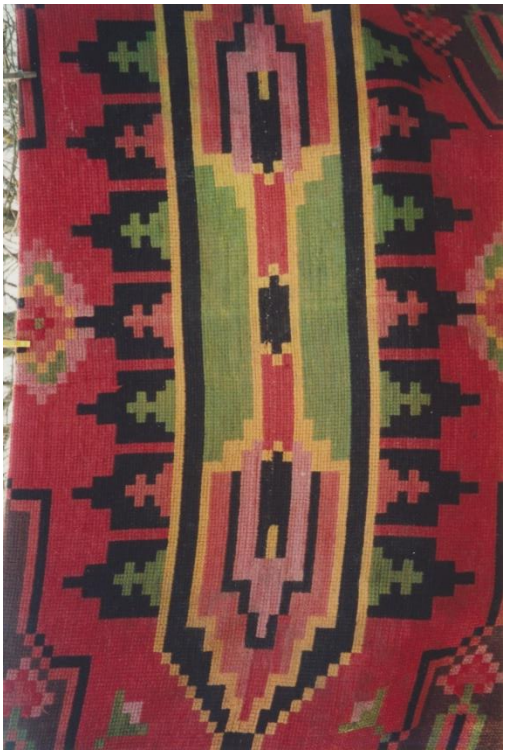

Foto 8.1. Heinapallinöörist ristpistetehnikas põrandavaip
Allikas: HKM 5062:4 A 307

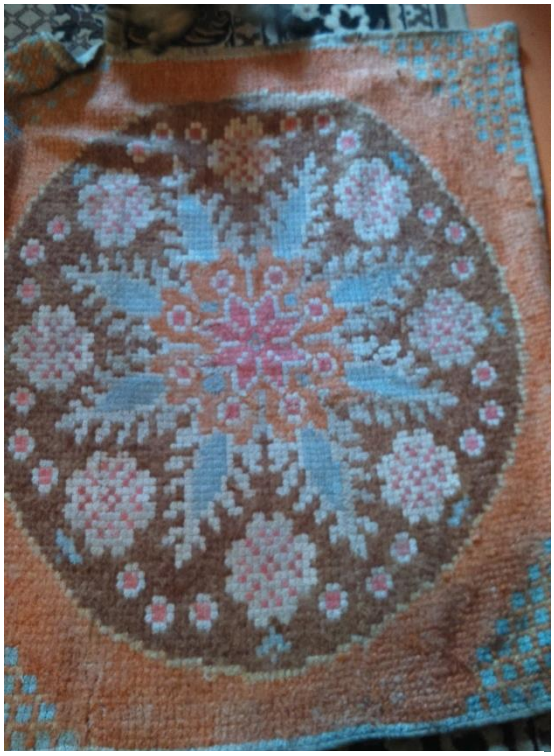

Foto 8.2. Heinapallinöörist ristpistetehnikas põrandavaip, Kärdla
Foto autor: Kadri Kuusk 2019

Foto 8.3. Heinapallinöörist kangastelgedel kootud põrandakate Palade priikokoguduse palvela tuulekojas, Pühalepa, Palade
Foto autor: Kadri Kuusk 2023

Foto 8.4. Heinapallinöörist ja kaltsust kangastelgedel kootud põrandakate, Emmaste
Foto autor: Kadri Kuusk 2023

Foto 8.5. Heinapallinöörist ja kaltsust kangastelgedel kootud põrandakate Emmaste, Leisi
Foto autor: Kadri Kuusk 2023

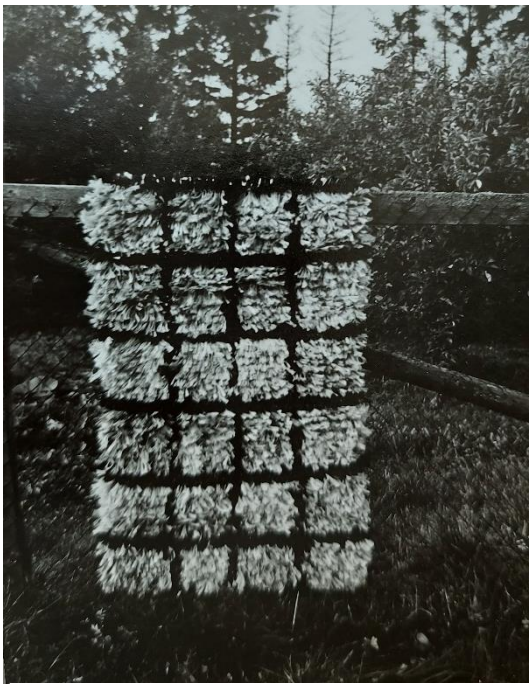

Foto 8.6. Heinapallinöörist ja kaltsust rüiutehnikas kangastelgedel kootud põrandakate, Kõrgessaare, Isabella
Foto autor: Kalju Konsin 1977
Allikas: ERM Fk 1798:47

Foto 8.7. Heinapallinöörist ja kotiriidest rüiutehnikas kangastelgedel kootud põrandakate, Kõrgessaare, Isabella
Foto autor: Kadri Kuusk 2022

Foto 8.8. Heinapallinöörist ja kotiriidest rüiutehnikas kangastelgedel kootud põrandakatte lähivaade, Kõrgessaare, Isabella
Foto autor: Kadri Kuusk 2022

Foto 8.9. Köitest ja heinapallinöörist põimitud matt. Pühalepa, Kuri küla
Allikas: HKM 6657:1 Tst 1:45

Foto 8.10. Heinapallinöörist heegeldatud põrandakate. Pühalepa, Kuri küla
Allikas: HKM 6657:3 Tst 1:47

Foto 8.11. Puidust nõelaga heinapallinöörist mati punumine [*pooleliolev töö*]
Foto autor: Kadri Kuusk 2023

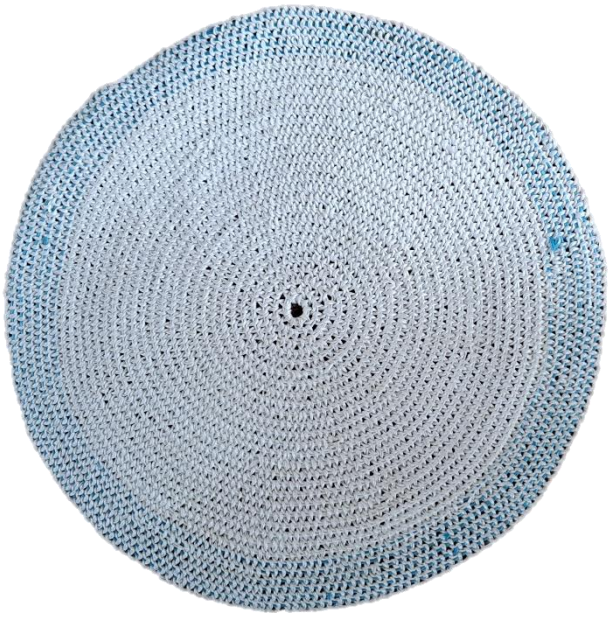

Foto 8.12. Heinapallinöörist punutud matt
Foto autor: Kadri Kuusk 2023

LISA 9 Fotod – kaltsust põrandakatted

Foto 9.1. Reigi *küütkuue* riba, mis oli kootud põrandavaiba sisse.
Allikas: ERM KV 90:75, lk 719

Foto 9.2. Leisu Algkooli IV klass 1924/1925 õppeaastal. Esiplaanil pikk kaltsuvaip.
Allikas: HKM Fp 72 F 69

Foto 9.3. Vana naine istumas.
Tagaplaanil kaltsuvaip. 1930. aastad
Allikas: HKM Fp 657:83 F 1496

Foto 9.4. Naine nõjatumas toolile.
Tagaplaanil kaltsuvaip. 1930. aastad
Allikas: HKM Fp 657:101 F 1514

Foto 9.5. Kaks poissi seismas.
Tagaplaanil kaltsuvaip. 1930. aastad
Allikas: HKM Fp 657:144 F 1557

Foto 9.6. Naine seismas. Tagaplaanil kaltsuvaip. 1940. aastad, Kassari
Allikas: HKM Fp 709:3 F 2109

Foto 9.7. Kaltsuvaip, kootud u1940.–1950., Kõrgessaare, Lauka
Allikas: ERM A 743:85

Foto 9.8. *Patsitehnikas* valmistatud vaip, Kärdla
Allikas: HKM 2324:62 Tst 1:38

Foto 9.9. *Patsitehnikas* valmistatud vaip, Kõrgessaare, Lauka
Allikas: ERM A 743:79

Foto 9.10. Lapitehnikas põrandavaip, Kõrgessaare, Lauka
Allikas: ERM A 743:86

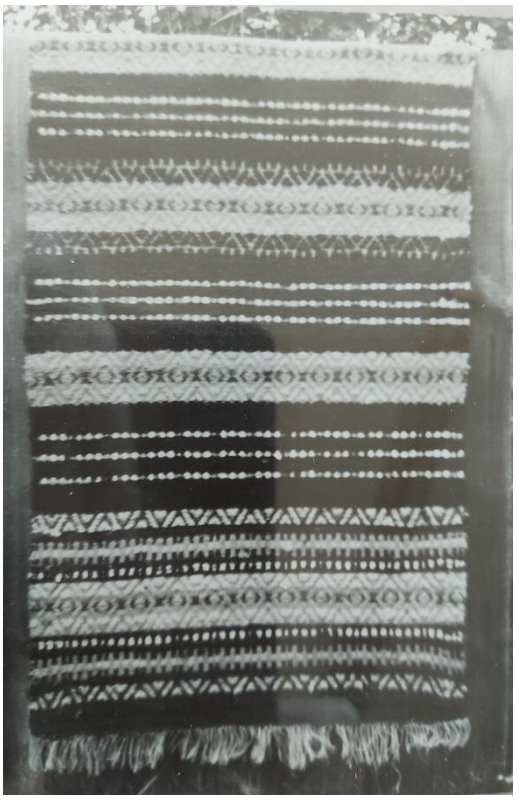

Foto 9.11. Kaltsuribadest *kiritriipudega põrandatekk,* Emmaste, Rannaküla
Foto autor: Kalju Konsin 1977
Allikas: ERM Fk 1798:2

Foto 9.12. Kaltsuribadest *kirivöödiline põrandatekk*, Käina, Kassari
Foto autor: Kalju Konsin 1977
Allikas: ERM Fk 1798:128

Foto 9.13. Kaltsuribadest *kirivöödiline põrandatekk*, Kõrgessaare, Lauka
Foto autor: Kalju Konsin 1977
Allikas: ERM Fk 1798:32

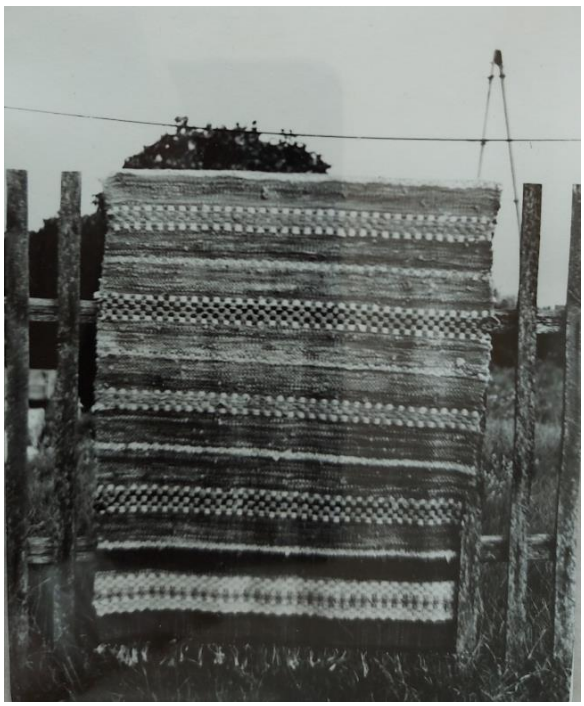

Foto 9.14. Kaltsuribadest *kirivöödiline põrandatekk*, Pühalepa, Sarve
Foto autor: Kalju Konsin 1977
Allikas: ERM Fk 1798:20

Foto 9.15. Labase ja toimse sidusega kaltsuvaip, Hiiumaa
Allikas: ERM A 768:42

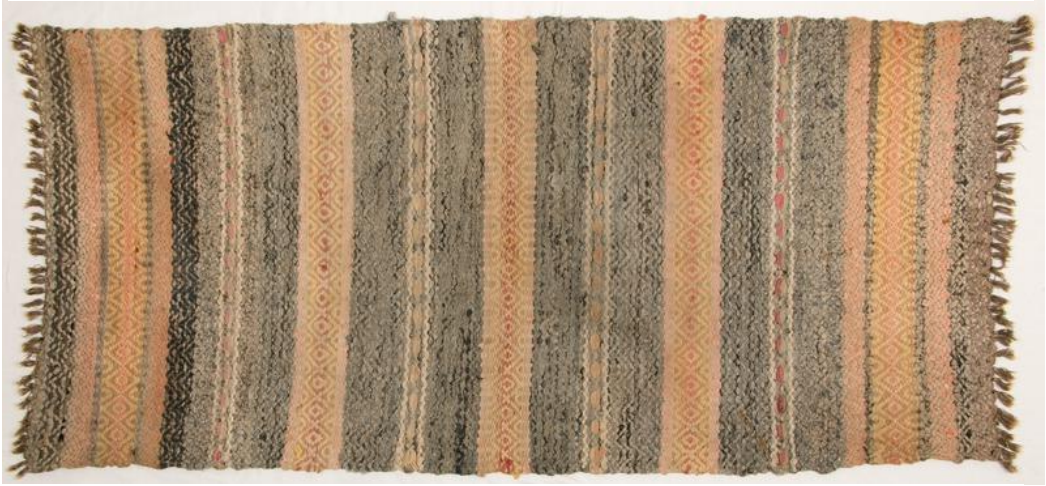

Foto 9.16. Labase ja toimse sidusega kaltsuvaip, Kärdla
Allikas: HKM 2324:63 Tst 1:19

Foto 9.17. *Tärnidega* kaltsuvaip
Kõrgessaare, Isabella
Foto autor: Kadri Kuusk 2022

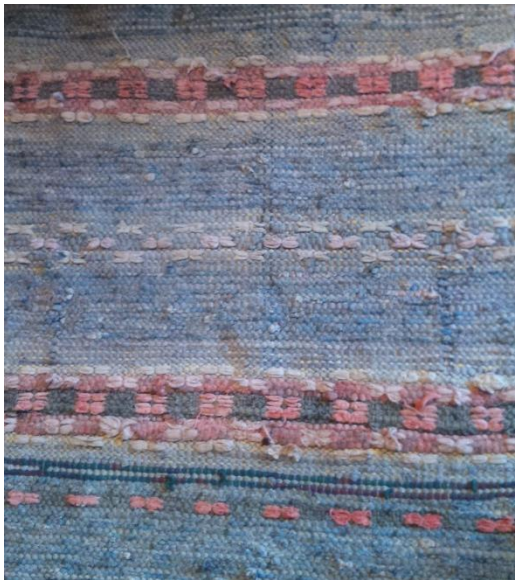

Foto 9.18. *Tärnidega* kaltsuvaiba lähivaade, Kärdla
Foto autor: Kadri Kuusk 2019

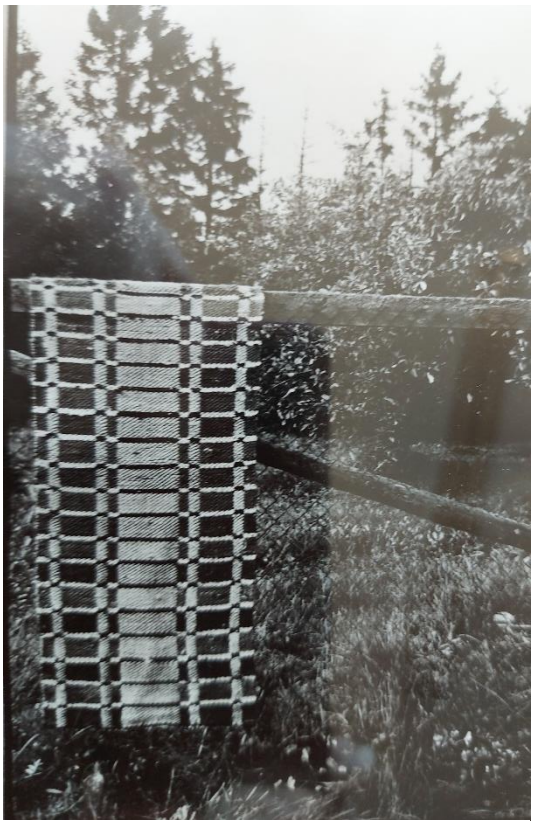

Foto 9.19. *Topeltkoes* põrandakate, kootud heinapallinöörist ja kaltsust
Kõrgessaare, Isabella
Foto autor: Kalju Konsin 1977
Allikas: ERM Fk 1798:49

Foto 9.20. Täiskoekiri rakendusega põrandakate, Emmaste, Leisi
Allikas: HKM 6457:45 Tst 1:27

Foto 9.21. *Täiskoekiri rakendusega* põrandakate Kroogi talu saunaköögis, Emmaste, Valgu
Allikas: HKM Fp 817:46 F 3423

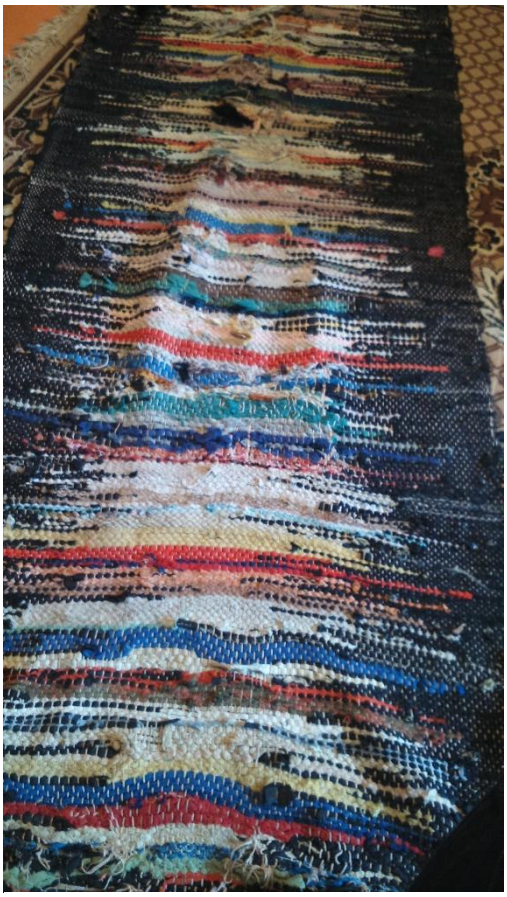

Foto 9.22. Koolivormi pükstest ja tekstiiljääkidest kootud vaip, Kärdla
Foto autor: Kadri Kuusk 2019

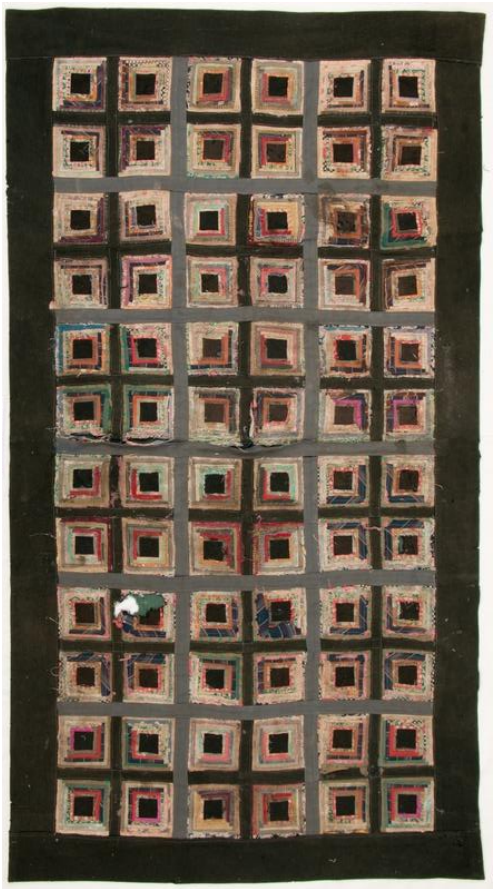

Foto 9.23. Lapitehnikas põrandakate Pühalepa, Puliste
Allikas: HKM 5878 Tst 1:25

Foto 9.24. Heegeldatud põrandakate Hiiumaa
Allikas: AM 25171 E 2486

Foto 9.25. Heegeldatud põrandakate Hiiumaa
Allikas: AM 25172 E 2487

Foto 9.26. Labases tehnikas kaltsuvaip, kootud 1998. aastal enda tarbeks oma laste riietest, Käina, Kassari
Allikas: Merike Niimann erakogu

Foto 9.27. Labases tehnikas kaltsuvaip, kootud 2010. aastal korteri vahekoridori Kõrgessaare, Viskoosa
Foto autor: Kadri Kuusk 2022

Foto 9.28. Labases tehnikas kaltsuvaibad, kootud Urve Lokotari poolt müügiks suvisele Hiiumaa käsitöö- ja omatoodangu laadale (2017).
Allikas: Hiiumaa Käsitööseltsi Maja Facebooki lehekülg (vaadatud 24.04.2023)

Foto 9.29. Maire Paljase poolt müügiks tehtud vaibad suvisele Hiiumaa käsitöö- ja omatoodangu laadale (2017). Vasakpoolsed valmistatud kaltsust, parempoolsed kasukatest.
Allikas: Hiiumaa Käsitööseltsi Maja Facebooki lehekülg (vaadatud 24.04.2023)

Foto 9.30. Elma Tikka ikat-tehnikas värvitud koematerjaliga vaip, Kärdla
Foto autor: Kadri Kuusk 2019

Foto 9.31. 1990. aastate alguses pindpõimes kootud põrandakate, Kärdla
Foto autor: Kadri Kuusk 2019

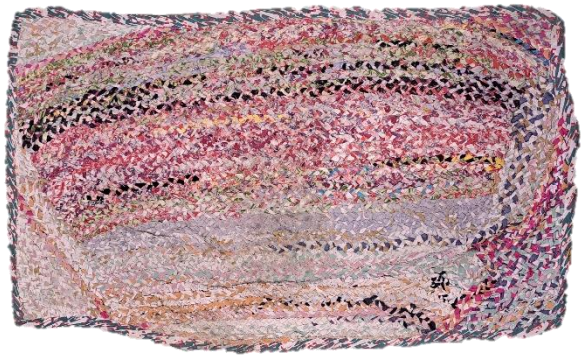

Foto 9.32. Patsitehnikas valmistatud põrandakate, Kärdla
Foto autor: Kadri Kuusk 2019

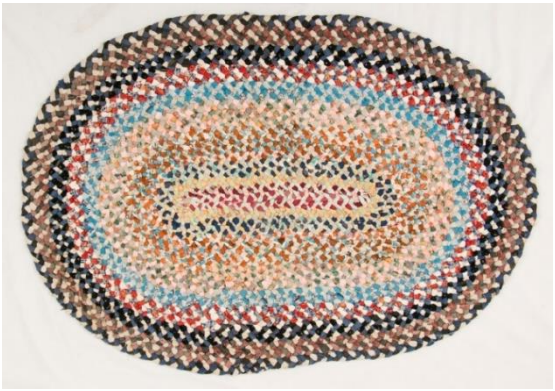

Foto 9.33. Kolme haruga põimitud põrandakate (1991), Kõrgessaare, Sigala
Allikas: HKM 4035:1 Tst 1:39

Foto 9.34. Kaltsust heegeldatud matt (2006) Kõrgessaare, Lauka
Allikas: HKM 5583:1 Tst 1:40

Foto 9.35. Kaltsust heegeldatud matt (2006) Kõrgessaare, Lauka
Allikas: HKM 5583:2 Tst 1:41

Foto 9.36. Kaltsust heegeldatud vaip kuivamas, Kärdla
Foto autor: Kadri Kuusk 2023

LISA 10 Fotod – tööstusjääkidest põrandakatted

Foto 10.1. Trikotaažpaelast Emmaste küüdu triibuga põrandavaip, Käina, Kassari
Allikas: Ülle Loritsa erakogu

Foto 10.2. Trikotaažpaelast triibuline põrandavaiba lähivaade, Käina, Kassari
Allikas: Ülle Loritsa erakogu

Foto 10.3. Trikotaažpaelast põrandavaiba lähivaade, Käina, Kassari
Allikas: Ülle Loritsa erakogu

Foto 10.4. Trikotaažpaelast Katrin Lemberi poolt kootud põrandavaibad suviseks Hiiumaa Käsitöö- ja omatoodangu laadaks (2017).
Allikas: Hiiumaa Käsitööseltsi Maja Facebooki lehekülg (vaadatud 24.04.2023)

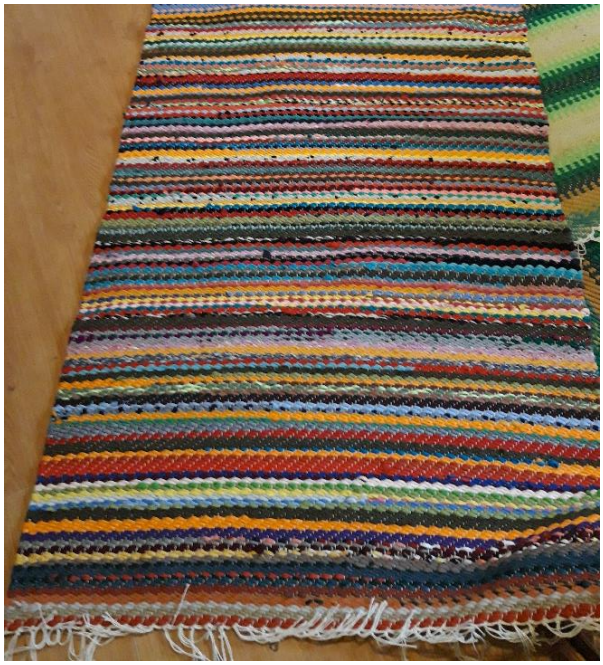

Foto 10.5. Trikotaažribade juppidest Õie Roasto poolt kootud põrandakate
Käina, Vaemla
Foto autor: Kadri Kuusk 2022

Foto 10.6. Vaibamaterjaliks kokku õmmeldud trikotaažribade jupid
Foto autor: Kadri Kuusk 2022

Foto 10.7. Trikotaažpaelast toimses koes kootud põrandavaibad
Allikas: Hiiumaa Käsitööseltsi Maja Facebooki lehekülg (vaadatud 24.04.2023)

Foto 10.8. Trikotaažpaelast Ülle Loritsa poolt pärltehnikas põrandakatte lähivaade
Käina, Kassari
Allikas: Hiiumaa Ülle Loritsa erakogu

Foto 10.9. Trikotaažpaelast risttoimne põrandakate
Allikas: www.hiiukasitoo.ee/pood (vaadatud 22.04.2023)

Foto 10.10. Tööstusjäätmetest kohalikus Kärdla vaibavabrikus kootud vaip.
Allikas: Helgi Põllo erakogu

Foto 10.11. Mööblitööstuse jäätmetest kootud põrandavaip, Emmaste, Külama
Foto autor: Kadri Kuusk 2022

Foto 10.12. Valdavalt trikotaažpaelast heegeldatud põrandamatid
Allikas: Hiiumaa Käsitööseltsi Maja Facebooki lehekülg (vaadatud 24.04.2023)

Foto 10.13. Valdavalt trikotaažpaelast heegeldatud põrandamatid
Allikas: Hiiumaa Käsitööseltsi Maja Facebooki lehekülg (vaadatud 24.04.2023)

LISA 11 Hiiumaa põrandakatete esindatus Eesti muuseumites

museaali nr	MuIS viide	päritolu	materjal / tehnika	dateering
AM 16707 TE 560	https://www.muis.ee/museaalview/3603308	Pühalepa Kärdla	materjal: kaleviribad tehnika: põimimine	1900 –1940
AM 26650 E 2737	https://www.muis.ee/museaalview/1315691	Käina	materjal: takunöör tehnika: kinnissilmustega heegeldamine	1900 –1950
AM 26751 E 2757	https://www.muis.ee/museaalview/1315853	Käina	materjal: takunöör tehnika: kinnissilmustega heegeldamine	u 1940
AM 25171 E 2486	https://www.muis.ee/museaalview/1315505	Hiiumaa *määramata*	materjal: kaltsuribad tehnika: kolme haruga põimimine	1977 –1979
AM 25172 E 2487	https://www.muis.ee/museaalview/1315510	Hiiumaa *määramata*	materjal: kaltsuribad, sukkpüksid tehnika: kolme haruga põimimine	1977 –1979
HKM 591/A Tst 1:42	https://www.muis.ee/museaalview/1877592	Pühalepa Hanikatsi laid	materjal: puuvillane nöör tehnika: punumine, sõlmimine	1910 –1930
HKM 602 Tst 1:28	https://www.muis.ee/museaalview/1877702	Pühalepa Sääre küla	materjal: kalev, lõng, kangas tehnika: õmblemine, aplikatsioon, tikkimine	1910 –1940
HKM 1619 Tst 1:1	https://www.muis.ee/museaalview/1920873	Pühalepa Kärdla	materjal: kaleviribad tehnika: põimimine	1900 –1940
HKM 2324:54 Tst 1	https://www.muis.ee/museaalview/2272558	Pühalepa Kärdla	materjal: villane lõng tehnika: kinnissilmustega heegeldamine	1950 –1970
HKM 2324:55 Tst 1:18	https://www.muis.ee/museaalview/2272579	Pühalepa Kärdla	materjal: kaltsuribad, kalev tehnika: kangastelgedel kudumine (toimne)	1940 –1970

HKM 2324:60 Tst 1:2	https://www.muis.ee/museaalview/2272612	Pühalepa Kärdla	materjal: kaleviribad tehnika: põimimine	1900 –1940
HKM 2324:61 Tst 1:3	https://www.muis.ee/museaalview/2272615	Pühalepa Kärdla	materjal: kaleviribad tehnika: põimimine	1900 –1940
HKM 2324:62 Tst 1:38	https://www.muis.ee/museaalview/2272617	Pühalepa Kärdla	materjal: kaltsuribad, kalev tehnika: *patsitehnika*	1950 –1970
HKM 2324:63 Tst 1:19	https://www.muis.ee/museaalview/2272644	Pühalepa Kärdla	materjal: kaltsuribad tehnika: kangastelgedel kudumine (toimne, raanu)	1950 –1970
HKM 2370:4 Tst 1:29	https://www.muis.ee/museaalview/2274462	Pühalepa Kärdla	materjal: kalev, lõng tehnika: õmblemine, tikkimine	1920 –1940
HKM 2379:3 Tst 1:20	https://www.muis.ee/museaalview/2274642	Pühalepa Kärdla	materjal: jutekangas, lõng tehnika: tikkimine	1920 –1940
HKM 2386 Tst 1:4	https://www.muis.ee/museaalview/2274939	Emmaste Valgu küla	materjal: kaleviribad tehnika: põimimine	1910 –1940
HKM 2608 Tst 1:21	https://www.muis.ee/museaalview/2272898	Pühalepa Kärdla	materjal: kaltsuribad, sukkpüksid tehnika: kangastelgedel kudumine (labane)	1950 –1970
HKM 2710 Tst 1:5	https://www.muis.ee/museaalview/2289278	Kõrgessaare Paope küla	materjal: kaleviribad tehnika: põimimine	1920 –1940
HKM 2781:2 Tst 1:22	https://www.muis.ee/museaalview/2293052	Käina Pärnselja küla	materjal: kaltsuribad tehnika: kangastelgedel kudumine (labane)	1930 –1950
HKM 3161:22 Tst 1:23	https://www.muis.ee/museaalview/2298925	Käina	materjal: kaltsuribad tehnika: kangastelgedel kudumine (labane)	1940 –1970
HKM 3338:7 Tst 1:6	https://www.muis.ee/museaalview/2277565	Pühalepa Kärdla	materjal: kaleviribad tehnika: põimimine	1900 –1940
HKM 3847:1 Tst 1:30	https://www.muis.ee/museaalview/2284570	Kõrgessaare Lauka küla	materjal: villased kangad, lõng tehnika: õmblemine, tikkimine	1910 –1950
HKM 3847:2 Tst 1:31	https://www.muis.ee/museaalview/2284571	Kõrgessaare	materjal: villased kangad, lõng	1910 –1950

		Lauka küla	tehnika: õmblemine, tikkimine	
HKM 4035:1 Tst 1:39	https://www.muis.ee/museaalview/2285151	Kõrgessaare Sigala küla	materjal: kaltsuribad tehnika: kolme haruga põimimine	1991
HKM 4815:3 Tst 1:32	https://www.muis.ee/museaalview/2284075	Pühalepa Kärdla	materjal: kalev, lõng tehnika: õmblemine, tikkimine	1920 –1940
HKM 4815:4 Tst 1:33	https://www.muis.ee/museaalview/2284076	Pühalepa Kärdla	materjal: kalev, lõng tehnika: õmblemine, tikkimine	1920 –1940
HKM 4906:2 Tst 1:17	https://www.muis.ee/museaalview/2286689	Pühalepa Kärdla	materjal: lõng tehnika: kangastelgedel kudumine (topeltkude)	1960 –1985
HKM 5433:1 Tst 1:7	https://www.muis.ee/museaalview/192385	Pühalepa Kärdla	materjal: kaleviribad tehnika: põimimine	u 1930
HKM 5487:1 Tst 1:8	https://www.muis.ee/museaalview/191953	Pühalepa Kärdla	materjal: kalev tehnika: põimimine, õmblemine	1910 –1940
HKM 5583:1 Tst 1:40	https://www.muis.ee/museaalview/194928	Kõrgessaare Lauka küla	materjal: trikotaaž kaltsuriba tehnika: kinnissilmustega heegeldamine	2006
HKM 5583:2 Tst 1:41	https://www.muis.ee/museaalview/194929	Kõrgessaare Lauka küla	materjal: trikotaaž kaltsuriba tehnika: kinnissilmustega heegeldamine	2006
HKM 5647:1 Tst 1:9	https://www.muis.ee/museaalview/193889	Pühalepa Kärdla	materjal: kaleviribad tehnika: põimimine	1900 –1940
HKM 5647:2 Tst 1:10	https://www.muis.ee/museaalview/193890	Pühalepa Kärdla	materjal: kaleviribad tehnika: põimimine	1900 –1940
HKM 5647:3 Tst 1:11	https://www.muis.ee/museaalview/193891	Pühalepa Kärdla	materjal: kaleviribad tehnika: põimimine	1900 –1940
HKM 5650 Tst 1:12	https://www.muis.ee/museaalview/193971	Pühalepa Kärdla	materjal: kaleviribad tehnika: põimimine	1910 –1930
HKM 5765:2 Tst 1:24	https://www.muis.ee/museaalview/195171	Pühalepa Sarve küla	materjal: võrgulina, kile	1970 –1980

			tehnika: kangastelgedel kudumine (topeltkude)	
HKM 5803:2 Tst 1:34	https://www.muis.ee/museaalview/1117019	Käina Aruselja	materjal: kangas, lõng tehnika: õmblemine, aplikatsioon	1920 –1950
HKM 5811 Tst 1:35	https://www.muis.ee/museaalview/1117478	Pühalepa Kärdla	materjal: köis tehnika: punumine	1910 –1940
HKM 5818:1 Tst 1:13	https://www.muis.ee/museaalview/1117997	Pühalepa Kärdla	materjal: kaleviribad tehnika: põimimine	1910 –1940
HKM 5818:2 Tst 1:14	https://www.muis.ee/museaalview/1117999	Pühalepa Kärdla	materjal: kaleviribad tehnika: põimimine	1910 –1940
HKM 5831 Tst 1:15	https://www.muis.ee/museaalview/1184949	Kõrgessaare Isabella küla	materjal: villane kangas tehnika: põimimine	2009
HKM 5844:1 Tst 1:36	https://www.muis.ee/museaalview/1251581	Emmaste Haldi küla	materjal: kalev, lõng tehnika: õmblemine, tikkimine	1920 –1940
HKM 5844:2 Tst 1:37	https://www.muis.ee/museaalview/1251596	Emmaste Haldi küla	materjal: kalev, lõng tehnika: tikkimine	1920 –1940
HKM 5878 Tst 1:25	https://www.muis.ee/museaalview/1294108	Pühalepa Puliste küla	materjal: kangas, kalev tehnika: õmblemine, lapitehnika	1950 –1960
HKM 6093 Tst 1:16	https://www.muis.ee/museaalview/1685312	Pühalepa Kärdla	materjal: kaleviribad tehnika: põimimine	1910 –1940
HKM 6157 Tst 1:26	https://www.muis.ee/museaalview/2308898	Emmaste Vanamõisa küla	materjal: puuvillane niit, kaltsuribad tehnika: kangastelgedel kudumine (lõimerips)	1960 –1980
HKM 6457:45 Tst 1:27	https://www.muis.ee/museaalview/3526133	Emmaste Leisu küla	materjal: kaltsuribad tehnika: kangastelgedel kudumine (topeltkude)	1970 –1980
HKM 6651 Tst 1:43	https://www.muis.ee/museaalview/4450176	Kõrgessaare Jõeranna	materjal: juteriie, lõng tehnika: tikkimine	1930 –1940
HKM 6654 Tst 1:44	https://www.muis.ee/museaalview/4451765	Käina	materjal: kile	2004 –2007

		Ristivälja küla	tehnika: kinnissilmustega heegeldamine	
HKM 6657:1 Tst 1:45	https://www.muis.ee/museaalview/4395738	Pühalepa Kuri küla	materjal: köis, heinapallinöör tehnika: põimimine, sidumine	1970 –1985
HKM 6657:2 Tst 1:46	https://www.muis.ee/museaalview/4395941	Pühalepa Kuri küla	materjal: võrgulina tehnika: põimimine, õmblemine	1970 –1985
HKM 6657:3 Tst 1:47	https://www.muis.ee/museaalview/4396188	Pühalepa Kuri küla	materjal: heinapallinöör tehnika: heegeldamine	1970 –1985
ERM A 743:79	https://www.muis.ee/museaalview/536827	Kõrgessaare Lauka küla	materjal: kaltsuribad tehnika: *patsitehnika*	1930 –1950
ERM A 595:4	https://www.muis.ee/museaalview/471140	Pühalepa Kärdla	materjal: kaleviribad tehnika: põimimine	u 1910
ERM A 595:19	https://www.muis.ee/museaalview/471116	Pühalepa Kärdla	materjal: kalev, lõng tehnika: tikkimine, õmblemine	u 1930
ERM A 595:20	https://www.muis.ee/museaalview/471118	Pühalepa Kärdla	materjal: kaleviribad tehnika: põimimine	u 1930
ERM A 768:42	https://www.muis.ee/museaalview/536944	Kõrgessaare	materjal: kaltsuribad tehnika: kangastelgedel kudumine (toimne, raanu)	1950 –1970
ERM A 743:84	https://www.muis.ee/museaalview/536833	Kõrgessaare Lauka küla	materjal: kaltsuribad tehnika: kangastelgedel kudumine (labane)	1930 –1950
ERM A 743:85	https://www.muis.ee/museaalview/536834	Kõrgessaare Lauka küla	materjal: kaltsuribad tehnika: kangastelgedel kudumine (labane)	1930 –1950
ERM A 743:86	https://www.muis.ee/museaalview/536835	Kõrgessaare Lauka küla	materjal: villased kangad, lõng tehnika: õmblemine, lapitehnika, tikkimine	1930 –1950
SMC 25:268	Sõru Muuseum ei ole MuISiga liitunud	Emmaste	materjal: puuvillane köis tehnika: põimimine	1910 – 1940

Hiiumaa põrandakatete piirkondlik esindatus Eesti muuseumites

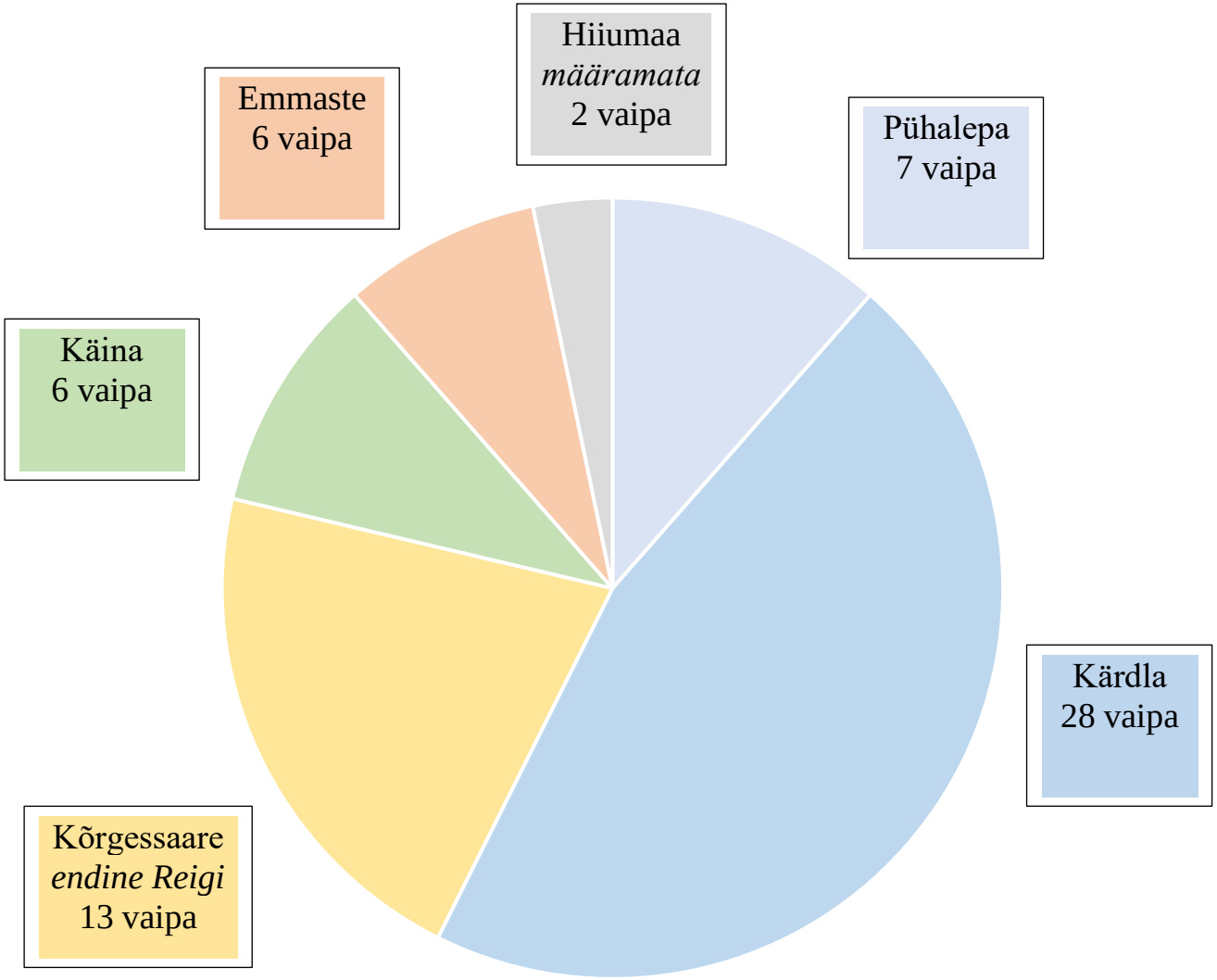

LISA 12 Hiiumaa põrandakatete juures kasutatud materjalide voog kümnendite lõikes

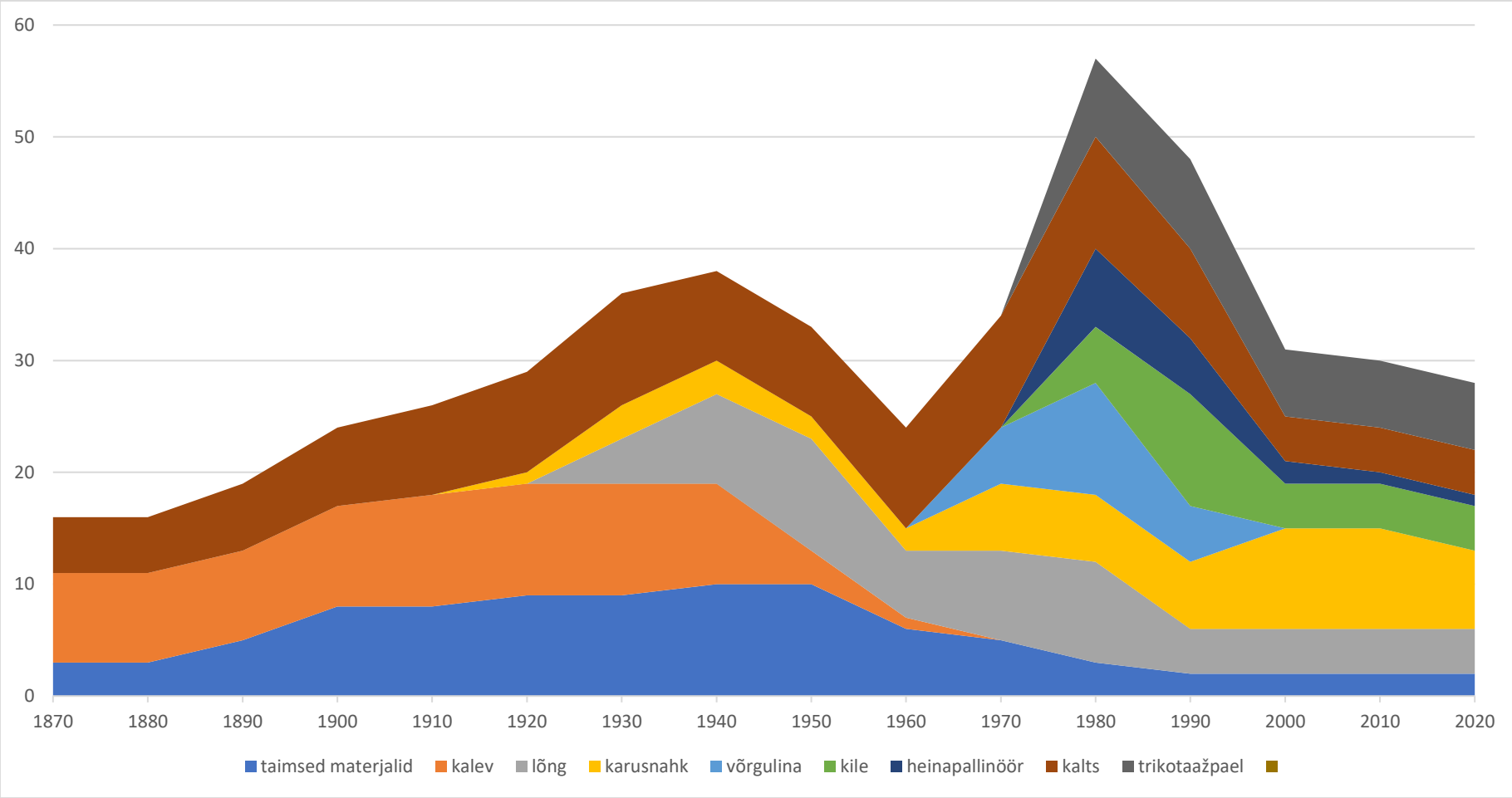

* Graafik tugineb minu tunnetuslikule hinnangule uurimustulemuste põhjal

LISA 13 Välitööde poolstruktureeritud küsimuskava

Nimi

Sünniaasta

Elukoht – kihelkond, küla, talu, tänav

Õppimine, inspiratsioon

Kust on alguse saanud tee käsitöö juurde?

Kas ja millist käsitööd tegid ema ja vanaema?

Kas olete käinud mõnes kodumajanduskoolis või käsitööringis? Kes olid juhendajad? Mis aastal?

Materjal

Milliseid materjale tavaliselt vaiba sisse panite?

Kust materjal hangitakse?

Kas nõukogude perioodil olid teistsugused materjalid, kuidas neid siis saadi ja hangiti?

Kas ise värvite/toonite materjali?

Olete kasutanud mõnd jääkmaterjali, mis otseselt seotud mõne Hiiumaa tööstusettevõttega?

Tehnika ja inspiratsioon

Mis tehnikat te valdavalt kasutate? Miks?

Kust tehnikad on õpitud?

Millises tehnikas kõige vastupidavamad vaibad on?

Kuidas on mõjutanud käsitööajakirjad?

Kust on saadud inspiratsiooni?

Väärtustamine

Kas majas on kõik enda tehtud vaibad?

Mille järgi toimub vaipade jagamine tubadesse?

Mis saab juba kulunud vaipadest? Kas need leiavad veel majapidamises kasutust?

Milline on kõige vanem põrandavaip teie majapidamises?

Kas teie peres on vaipu müügiks ka tehtud?

Nimetamine

Kuidas nimetatakse teie kodus põrandavaipu?

SUMMARY

Floorcloths from Hiiumaa as a reflection of local sociological and economical processes

by Kadri Kuusk

This research maps the history of floorcloths from island Hiiumaa during the last 150 years. Up to now there are no known comparable research, which gives an opportunity to investigate an unexplored subject field.

Research is based on 62 carpets that are preserved in 3 different Estonian museums´ collections. Archival materials were researched in Hiiumaa Museum, Estonian National Museum and National Archives of Estonia. The author also conducted fieldwork (2019–2023). The last article about carpets from Hiiumaa was published 40 years ago, in 1983 by Kalju Konsin. Later, this field is unresearched in Hiiumaa. There is a lack of research about handicraft in this area and researchers about local domestic life in general. Period 1990–2022 is mainly reconstructed based on authors fieldwork.

The aim of this masters thesis is to give an overview of cultural, social and economic conditions and developments that have influenced the progress and crafting of floor carpets in Hiiumaa. During history I would bring out three major braking points. After broadcloth mill was established in Kärdla urban fashion and way of life quickly spread manifesting mainly in architecture of residential buildings and the use of furnishings and household linen. Direct impact on domestic handicraft and its development progressed vocational education, craft activities, craft magazines and books. During history the strongest impact on the mentality of local people has had the fact that they live on an island. Thanks to island life and migrant workers, swift cultural exchange happened in 19th century that later contrasted with living in isolated Soviet border zone. Nowadays, tourism has very important impact on handicraft field. The opportunity to trade handmade items hinders the overall downward trend of doing handicraft.

The research also puts emphasis on the fact whether the larger local dominant textile manufactures had impact on domestic handicraft or not. Was the industrial waste used by

craftsmen to produce floor carpets? There were three more significant manufactures. The industrial waste of broadcloth mill Hiiu-Kärdla kalevivabrik, strips of woollen cloth, were used to make braided floorcloths distinctive of Hiiumaa. Carpet yarn produced in this factory provided a strong impetus for making Persian rugs. From fishing industry Hiiu Kalur, founded during Soviet period, it was possible for local people to get netting for free. Floorcloths made from this netting are in fact still in use. Hiiu Kalur also sold cotton yarn (tamsalõng) that was used for weaving carpets on loom as warp. Dairy Industry Emmaste Piimatööstus produced milk packaged in plastic. Local people collected these packages and used as carpet material.

Hiiumaa's floorcloths are an important facet of domestic life that have had unfounded lack of attention so far. Today when we focus on green transitions, in help of this thesis we can draw attention to reusing waste materials. I hope to revive and popularize forgotten types of floor carpets that would also diversify the assortment in local handicraft shops. It advocates sustainability through floorcloths and in addition to that, jet again a small part of Hiiumaa's cultural heritages gets captured and published.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kadri Kuusk,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose Hiiumaa põrandakatted kui kohalike sotsiaal-majanduslike protsesside peegeldus mille juhendajad on Helgi Põllo ja Ave Matsin, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commonsi litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Kadri Kuusk

09.05.2023